

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΘΡΑΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ

**ΟΙ ΝΟΜΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΣΦΑΙΡΑΣ ΚΑΙ Η
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙ-
ΚΩΝ ΜΗΝΥΜΑΤΩΝ/ΚΛΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥ-
ΣΕΩΝ ΩΣ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ**

Διπλωματική Εργασία

της

Μαγδαληνής Π. Σκόνδρα

Θεσσαλονίκη, 05/09/2021

**ΟΙ ΝΟΜΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΣΦΑΙΡΑΣ ΚΑΙ Η
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙ-
ΚΩΝ ΜΗΝΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΚΛΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΩΝ ΔΗΜΟ-
ΣΙΕΥΣΕΩΝ ΩΣ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ**

Μαγδαληνή Σκόνδρα

Πτυχίο Νομικής ΑΠΘ, 1996

Διπλωματική Εργασία

υποβαλλόμενη για τη μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων του

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ

Επιβλέποντες Καθηγητές:
Ευγενία Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου
Κομνηνός Κόμνιος

Εγκρίθηκε από την τριμελή εξεταστική επιτροπή την ηη/μμ/εεεε

Όνοματεπώνυμο 1

Όνοματεπώνυμο 2

Όνοματεπώνυμο 3

.....

.....

.....

Μαγδαληνή Σκόνδρα

Περίληψη

Η προβληματική των αποδεικτικών μέσων που αποκτήθηκαν κατά παράβαση των δικαιωμάτων της ιδιωτικής σφαίρας, παρά τη διαχρονικότητά της, βρίσκεται ενώπιον νέων προκλήσεων. Αυτές γεννώνται από τις νέες τεχνολογίες που όπλισαν τους διαδίκους και τα δικαστήρια με πλήθος αποδεικτικών μέσων, που δεν υπήρχαν στο παρελθόν. Κατά τον ίδιο τρόπο που η εμφάνιση της μαγνητοταινίας ταλάνισε νομολογία και θεωρία, η έλευση των εκτυπωμένων μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, αναρτήσεων σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ιστότοπους, μηνυμάτων κινητής τηλεφωνίας ή εφαρμογών άμεσων μηνυμάτων, προκάλεσε καινούριους προβληματισμούς για τη μεταχείριση τους ως αποδεικτικών μέσων, ως προς το ουσιαστικό παράνομό τους και ως προς την δικονομική κύρωση της κήρυξης απαραδέκτου τους. Στον προβληματισμό αυτό συντέινε η ανάδυση του νέου και άγνωστου, για την ελληνική πραγματικότητα, δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων, με την θέσπιση του Ν. 2472/97 και του Ν. 3471/2006, αλλά και η συνταγματική αναθεώρηση του 2001, κατά την οποία εισήχθη για πρώτη φορά το δικαίωμα αυτό στα ατομικά δικαιώματα. Η ταυτόχρονη εισαγωγή του δικονομικού κανόνα άμεσου εφαρμογής της αποδεικτικής απαγόρευσης του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ. για τα αποδεικτικά μέσα που αποκτήθηκαν κατά παράβαση των τριών δικαιωμάτων εκ των άρθρων 9, για την προστασία της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, 9^Α, για την προστασία των προσωπικών δεδομένων και 19 παρ. 1, για την προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών, που συστεγάζονται υπό την ίδια διάταξη στο νέο άρθρο 19 παρ. 3 Συντ. και συναπαρτίζουν την «ιδιωτική σφαίρα», έφεραν την ελληνική νομολογία αντιμέτωπη με πρωτόγνωρα ζητήματα, που δεν αντιμετωπίστηκαν στην πλειονότητά τους με επιτυχία. Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η ανάδειξη των ζητημάτων αυτών, με παράλληλη θεωρητική επισκόπηση των τριών δικαιωμάτων της ιδιωτικής σφαίρας και των κατ' ιδίαν προϋποθέσεων εφαρμογής τους επί αποδεικτικών μέσων που παρήχθησαν με τη χρήση νέων τεχνολογιών, σε μια προσπάθεια εξεύρεσης της βέλτιστης μεθοδολογίας που θα πρέπει να ακολουθείται κατά την αξιολόγηση του παρανόμου των αποδεικτικών αυτών μέσων, αλλά και την εφαρμογή της αποδεικτικής απαγόρευσης του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ. Η παράθεση ορισμένων χαρακτηριστικών αποφάσεων της ελληνικής νομολογίας, στόχο έχει να καταδείξει τις βασικότερες παρερμηνείες και παρανοήσεις που οδήγησαν στην έως σήμερα αρνητικά αποτιμώμενη συνολική εικόνα της και παράλληλα να φωτιστούν εκείνα τα στοιχεία που πρέπει να εκτιμώνται κάθε φορά για την ορθή αξιολόγηση των εξεταζόμενων αποδεικτικών μέσων. Το αποτέλεσμα της μελέτης συνοψίζεται σε δύο βασικά συμπεράσματα: α)ότι η αποδεικτική απαγόρευση του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ. ισχύει μόνο για εκείνα τα αποδεικτικά μέσα που αποκτήθηκαν κατά παράβαση των συγκεκριμένων δικαιωμάτων και β)ότι για την αξιολόγηση των αποδεικτικών μέσων υπό το πρίσμα των τριών δικαιωμάτων της ιδιωτικής σφαίρας, είναι αναγκαία η εξέταση ξεχωριστά των κριτηρίων της προστασίας του καθενός εξ αυτών.

Λέξεις Κλειδιά: αποδεικτικά μέσα, αποδεικτικές απαγορεύσεις, προσωπικά δεδομένα, δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, απόρρητο των επικοινωνιών, νέες τεχνολογίες.

Abstract

The problem of evidence acquired in violation of the rights of the private sphere, despite its timelessness, is facing new challenges. These are born out of the new technologies that have armed the parties and the courts with a multitude of evidence that did not exist in the past. In the same way that the appearance of recorded tapes rocked in the past both jurisprudence and theory, the advent of printed emails, social media posts and websites, mobile phone messages or instant messaging applications, has given rise to new concerns about their treatment as evidence concerning their substantive illegality and the procedural sanction of the declaration of their inadmissibility. The emergence of the right to the protection of personal data contributed to this concern, with the enactment of Law 2472/97 and Law 3471/2006, as well as the constitutional revision of 2001, during which this right was first introduced among the other existing individual rights. The simultaneous introduction of Article 19 para. 3 C. which is of immediate application and prohibits evidence acquired in breach of the three rights of Article 9 for the protection of private and family life, Article 9A on the protection of personal data and 19 par. 1 on the protection of the confidentiality of communications, which are co-located under the same provision in the new Article 19 par. 3 of the Constitution and make up the "private sphere", have confronted Greek case-law with unprecedented issues, the majority of which have not been successfully addressed. The aim of this research is to highlight these issues, while at the same time theoretically reviewing the three rights of the private sphere and the individual conditions for their application to means of proof produced using new technologies, in an effort to find the best methodology to be followed when assessing the illegality of these means of proof, but also when applying the evidentiary prohibition of Article 19 para. 3 of the Constitution. The citation of some characteristic decisions of the Greek jurisprudence, aims to demonstrate the main misinterpretations and misunderstandings that have led to the negatively evaluated overall picture and at the same time to illuminate those elements that must be assessed each time for the proper evaluation of the means of evidence under consideration. The result of the study is summarized in two main conclusions: a) that the evidentiary prohibition of Article 19 para. 3 C. applies only to those evidence acquired in violation of those rights and (b) that in order to assess these evidence, in light of the three rights of the private sphere, it is necessary to examine separately the criteria for the protection that each of them provide.

Keywords: means of evidence, prohibitions of evidence, personal data, right to private and family life, confidentiality of communications, new technologies

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας μια πορεία που αποτελούσε επί χρόνια στόχο ζωής, και έχοντας εξεύρει στο ΔΠΜΣ Δίκαιο και Πληροφορική τον ιδανικό τρόπο πραγμάτωσής του, είναι πολλοί οι άνθρωποι που θα ήθελα να ευχαριστήσω, καθώς ο καθένας με το δικό του μοναδικό τρόπο συντέλεσε στην προσπάθεια αυτή. Ξεκινώντας από τη βάση της οικογένειάς μου και των παιδιών μου, που στερήθηκαν της παρουσίας μου σε πλείστες όσες στιγμές, στάθηκαν, όμως, στυλοβάτες στον αγώνα μου και συνεχίζοντας με το σύνολο των εξαιρετων καθηγητών μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του ΠΑΜΑΚ και του ΔΠΘ, θα σταθώ με μια ιδιαίτερη αναφορά στους δύο επιβλέποντες της παρούσας εργασίας μου, την κ. Τζένη Αλεξανδροπούλου και τον κ. Κομνηνό Κόμνιο, που αποτέλεσαν πολύτιμους φάρους, αλλά και ασφαλές λιμάνι, στο ταξίδι αυτό της γνώσης. Ιδιαίτερη αναφορά ακόμη θα πρέπει να κάνω στον κ. Θ. Δαλακούρα, που με την εμπνευσμένη διδασκαλία του στο ζήτημα των αποδεικτικών απαγορεύσεων, μου μετέδωσε -εν αγνοία του- το «μικρόβιο» της δύσκολης θεματικής της ανά χειράς εργασίας, το οποίο συνδυάστηκε δημιουργικά με το δικό μου μικρόβιο για την προστασία των προσωπικών δεδομένων. Θα ήταν μεγάλη παράλειψη να μην αναφερθώ σε εκλεκτούς συναδέλφους και φίλους, που μοιράστηκαν μαζί μου αγόγγυστα θεωρητικές και πρακτικές αναζητήσεις, με ατέρμονες πολλές φορές κουβέντες, μεταξύ των οποίων η Χ. Συμεωνίδου, ο Σ. Μαυρίδης, ο Α. Σεϊτανίδης, ο Β. Καρκατζούνης, αλλά και ο Δ. Βέρρας, που με τις δημοσιεύσεις του φώτισε τα προβλήματα με τα οποία ασχολείται η παρούσα εργασία και την τροφοδότησε με υλικό και εύστοχους προβληματισμούς. Τέλος, ξεχωριστή αναφορά αρμόζει στην κ. Α.Μήτρου και στον κ. Σ. Τάσση, που τιμώντας με με την ευγενική φιλία τους, υπήρξαν πάντοτε πρόθυμοι να μοιραστούν την απύθμενη γνώση και την εμπειρία τους, τόσο από έδρας, υπό την ιδιότητά τους ως επισκεπτών -διδασκόντων, όσο και κατ' ιδίαν, όσες φορές χρειάστηκε.

Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 2021

Περιεχόμενα

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
1.1 Η διαχρονική προβληματική των αθέμιτων αποδεικτικών μέσων	10
1.2 Η συνταγματική αναθεώρηση του 2001 και η διάταξη του αρθ. 19 παρ. 3 του αναθεωρηθέντος Συντάγματος	10
1.3 Η τεχνολογική εξέλιξη και τα νέα είδη αποδεικτικών μέσων	12
2. Στόχοι εργασίας/οριοθέτηση πλαισίου	13
4. Συνεισφορά	13
5. Διάρθρωση.....	14
II. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ.....	14
1. Αρθ. 9 παρ. 1 εδ. β' Σ. Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή.....	14
2. Αρθ. 19 παρ. 1. Σ. Η προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας.....	20
1. Ιστορία της συνταγματικής προστασίας	20
2. Αντικείμενο της συνταγματικής προστασίας.....	21
2.1. Άμεση και έμμεση επικοινωνία και η έννοια του απορρήτου	21
2.2. Τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας (ή μεταδεδομένα).....	23
2.3. Χρονική έκταση της συνταγματικής προστασίας.....	25
2.4. Η άρση του απορρήτου των επικοινωνιών και οι προϋποθέσεις της	26
3. Αρθ. 9 ^Α Σ. Το δικαίωμα προστασίας προσωπικών δεδομένων.....	27
(1) Η ιστορία του δικαιώματος.....	27
(2) Το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων ως θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα	29
(3) Ο Γενικός Ευρωπαϊκός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων: μία νέα σελίδα στο δικαίωμα προστασίας προσωπικών δεδομένων.....	30
(4) Οι θεμελιώδεις αρχές του δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων	31
(5) Οι νόμιμες βάσεις επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων.....	34
(6) Προστασία προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες	36
(7) Επεξεργασία προσωπικών δεδομένων σε αποδεικτικά μέσα ενώπιον Δικαστηρίων	38
4. Σχέση μεταξύ του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και του δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων.....	41
5. Σχέση του δικαιώματος του απορρήτου των επικοινωνιών με το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και το δικαίωμα στα προσωπικά δεδομένα.....	47
6. Το αρθ. 19 παρ. 3 Σ: η κοινή σκέπη των δικαιωμάτων της «ιδιωτικής σφαίρας» ..	48
III. Οι κατηγορίες παραγόμενων με τη χρήση τεχνολογίας αποδεικτικών μέσων και το νομοθετικό πλαίσιο κατηγοριοποίησής τους.....	53

ΚΑΤ' ΙΔΙΑΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ	62
A. Οι αποφάσεις-πυλώνες του ΕΔΔΑ, του ΔΕΕ και της ΑΠΔΠΧ για την παρούσα μελέτη.	62
B. ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΟΜΙΖΟΜΕΝΩΝ ΕΚΤΥΠΩΣΕΩΝ ΩΣ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ.....	66
C. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΑ ΜΕΣΑ ΠΡΟΕΡΧΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ.....	67
I. Αποφάσεις επί μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου	68
1. Η ΟΛΑΠ 1/2017	68
2. ΑΠ 186/2020	70
3. ΜΠρΠατρών 116/2020.....	73
4. Εφαθ 911/2021.....	75
5. ΠΠρΘεσ 15298/2010	76
II. Αποφάσεις επί γραπτών μηνυμάτων SMS και επιφυών εφαρμογών (messenger) 77	
1. ΜΠρΗρ 1085/2018 & ΤρΕφΘεσ 164/2020 (ΔΙΤΕ 1/2020)	77
2. ΕφΛαρ 201/2019.....	79
3. ΜΠρΑθ 7826/2018 (Ασφ.).....	80
4. ΜΠρΘεσ 3626/2017	81
5. ΕφΠειρ 245/2021.....	81
6. ΜΠρΠειρ 590/2021	82
D. ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ	83
Εισαγωγικά	83
Αποφάσεις ελληνικών δικαστηρίων επί αποδεικτικών μέσων συλλεγόντων από κοινωνικά δίκτυα.....	91
1. Αποφάσεις που χρησιμοποιούν το κριτήριο των ρυθμίσεων απορρήτου.....	91
2. Η ΤρΕφΘεσ 2116/2020	96
3. ΕφΔωδ 224/2020	97
4. Αποφάσεις με συλλογή δεδομένων από το δικαστή	98
IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ/ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	101
V. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	102

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Η διαχρονική προβληματική των αθέμιτων αποδεικτικών μέσων

Η προβληματική των αποδεικτικών μέσων που αποτελούν, κατά την κτήση ή κατά τη χρήση τους, κάποιας μορφής παραβίαση της «ιδιωτικής σφαίρας», ανάγεται τόσο βαθιά στο παρελθόν, όσο σχεδόν και η ύπαρξη των επιστολών. Στην ελληνική νομολογία, η θεματική των αποδεικτικών απαγορεύσεων εγκαινιάστηκε με δύο αρεοπαγίτικες αποφάσεις του 1871, οι οποίες με χρονική απόσταση μεταξύ τους μόλις μερικών μηνών, ερμήνευσαν διαφορετικά την ίδια συνταγματική διάταξη: αυτήν του άρθρου 20 του Συντάγματος του 1864, που προέβλεπε ότι το απόρρητο των επιστολών είναι απολύτως απαραβίαστο¹. Οι αντιφατικές μεταξύ τους αυτές αποφάσεις έμελλε να αποτελέσουν μόνο την απαρχή των νομολογιακών μεταστροφών στο εξεταζόμενο ζήτημα.

Κατά τις δεκαετίες 1960-1970, με την υποκατάσταση της επιστολής από το τηλέφωνο, έκαναν την εμφάνισή τους στις δικαστικές αίθουσες οι πρώτες μαγνητοταινίες, ιδίως σε διαφορές οικογενειακής φύσης, δημιουργώντας νέους προβληματισμούς στη θεωρία², ως προς το θεμιτό και παραδεκτό της χρήσης τους. Η δε συναφής νομολογία παρουσίασε τέτοια διακύμανση, ώστε εκκινώντας το 1969 από τη θέση ότι «*μεταξύ των συζύγων υφίσταται δικαίωμα εκατέρου τούτων επί της προσωπικότητας του άλλου προς τήρησιν της εις τον ηθικόν δεσμό του γάμου επιβαλλομένης συμπεριφοράς εις ήν περιλαμβάνεται και η τήρησις της συζυγικής πίστεως, ως εκ τούτου δεν αποτελεί παράνομον προσβολή της προσωπικότητας του συζύγου η υπό του ετέρου τούτων παραβίασις του απορρήτου της ιδιωτικής του ζωής, εφ' όσον τούτο αναφέρεται εις την τήρησιν της εις τον δεσμόν του γάμου οφειλομένης συμπεριφοράς και υπάρχουσιν δεδικοιολογημένοι λόγοι ή εύλογοι αφορμαί....*»³, κατέληξε το 2001 έως την άποψη ότι «*η απονομή της δικαιοσύνης δεν πρέπει να γίνεται έναντι οιοδήποτε τιμήματος. Η αντίθετη άποψη θα μπορούσε να οδηγήσει υπό την επίκληση της ανάγκης αποκτήσεως αποδεικτικού μέσου για ενδεχόμενα δικαιώματα- στη γενίκευση της χρήσεως μαγνητοφώνων από τους συνομιλητές προσώπων, η φωνή των οποίων θα καταγραφόταν χωρίς τη συναίνεσή τους. Κατ' αυτόν, όμως, τον τρόπο η ελευθερία της επικοινωνίας θα περιοριζόταν, διότι τότε ο καθένας θα ζούσε με το καταθλιπτικό συναίσθημα ότι κάθε αστόχαστη ή υπερβολική, έστω, έκφρασή του, στα πλαίσια μιας προφορικής ιδιωτικής συζητήσεως, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στη συνέχεια υπό άλλες περιστάσεις ως αποδεικτικό μέσο εναντίον του, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν τα σύγχρονα τεχνικά μέσα παρέχουν ευρείες δυνατότητες αλλοιώσεως του περιεχομένου των αποτυπώσεων, οι οποίες (αλλοιώσεις) είναι πολύ δύσκολο ή και αδύνατο να διαγνωσθούν*»⁴.

1.2 Η συνταγματική αναθεώρηση του 2001 και η διάταξη του αρθ. 19 παρ. 3 του αναθεωρηθέντος Συντάγματος

Η συνταγματική αναθεώρηση του 2001, με εμφανείς επιρροές από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής των υποκλοπών και των ειδικών δικαστηρίων, εισήγαγε στο άρθρο 19 του Συντάγματος του 1975, τρίτη παράγραφο, δια της οποίας απαγορεύθηκε

¹ Γιώργος Καμίνης, *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική και την πολιτική δίκη* (ΑΘΗΝΑ: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998), 1.

² Κωνσταντίνος Καλαβρός, *Η μαγνητοταινία στην πολιτική δίκη*, Β (Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα,); Χρήστος Σατλάνης, *Η μαγνητοταινία ως αποδεικτικό μέσο στην ποινική δίκη* (Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1996).

³ ΑΠ 60/1969.

⁴ ΟΛΑΠ 1/2001.

-κατά τα φαινόμενα- απόλυτα και ανεξαιρέτα, κάθε χρήση αποδεικτικού μέσου που αποκτήθηκε κατά παράβαση των άρθρων 9, 9^Α ή 19 του Συντάγματος. Σύμφωνα δε με την -κατά μία έννοια «αυθεντική»- ερμηνεία του εισηγητή της πλειοψηφίας της συνταγματικής αναθεώρησης, Ε. Βενιζέλου, «ο κανόνας της παραγράφου 3 του άρθρου 19 είναι κανονιστικά πλήρης και άμεσης εφαρμογής, ισχύει δε στο πλαίσιο όλων των δικαστικών ή διοικητικών διαδικασιών και εισάγεται απευθείας στο σύστημα όλων των δικονομικών κωδίκων (Κ.Πολ.Δ., Κ.Π.Δ., Κ.Δ.Δ., κ.ο.κ.) ή άλλων δικονομικών νόμων και στο σύστημα του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας ή οποιουδήποτε άλλου νόμου⁵».

Η εισαγωγή της διάταξης αυτής προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στην θεωρία⁶, έως του σημείου να της καταλογίζεται ότι προκαλεί περισσότερα προβλήματα από αυτά που επιλύει⁷, ενώ και στη νομολογία έκτοτε, παρουσιάστηκαν διάφορες θεωρητικές κατασκευές, προκειμένου να θεμελιωθεί η δυνατότητα της κατά περίπτωση εξαίρεσης από την απαγόρευσή της, παρά την αδιάστικτη διατύπωσή της. Η άποψη ότι το άρθρο 19 παρ. 3 Σ μεταμόρφωσε ριζικά το τοπίο των αποδεικτικών απαγορεύσεων, καθώς εισήγαγε μία απόλυτη, στη γραμματική της διατύπωση τουλάχιστον, απαγόρευση που ενδεχομένως θα προκαλούσε δυσεπίλυτα ερμηνευτικά προβλήματα⁸, μπορεί με σχετική ασφάλεια 20 χρόνια μετά, να χαρακτηριστεί μάλλον ορθή.

Το βέβαιο είναι ότι μετά την θέσπιση του άρθρου 19 παρ. 3 του Συντάγματος, η προβληματική των κατά παράβαση των δικαιωμάτων της ιδιωτικής σφαίρας κτηθέντων αποδεικτικών μέσων, αναζωπυρώθηκε, άλλοτε σε νέα βάση, και άλλοτε σε βάσεις και θεωρίες παρόμοιες με αυτές που είχαν διατυπωθεί στο παρελθόν για να αντιμετωπίσουν τις απόψεις που ήδη υποστήριζαν την απαγόρευση και προ της ρητής θέσπισής της.

Το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 19 παρ. 3 Σ περιορίζει τον «αμέσου εφαρμογής» κανόνα της απαγόρευσης μόνο στην παράβαση των τριών δικαιωμάτων που συναπαρτίζουν την «ιδιωτική σφαίρα» του ατόμου, ήτοι της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (αρθ. 9Σ), του πληροφοριακού αυτοπροσδιορισμού (αρθ. 9^Α Σ) και του απορρήτου των επικοινωνιών και ανταποκρίσεων (αρθ. 19 παρ. 1 Σ)⁹. Με τα άρθρα 5^Α και 19 παρ. 3 του αναθεωρηθέντος Συντάγματος του 2001, σε συνδυασμό και με την εισαγωγή του άρθρου 9^Α για την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων, αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά μία συνταγματικά κατοχυρωμένη ιδιωτική σφαίρα του υποκειμένου. Συγκεκριμένα τα άρθρα 5^Α Σ και 19 παρ. 3 Σ ενοποιούν για

⁵ Ευάγγελος Βενιζέλος, *Το αναθεωρητικό κερτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001* (Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002), 148.

⁶ Τζούλια Ηλιοπούλου-Στράγγα, *Χρήση παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων και δικαίωμα υπεράσπισης του κατηγορουμένου. Η αποδεικτική απαγόρευση του άρθρου 19 παρ. 3 του αναθεωρηθέντος Συντάγματος* (Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2003); Γιώργος Καμίνης, 'Το πρόβλημα των παράνομων αποδεικτικών μέσων στην ποινική διαδικασία μετά την αναθεώρηση του άρθρου 19 του Συντάγματος', στο *Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, τ. 1, 2005, 337-63.

⁷ Κώστας Χρυσόγονος και Σπύρος Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 4ο έκδ. (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2017).

⁸ Γιώργος Καμίνης, 'Το πρόβλημα των παράνομων αποδεικτικών μέσων στην ποινική διαδικασία μετά την αναθεώρηση του άρθρου 19 του Συντάγματος', 337.

⁹ Κατά το Ν. Παπαδόπουλο, ο περιορισμός της αναφοράς μόνο στα τρία συγκεκριμένα δικαιώματα οφείλεται στο ότι υπήρχε διάσταση απόψεων στη θεωρία και τη νομολογία ως προς το «εάν» και το «κατά πόσο» απαγορεύεται η χρήση αποδεικτικών στοιχείων που έχουν αποκτηθεί με παράβαση των προαναφερθέντων άρθρων, ενώ αντιθέτως έχει παγιωθεί στη σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία η θέση ότι είναι απαράδεκτα αποδεικτικά μέσα αυτά που έχουν αποκτηθεί κατά παράβαση άλλων πιο «φλεγόντων» ανθρώπινων δικαιωμάτων (προστασία ζωής, σωματικής ακεραιότητας, απαγόρευση βασανιστηρίων). Νικόλαος Παπαδόπουλος, *Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας. Ερμηνευτική Προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2008), 386.

πρώτη φορά ως δικαιώματα της ιδιωτικότητας, την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή και το άσυλο της κατοικίας, τα προσωπικά δεδομένα και το απόρρητο της επικοινωνίας¹⁰.

1.3 Η τεχνολογική εξέλιξη και τα νέα είδη αποδεικτικών μέσων

Παράλληλα, η αδυσώπητα ταχεία τεχνολογική εξέλιξη των τελευταίων δεκαετιών του εικοστού αιώνα, σε συνδυασμό με τη σύγκλιση των τεχνολογιών του διαδικτύου, των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και των κάθε λογής εφαρμογών τους, εισήγαγαν στις δικαστικές αίθουσες νέα είδη αποδεικτικών μέσων, που προέρχονται από τη χρήση των τεχνολογιών αυτών και προϋποθέτουν -κατά το μάλλον ή ήττον- την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, την αποκάλυψη ενώπιον του Δικαστηρίου πτυχών του ιδιωτικού βίου, αλλά και μηνυμάτων ή στοιχείων που καταρχήν καλύπτονται από το απόρρητο των επικοινωνιών.

Η εμφάνιση του WEB 2.0¹¹, οδήγησε το διαδίκτυο σε μία «αλλαγή παραδείγματος»¹², μετατρέποντας τους ιστοχώρους από στατικά, απομονωμένα αποθετήρια πληροφορίας σε δυναμικούς και συμμετοχικούς χώρους¹³. Το Web 2.0 έδωσε για πρώτη φορά τη δυνατότητα στον κάθε χρήστη του διαδικτύου να διαμοιράζει κάθε λογής και είδους αρχεία (φωτογραφίες, βίντεο, μουσική κλπ), να διατυπώνει και να δημοσιεύει απόψεις σε προσωπικές του σελίδες σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης, να αρθρογραφεί ή να κοινοποιεί γνώμες, άρθρα ή και αρχεία άλλων χρηστών και γενικά να δημιουργεί περιεχόμενο, που «καταναλώνουν» οι λοιποί χρήστες αλληλεπιδρώντας μαζί του και αντιδρώντας στις δημοσιεύσεις του. Όχι άδικα, οι σύγχρονοι χρήστες του διαδικτύου χαρακτηρίζονται πλέον ευρέως ως prosumers (από τις λέξεις pro-ducer & con-sumer). Παράλληλα, οι εξελισσόμενες «επιφυείς» τεχνολογίες (Over the Top-OTT), που εντάσσονται αδιαμφισβήτητα στις υπηρεσίες της Κοινωνίας της Πληροφορίας, έδωσαν στο σύγχρονο άνθρωπο πλήθος προσιτών, εύχρηστων και διαδραστικότερων από ποτέ μέσων ηλεκτρονικής προφορικής και γραπτής επικοινωνίας. Η εξέλιξη αυτή «όπλισε» τους διαδικτυακούς με νέο αποδεικτικό οπλοστάσιο, που είτε οι ίδιοι, είτε οι αντίδικοί τους, είτε και τρίτοι παρήγαγαν στο νέο διαδίκτυο ή στις νέες υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών.

Συνακόλουθα, η νομολογία των τελευταίων ετών αγωνίζεται να αντιμετωπίσει το ούτως ή άλλως ακανθώδες ζήτημα των αποδεικτικών απαγορεύσεων, υπό το φως πλέον και του άρθρου 19 παρ. 3 Σ και δη καλούμενη να κρίνει επί καινοφανών αποδεικτικών μέσων, προερχόμενων από τον παντελώς αρρύθμιστο χώρο του Διαδικτύου. Η δε θεωρία δεν έχει ασχοληθεί εκτενώς με το ζήτημα αυτό, τουλάχιστον υπό την διάσταση που του δίνουν τα νέα είδη αποδεικτικών μέσων.

Παρά ταύτα, οι εκτυπώσεις αναρτήσεων από λογαριασμούς κοινωνικής δικτύωσης, από blogs, από ηλεκτρονική αλληλογραφία (e-mail), από γραπτά μηνύματα SMS, ή μηνύματα εφαρμογών instant messaging (Viber, Messenger κλπ), κατακλύζουν

¹⁰ Χριστίνα Ακριβοπούλου, *Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή* (Εκδόσεις Σάκκουλα, 2012), 292.

¹¹ Ο όρος WEB 2.0 άρχισε να χρησιμοποιείται το 2003-2004 ως ένας όρος, δηλωτικός της τελευταίας, προς το παρόν, φάσης εξέλιξης του Δικτύου. Ως εξέλιξη δεν εννοούμε μόνο την τεχνολογική αλλά την ίδια τη σύλληψη και χρήση του δικτύου που η καινοτομία αυτή δημιουργεί και επιτρέπει. Ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του περιλαμβάνουν την ανάπτυξη των κοινωνικών δικτύων, την αμφίπλευρη επικοινωνία καθώς και μία αξιοσημείωτη ποικιλία περιεχομένου. (Λίλιαν Μήτρου, 'Ιδιωτικότητα στο WEB 2.0' ΔιΜΕΕ, τχ. 3/2010 (2010), <https://www.nbonline.gr/journals/8/volumes/192/issues/902/lemmas/4707655>.

¹² Μήτρου., ό.π.

¹³ A.M. Piskopani και L. Mitrou, 'Facebook: Reconstructing Communication and deconstructing privacy law?', στο *4th Mediterranean Conference on Information Systems*, Polymenakou/Pouloudi/Pramatari (Athens, 2009).

καθημερινά τους φακέλους των δικογραφιών που φτάνουν στα δικαστικά έδρανα, δημιουργώντας νέους προβληματισμούς που θυμίζουν έντονα αυτούς των πρώτων εμφανίσεων της μαγνητοταινίας.

2. Στόχοι εργασίας/οριοθέτηση πλαισίου

Η παρούσα εργασία στόχο έχει να μελετήσει τα επιμέρους ζητήματα που γεννώνται από τα νέα είδη αποδεικτικών μέσων που παράγονται με τη χρήση των νέων τεχνολογιών. Ειδικότερα, θα επιχειρηθεί η κατηγοριοποίηση των μέσων αυτών, καθώς και η νομική θεώρηση της θεμιτής ή μη αρχικά απόκτησής τους και τελικά χρήσης τους ενώπιον των Δικαστηρίων.

Η δικονομική σκοπιά του ζητήματος, ακροθιγώς μόνο θα απασχολήσει την παρούσα μελέτη, ούτως ώστε να περιοριστεί σε αυτό καθ' εαυτό το ουσιαστικό ζήτημα του θέματός της, μη διακρίνοντας παρά όπου είναι αναπόφευκτο, μεταξύ πολιτικής, ποινικής ή διοικητικής δίκης.

Αν και η μελέτη δεν θα περιοριστεί στην εφαρμογή του άρθρου 19 παρ. 3 Σ και την ερμηνεία που έχει ήδη δεχθεί, εντούτοις η διάταξη αυτή δεν μπορεί παρά να αποτελεί πυλώνα της παρούσας έρευνας, στο βαθμό που αποτελεί την θεμελιωδέστερη ρητή ρύθμιση που άπτεται του θέματός της και δη μία διάταξη αμέσου εφαρμογής σε όλα τα είδη δίκης, σύμφωνα με τα προλεχθέντα.

3. Ερωτήματα/προβληματισμοί

Η νομολογιακή αντιμετώπιση των καινοφανών αποδεικτικών μέσων που θα εξετάσει η παρούσα, χαρακτηρίζεται από μία επαναλαμβανόμενη «σύγχυση», η οποία εντοπίζεται κυρίως στην ανάμειξη των προϋποθέσεων των τριών δικαιωμάτων της ιδιωτικής σφαίρας: 1) του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή (Σ9), 2) της προστασίας των προσωπικών δεδομένων (Σ9Α) και 3) της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών (Σ19). Κατά τον Γ. Γιαννόπουλο¹⁴, τα 3 αυτά δικαιώματα πρέπει να εξετάζονται αυτοτελώς και να δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις προϋποθέσεις εκάστου ρυθμιζόμενου πεδίου π.χ. στα προσωπικά δεδομένα είναι καθοριστική η εξέταση του σκοπού της επεξεργασίας, στο απόρρητο το είδος της επικοινωνίας κ.ο.κ.. Είναι άραγε απαραίτητο κάθε φορά να ελέγχεται το προσκομιζόμενο αποδεικτικό μέσο ως προς τη συμμόρφωσή του και στα τρία αυτά δικαιώματα; Αρμόζουν αυτά σε όλα τα υπό εξέταση είδη αποδεικτικών μέσων; Και ποια η σχέση μεταξύ των τριών αυτών δικαιωμάτων στην πράξη και δη στην δικαστηριακή πρακτική εφαρμογή και τη δικανική κρίση επί των αποδεικτικών μέσων; Ποιο είναι εκείνο το στοιχείο του παρανόμου σε κάθε επιμέρους κατηγορία τους, που τα καθιστά μη αποδεκτά; Τα παραπάνω είναι μερικά μόνο από τα ερωτήματα που θα απασχολήσουν το κείμενο που ακολουθεί.

4. Συνεισφορά

Αυτούς τους λεπτούς διαχωρισμούς θα επιχειρήσει η παρούσα μελέτη, αποδομώντας τα διαφορετικά καινοφανή είδη αποδεικτικών μέσων, σε μια προσπάθεια τυποποίησής τους και κατάστροφης μίας «τυπολογίας» της νομικής αντιμετώπισής τους. Θα προηγηθεί η απαραίτητη θεωρητική θεμελίωση των τριών δικαιωμάτων της ιδιωτικής σφαίρας, η προσέγγιση του πεδίου εφαρμογής τους και η εξέταση-θεώρηση των διαφορετικών αποδεικτικών μέσων υπό τη σκοπιά του καθενός. Ο διάλογος με τη νομολογία που

¹⁴ Γιώργος Γιαννόπουλος, 'ΤρΕφΘεσ 2116/2020 (Τμ. Γ') [Προσβολή προσωπικότητας σε ιστολόγιο. Ευθύνη των διαχειριστών κλειστής «ομάδας»] (παρ. Γ. Γιαννόπουλος)', τχ. ΔΙΤΕ 1/2021 (2021).

φιλοδοξεί να ανοίξει η εργασία, στόχο έχει να εισφέρει ερμηνευτικά εργαλεία που θα υπηρετήσουν την άρση της σύγχυσης και των έως σήμερα παρατηρούμενων παρανοήσεων.

5. Διάρθρωση

Στο πρώτο κεφάλαιο θα παρουσιαστούν εν συντομία τα τρία δικαιώματα της ιδιωτικής σφαίρας, ήτοι 1) το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή (Σ9), 2) η προστασία των προσωπικών δεδομένων (Σ9Α) και 3) η προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών (Σ19). Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί η ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 19 παρ. 3 του Συντάγματος. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα καταστρωθεί η «τυπολογία» των νέων ειδών αποδεικτικών μέσων και θα σχολιαστούν αντιπροσωπευτικές αποφάσεις της ελληνικής νομολογίας. Τέλος, θα παρουσιαστούν τα συμπεράσματα της παρούσας μελέτης και οι προτάσεις της για τη συνέχεια του επιστημονικού διαλόγου.

II. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

1. Αρθ. 9 παρ. 1 εδ. β' Σ. Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή.

Το άρθρο 9 παρ. 1 εδ β' του Συντάγματος ορίζει ότι «η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη». Με τη διάταξη αυτή, που εισήχθη στο Σύνταγμα του 1975, κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά στην ελληνική συνταγματική τάξη ως συνταγματικό δικαίωμα, το «δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή», προσθέτοντας στην παλαιά κατοχύρωση του ασύλου της κατοικίας και την προστασία της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής¹⁵. Ωστόσο, οι πρώτες «φωνές» που ακούστηκαν υπέρ της ύπαρξης ενός δικαιώματος στον ιδιωτικό βίο, ανάγονται στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ενώ με την αναγνώριση του δικαιώματος της προσωπικότητας στο άρθρο 57 του Αστικού Κώδικα, επέτρεψαν, έναν αιώνα αργότερα, την στροφή προς μία θεώρηση της «προσωπικής σφαίρας» του ατόμου, από την οποία αναδύθηκε και εν τέλει διατυπώθηκε το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή¹⁶.

Κατ' αντιδιαστολή προς την κοινωνική ζωή του ατόμου, ως ιδιωτική ζωή του νοείται το σύνολο των σχέσεων και των δραστηριοτήτων του εκείνων που το ίδιο θέλει να κρατήσει μακριά από τη δημοσιότητα, είτε αποκλειστικά για τον εαυτό του, είτε για έναν στενό κύκλο, τον οποίο ο ίδιος κάθε φορά προσδιορίζει. Όπως προκύπτει από τις συζητήσεις της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής, ο δικαιολογητικός λόγος της ρητής συνταγματικής κατοχύρωσης του απαραβίαστου της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής ήταν η αντιμετώπιση των κινδύνων από τη χρησιμοποίηση της σύγχρονης ηλεκτρονικής τεχνολογίας παρακολούθησης και κατασκόπευσης· οι κίνδυνοι αυτοί είχαν γίνει ιδιαίτερα αισθητοί μετά το πρόσφατο τότε σκάνδαλο Watergate¹⁷.

Το περιεχόμενο του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή έχει δεχθεί διάφορες και διαφορετικές απόπειρες προσέγγισης. Η διατύπωσή του ξεκίνησε αρχικά από την απόλυτη διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας, με έμφαση στη χωρική διάσταση της

¹⁵ Νίκος Αλιβιζάτος, 'Είναι νόμιμη η χρήση ενώπιον δικαστηρίου προσωπικών δεδομένων πρώην στελέχους επιχείρησης αν αυτά προέρχονται από αθέμιτη επεξεργασία εταιρικών στοιχείων σε εταιρικό υπολογιστή; (γνωμ.)' ΔιΜΕΕ, τχ. 1/2017 (2017), <http://www.nonline.gr/journals/8/volumes/762/issues/1500/lemmas/4898486>.

¹⁶ Ακριβοπούλου, *Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή*, 1–4.

¹⁷ Αλιβιζάτος, 'Είναι νόμιμη η χρήση ενώπιον δικαστηρίου προσωπικών δεδομένων πρώην στελέχους επιχείρησης αν αυτά προέρχονται από αθέμιτη επεξεργασία εταιρικών στοιχείων σε εταιρικό υπολογιστή; (γνωμ.)'.

ζωής εντός του οίκου σε αντίθεση με τη ζωή εκτός αυτού, για να διαπιστωθεί στη συνέχεια ότι η διάκριση αυτή είναι σχετική, καθώς το δικαίωμα αυτό γεννάται ακριβώς εξαιτίας της ένταξης του ατόμου στην κοινωνία και το δημόσιο βίο. Έχει χαρακτηριστικά γραφτεί ότι «χωρίς κοινωνία δε θα υπήρχε καν η ανάγκη και το αίτημα της ιδιωτικότητας¹⁸», αξιολόγηση που άλλωστε υιοθέτησε και το ΕΔΔΑ στην περίφημη πια (πρώτη) υπόθεση Von Hannover κατά Γερμανίας¹⁹, αλλά όχι μόνο²⁰. Πράγματι, ο άνθρωπος συχνά αποζητά την απόλαυση της ιδιωτικότητας του ακόμη και όταν βρίσκεται σε δημόσιο χώρο²¹. Το Στρασβούργο, με σειρά αποφάσεών του²² ερμηνεύοντας το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ που προστατεύει -μεταξύ άλλων- το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, έχει διαμορφώσει εν πολλοίς το περιεχόμενο της έννοιας της ιδιωτικότητας, που δηλώνει μία «κοινωνική ιδιότητα» και συνδέεται με την ικανότητα και την εγγύηση των συνθηκών συναναστροφής με τον περιβάλλοντα κόσμο εν γένει, επεκτείνοντας την πέρα από το κατώφλι και τους τοίχους του σπιτιού και αυτό που αντιλαμβανόμαστε ως στενά προσωπική σφαίρα, ενώ απορρίπτει και τη σχηματική διάκριση μεταξύ ιδιωτικής και επαγγελματικής ζωής²³.

Κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή περιλαμβάνει το δικαίωμα κάθε ατόμου να προσεγγίζει τους άλλους προκειμένου να δημιουργήσει και να αναπτύξει σχέσεις μαζί του και με τον εξωτερικό κόσμο, δηλαδή το δικαίωμα σε μια «ιδιωτική κοινωνική ζωή» (“private social life”)²⁴. Συνακόλουθα, αφού το άρθρο 8 του ΕΣΔΑ εγγυάται αυτήν την ιδιωτική κοινωνική ζωή, παρέπεται ότι υπό συγκεκριμένες περιστάσεις περιλαμβάνει και επαγγελματικές δραστηριότητες²⁵.

Ορθά επομένως υποστηρίζεται ότι το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή έχει δυναμικό κι εξελισσόμενο περιεχόμενο και αναπτύσσεται μέσα σε ένα πολιτικό-κοινωνικό (και όχι μόνο νομικό) πλαίσιο, με όρους όχι απόλυτους αλλά σχετικούς και προσαρμόσιμους στις εκάστοτε κοινωνικές ανάγκες προστασίας της ιδιωτικότητας²⁶. Είναι εξάλλου αναμφίβολο ότι οι μεταλλάξεις της τεχνολογίας οδηγούν και σε μεταλλάξεις της έννοιας

¹⁸ Λίλιαν Μήτρου κ.ά., ‘Η προστασία της ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και στις Επικοινωνίες. Η νομική διάσταση’, στο *Προστασία της Ιδιωτικότητας και Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών. Τεχνικά και Νομικά Θέματα*. (Αθήνα: Εκδόσεις Παπασωτηρίου, 2010), 507.

¹⁹ ΕΔΔΑ απόφαση της 24/6/2004, προσβάσιμη σε:

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-61853%22>

²⁰ Χαρακτηριστικά το ΕΔΔΑ δέχεται ότι υπάρχει μία ζώνη αλληλεπίδρασης ενός ατόμου με τους άλλους, ακόμα και σε δημόσιο πλαίσιο, η οποία μπορεί να υπάγεται στο πεδίο εφαρμογής της ιδιωτικής ζωής (There is a zone of interaction of a person with others, even in a public context, which may fall within the scope of “private life”), ορ. σχετ. αποφάσεις ΕΔΔΑ, *Peck v. the United Kingdom*, § 62; *Uzun v. Germany*, § 43; *Von Hannover v. Germany (no. 2)* [GC], § 95, *Altay v. Turkey (no. 2)*, § 49.

²¹ Ακριβοπούλου, *Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή*, 132.

²² Ενδεικτικά : *Peck v. United Kingdom*, *Niemitz v. Germany*, *Barbulescu v. Romania* (Grand Chamber 5/9/2017)

²³ Μήτρου κ.ά., ‘Η προστασία της ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και στις Επικοινωνίες. Η νομική διάσταση’, 513.

²⁴ «It encompasses the right for each individual to approach others in order to establish and develop relationships with them and with the outside world, that is, the right to a “private social life”», (*Bărbulescu v. Romania* [GC], § 71; *Botta v. Italy*, § 32).

²⁵ Ορ. Χαρακτηριστικά αποφάσεις ΕΔΔΑ *Fernández Martínez v. Spain* [GC], § 110; *Bărbulescu v. Romania* [GC], § 71; *Antović and Mirković v. Montenegro*, § 42; *Denisov v. Ukraine* [GC], §§ 100 με περαιτέρω αναφορές και *López Ribalda and Others v. Spain* [GC], §§ 92-95), και εμπορικές δραστηριότητες (*Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland* [GC], § 130). ‘Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights Right to Respect for Private and Family Life, Home and Correspondence’ (European Court of Human Rights, 31 Δεκέμβριος 2020), 23, https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf.

²⁶ Ακριβοπούλου, *Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή*, 5.

της ιδιωτικότητας. Πλέον, μπορεί κανείς να προασπίσει την ιδιωτική σφαίρα του (μόνο) εάν μείνει στο σπίτι του με κλεισμένα τα παντζούρια και αποσυνδεδεμένα τηλέφωνα και υπολογιστές²⁷.

Από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού η έννοια της ιδιωτικότητας, της ιδιωτικής ζωής και του εξ αυτής δικαιώματος, διατυπώθηκε πολύ νωρίς, όμως επί μίας τελείως διαφορετικής βάσης απ' ότι στις ευρωπαϊκές έννομες τάξεις: ως ερειδόμενο επί μίας καθαρά αμυντικής πλευράς της αξίωσης έναντι της κρατικής εξουσίας για μία ανενόχλητη ιδιωτική ζωή και στο δικαίωμα του ατόμου να αφεθεί στην ησυχία του «the right to be let alone», κατά την κλασική διατύπωση του 1890 των Warren & Brandeis²⁸. Κατά δε τον ορισμό του Westin η ιδιωτικότητα προσιορίζεται ως η αξίωση των ατόμων, των ομάδων ή των θεσμών να προσδιορίζουν οι ίδιοι πότε, πώς και σε ποια έκταση οι πληροφορίες που τους αφορούν θα γίνονται γνωστές στους τρίτους²⁹.

Η έως και σήμερα απουσία ρητής αναγνώρισης του δικαιώματος αυτού στην έννομη τάξη των ΗΠΑ, έχει οδηγήσει στη νομολογιακή διάπλασή του ως έκφραση της αυτονομίας του προσώπου, σε αντίθεση με την ευρωπαϊκή παράδοση, όπου το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή διαπλάστηκε ως σύνθεση άλλων δικαιωμάτων όπως της αξίας του ανθρώπου, της προσωπικότητας, του ασύλου της κατοικίας, της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών³⁰. Εξάλλου, η ευρωπαϊκή διάπλαση του δικαιώματος από τη νομολογία του ΕΔΔΑ περιλαμβάνει τόσο την αρνητική, όσο και τη θετική διάσταση του σεβασμού του ιδιωτικού βίου: εάν η πρώτη αναφέρεται στο δικαίωμα κάποιου να μην υφίσταται παρεμβάσεις, η δεύτερη οδηγεί στην αξίωση για υποστήριξη της απόλαυσης της ιδιωτικής ζωής³¹. Εντούτοις, το κριτήριο της «εύλογης προσδοκίας της ιδιωτικότητας» (reasonable expectation of privacy), που αποτελεί ουσιώδη όρο της προστασίας του «privacy» στην έννομη τάξη των ΗΠΑ³², αποτέλεσε ερμηνευτικό εργαλείο που υιοθετήθηκε και από το ΕΔΔΑ³³, αφού συμπυκνώνει τόσο το στοιχείο της υποκειμενικής εκτίμησης, όσο και την αξιολόγησή του αναφορικά με τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις ως προς την αντιμετώπιση συγκεκριμένων κατηγοριών πληροφοριών³⁴. Σήμερα, το κριτήριο αυτό αποτυπώνεται πλέον ρητά στο κείμενο του Γενικού Ευρωπαϊκού Κανονισμού για την Προστασία των Προσωπικών δεδομένων (ΕΕ 2016/679-εφεξής «ΓΚΠΔ»)³⁵, ως κριτήριο ελέγχου της νομιμότητας του εννόμου συμφέροντος του υπευθύνου επεξεργασίας και της περαιτέρω επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων που συλλέχθηκαν αρχικά για άλλο σκοπό. Στο κανονιστικό σύστημα του ΓΚΠΔ, το εν λόγω κριτήριο συνδέεται άμεσα και με την αρχή της διαφανούς και θεμιτής επεξεργασίας (αρχή της αντικειμενικότητας), που επιτάσσει η επεξεργασία να μη γίνεται κατά τρόπο που δεν αναμένει το υποκείμενο.

Επιστρέφοντας στην ελληνική έννομη τάξη, ως «ιδιωτική και οικογενειακή ζωή» κατά την έννοια του άρθρου 9 παρ. 1 Συντ. θα μπορούσε να θεωρηθεί μια γενικά παραδεκτή,

²⁷ Λίλιαν Μήτρου, 'Προσωπικά δεδομένα, Ιδιωτικότητα και Απόρρητο', τχ. Ιατρικό απόρρητο (2006): 20-41.

²⁸ Μήτρου κ.ά., 'Η προστασία της Ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και στις Επικοινωνίες. Η νομική διάσταση', 508.

²⁹ Μήτρου, 'Προσωπικά δεδομένα, Ιδιωτικότητα και Απόρρητο'.

³⁰ Ακριβοπούλου, *Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή*, 199-201.

³¹ Μήτρου, 'Προσωπικά δεδομένα, Ιδιωτικότητα και Απόρρητο'.

³² Άννα-Μαρία Πισκοπάνη, 'Η προστασία της ιδιωτικότητας των χρηστών του Facebook' ΔιΜΕΕ, 3/2009 (2009).

³³ Μήτρου κ.ά., 'Η προστασία της Ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και στις Επικοινωνίες. Η νομική διάσταση', 540.

³⁴ Μήτρου, 'Προσωπικά δεδομένα, Ιδιωτικότητα και Απόρρητο'.

³⁵ ΓΚΠΔ, αιτ. σκ. 47 και 50.

σύμφωνα με τις επικρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις, «σφαίρα του απορρήτου» του ατόμου, όπως π.χ. η ερωτική του ζωή, σωματικά ελαττώματα ή προβλήματα της υγείας του, ενδοοικογενειακές έριδες κλπ, και γενικότερα, «το σύνολο των σχέσεων και των δραστηριοτήτων που το ίδιο θέλει να κρατήσει μακριά από τη δημοσιότητα, είτε αποκλειστικά για τον εαυτό του, είτε για έναν στενό κύκλο, τον οποίο ο ίδιος κάθε φορά προσδιορίζει». Η έκταση της παραπάνω σφαίρας είναι δυνατό να διευρυνθεί ή μειωθεί κατά περίπτωση, ανάλογα με τη βούληση του ίδιου του ενδιαφερομένου, υπό την προϋπόθεση ότι έτσι δεν προσβάλλονται άλλα συνταγματικά προστατευόμενα αγαθά ή δικαιώματα τρίτων³⁶. Έτσι, αν και γίνεται δεκτό ότι το όριο και το περιεχόμενο της ιδιωτικής ζωής προσδιορίζεται καταρχήν από το ίδιο το άτομο, οι κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις επιδρούν αναμφίβολα στον προσδιορισμό της προστατευόμενης «σφαίρας του απορρήτου του ατόμου», και σε κάθε περίπτωση το δικαίωμα αυτό ενέχει την αξίωση καταρχήν έναντι της Πολιτείας, αλλά και έναντι άλλων να απέχουν από πράξεις προσβολής, όπως για παράδειγμα η οπτικοακουστική κατασκόπευση, η αναγκαστική διαμόρφωση της ιδιωτικής ζωής, η υποχρέωση αποκάλυψης στοιχείων της ιδιωτικής ζωής³⁷.

Συνεπώς, η οριοθέτηση του δικαιώματος στον ιδιωτικό βίο σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση επιτυγχάνεται με το **συγκερασμό υποκειμενικών και αντικειμενικών κριτηρίων**. Έτσι, αν και καταρχήν η έκταση της αξιώσεως σεβασμού της προσωπικότητας καθορίζεται κυρίως από τον ίδιο το φορέα του δικαιώματος στον οποίο επαφίεται η περιχάραξη της κοινωνικής του παρουσίας, εντούτοις, η εξουσία αυτοπροσδιορισμού δεν είναι απεριόριστη αλλά υπόκειται σε ορισμένους συμφυείς περιορισμούς που απορρέουν από τις τρέχουσες κοινωνικές αντιλήψεις στο συγκεκριμένο χρόνο και στο συγκεκριμένο κοινωνικό πεδίο δράσεως αφού ληφθεί υπόψη η θέση του ενδιαφερομένου προσώπου στον κοινωνικό περίγυρο³⁸.

Υποστηρίζεται ορθά³⁹, ότι θα πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ των εννοιών «ιδιωτικότητα» και «δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή». Η δεύτερη έννοια αποτελεί την κανονιστική προστασία της πρώτης. Συγκεκριμένα, είναι δυνατόν να διακρίνουμε ανάμεσα στην ιδιωτικότητα, δηλαδή στις πρακτικές ή δραστηριότητες του προσώπου που μπορούν να ορισθούν εννοιολογικά ως ιδιωτικές και στο δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή ως κανονιστικά προστατευόμενο. Υπό τη σκέπη του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή προστατεύονται όχι μόνο εκείνες οι δραστηριότητες που κάποιος επιθυμεί ή επιλέγει να ορίσει ως ιδιωτικές, αλλά και εκείνες που το δίκαιο αξιολογεί ως τέτοιες και του δίνει το δικαίωμα να απολαμβάνει.

Στην ελληνική έννομη τάξη, η ιδιωτικότητα, μετά την αποσύνδεσή της από τα στενά όρια του οικιακού ασύλου και της χωρικής του διάστασης, χρησιμοποιεί το δικαίωμα στην προσωπικότητα ως «κανονιστική μήτρα». Παύει κατά συνέπεια να διαθέτει υλικό και φυσικό χαρακτήρα και συνδέεται με το πρόσωπο ως ηθικό και πνευματικό υποκείμενο. Συνεπεία της νέας της αυτής ιδιότητας, είναι πια αδύνατον να αποτελέσει ένα ασφαλές κριτήριο διαχωρισμού μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, όπως αποτελούσαν τα όρια του οίκου⁴⁰, δημιουργώντας ερμηνευτικά προβλήματα στην εφαρμογή της κανονιστικής της προστασίας. Η λύση προσεγγίστηκε μέσα από την έννοια του απορρήτου, που επιχειρήθηκε να επιστρατευτεί για την ερμηνεία της έννοιας της ιδιωτικότητας,

³⁶ Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 291επ.

³⁷ Λίλιαν Μήτρου, 'Προσωπικά δεδομένα, Ιδιωτικότητα και Απόρρητο', τχ. Ιατρικό απόρρητο (2006): 20–41, με αναφορά σε Α. Μάνεση και Δαγτόγλου.

³⁸ Ιωάννης Καράκωστας, 'Προστασία της ιδιωτικότητας στην Κοινωνία της Πληροφορίας' ΔιΜΕΕ, τχ. 1/2004 (2004).

³⁹ Ακριβοπούλου, *Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή*, 46–47.

⁴⁰ Ακριβοπούλου, 264–65.

ουσιαστικά ταυτίζοντας το εννοιολογικό περιεχόμενο των δύο όρων. Όμως το απόρρητο δεν μπορεί να ταυτιστεί με την έννοια της ιδιωτικότητας, στο βαθμό που μπορεί να περιλάβει και δημόσιες εκδηλώσεις ή δραστηριότητες. Η αντίφαση μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου διαιρεί αναπόφευκτα το υποκείμενο σε δημόσιο και ιδιωτικό, ακυρώνει την ιδιωτικότητά του και οδηγεί στη διάσπαση του δικαιώματος του επί της ίδιας προσωπικότητας⁴¹.

Εξάλλου, όσον αφορά τον αρνητικό-αμυντικό ή θετικό χαρακτήρα του δικαιώματος, η συνταγματική αναθεώρηση του 2001 έδωσε την οριστική απάντηση στις συναφείς θεωρητικές και νομολογιακές ερμηνευτικές προσεγγίσεις και αναζητήσεις περί της τριτενέργειας των συνταγματικών δικαιωμάτων, εισάγοντας στο άρθρο 25 παρ. 1 το γ' εδάφιο αυτού που προβλέπει ότι: «τα δικαιώματα αυτά (τα ατομικά και κοινωνικά) ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν». Με τη νέα αυτή διάταξη εισάγεται, συνεπώς, ρητά στην ελληνική έννομη τάξη η άμεση τριτενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων, δηλαδή η απευθείας εφαρμογή των σχετικών διατάξεων και στο πεδίο των ιδιωτικών σχέσεων στις οποίες προσιδιάζουν. Μάλιστα, κατά τον Ε. Βενιζέλο, θα ήταν ακριβέστερο να γίνεται λόγος όχι για τριτενέργεια, αλλά για άμεση εφαρμογή του Συντάγματος και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, δηλαδή για «πρωτενέργεια» του Συντάγματος⁴². Παράλληλα, τα δύο πρώτα εδάφια της παραγράφου 1 του άρθρου 25 εισάγουν την αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου και της ανεμπόδιστης άσκησης των συνταγματικών δικαιωμάτων. Η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου εγγράφεται ως εγγύηση των συνταγματικών δικαιωμάτων εκ μέρους του κράτους, δηλαδή ο σεβασμός τους συνιστά υποχρέωσή του (εδ. 1) και δη κατά τρόπο ώστε όλα τα κρατικά όργανα να υποχρεούνται ρητά να διασφαλίζουν την ανεμπόδιση και αποτελεσματική άσκησή τους (εδ. 2)⁴³.

Το διαχρονικό ερμηνευτικό πρόβλημα με το οποίο παραδοσιακά έρχεται αντιμέτωπη η νομολογία εντοπίζεται στη «γκρίζα ζώνη» μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου βίου. Πέραν της ερωτικής και σεξουαλικής ζωής, της υγείας, της εν στενή έννοια οικογενειακής ζωής και ορισμένων άλλων εξίσου μύχιων εκφάνσεων της ζωής του ατόμου, όλες οι άλλες περιπτώσεις δεν αποτελούν αδιαμφισβήτητα τμήμα του ιδιωτικού και όχι του δημόσιου βίου του. Δεδομένου του γεγονότος ότι έχει πλέον αναγνωριστεί η σχετικότητα της διάκρισης των δύο αυτών σφαιρών, αλλά και της συνειδητοποίησης ότι η ανάγκη της προστασίας της ιδιωτικότητας του ατόμου ανακύπτει ακριβώς εξαιτίας της συμμετοχής του στην κοινωνία και το δημόσιο βίο, έχουν επιχειρηθεί διάφορες απόπειρες θεωρητικών κατασκευών για το διαχωρισμό των περιπτώσεων που θα πρέπει να προστατευθούν. Τη σημαντικότερη όλων των προσεγγίσεων αυτών, αποτελεί η θεωρία των σφαιρών του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου⁴⁴, που διαιρεί τον ανθρώπινο βίο σε 3 υπο-σφαίρες: α)στη σφαίρα της οικειότητας (Intimsphäre) που είναι απόλυτα απαραβίαστη, καθώς εμπεριέχει τη βαθύτερη μύχια εσωτερικότητα του ατόμου και συνδέεται άρρηκτα με την προστασία της αξίας του ανθρώπου β)στη σφαίρα του απορρήτου (Privatsphäre) που αποτελεί την κυρίως προσωπική σφαίρα, και διασυνδέεται με την προσωπικότητα, υφιστάμενη καταρχήν περιορισμούς με φειδώ και με βάση την αρχή της αναλογικότητας και γ) την κοινωνική σφαίρα (Sozialsphäre) που αποτελεί την εξωτερική σφαίρα, το περίβλημα του ατόμου, θεμελιώνεται σε συμφέροντα που συνδέονται οριακά με την ιδιωτικότητα και προσδιορίζεται κυρίως από την επαφή του ατόμου με την κοινωνία. Στη σφαίρα αυτή, οι περιορισμοί και η αρχή της

⁴¹ Ακριβοπούλου, 273–82.

⁴² Ευάγγελος Βενιζέλος, *Το αναθεωρητικό κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001*, 137.

⁴³ Ευάγγελος Βενιζέλος, 135–36.

⁴⁴ Υπόθεση Mikrozensus

αναλογικότητας θα πρέπει να εφαρμόζονται ελαστικότερα. Η εφαρμογή των ανωτέρω διακρίσεων γρήγορα οδήγησε σε μια νέα συνειδητοποίηση: ότι η ταξινομητική λειτουργία των σφαιρών είναι αδιέξοδη, εξαιτίας της σχετικότητας των κριτηρίων. Το γεγονός αυτό οδήγησε τελικώς το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο στην αποκήρυξη της θεωρίας των σφαιρών και την υιοθέτηση της θέσης ότι είναι αναγκαία η κατά περίπτωση (ad hoc) προσέγγιση του ουσιαστικού περιεχομένου και των ορίων της ιδιωτικής σφαίρας. Ωστόσο, η θεωρία των σφαιρών, παραμένει ένα από τα εργαλεία που εξακολουθεί να χρησιμοποιείται από τη νομολογία⁴⁵.

Ως να πρόκειται για απότοκο της τρίτης εκ των παραπάνω τριών σφαιρών, εμφανίζεται στη βιβλιογραφία η νέα σχετικά έννοια της «πληροφοριακής ιδιωτικότητας», που αποσκοπεί στο να καταστήσει δυνατή στο άτομο μία συγκεκριμένη συμμετοχή στις διαδικασίες της κοινωνίας. Καθιστά ταυτόχρονα δυνατή την άσκηση άλλων ελευθεριών και την απόλαυση άλλων ατομικών δικαιωμάτων, όπως η ελευθερία της έκφρασης, η συμμετοχή σε πολιτικές ή συνδικαλιστικές ενώσεις, η θρησκευτική ελευθερία.⁴⁶ Κατ' άλλη θεώρηση⁴⁷ η πληροφοριακή ιδιωτικότητα συνιστά το πεδίο όπου συναντώνται κανονιστικά το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και το δικαίωμα στην προστασία προσωπικών δεδομένων, σχέση που θα μας απασχολήσει σε κατ' ιδίαν κεφάλαιο στη συνέχεια.

Συναφώς με τους παραπάνω νομολογιακούς προβληματισμούς, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η ανάγκη προσέγγισης του περιεχομένου και των ορίων προστασίας της ιδιωτικής ζωής (όπως άλλωστε και οποιουδήποτε άλλου ατομικού δικαιώματος), ανακύπτουν, ως επί το πλείστον, όταν αυτά προσβάλλονται. Συνηθέστατα δε παρατηρείται, οι προσβολές αυτές να γίνονται υπό την επίκληση «αντίπαλου» ατομικού ή κοινωνικού δικαιώματος, όπως για παράδειγμα με την επίκληση του δικαιώματος της ελευθερίας του τύπου, της ελευθερίας της έκφρασης, της πληροφόρησης του κοινού, της συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας κ.ο.κ., με τα οποία συχνά και παραδοσιακά συγκρούεται το δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής. Τόσο στην εθνική νομολογία όσο και στη νομολογία του ΕΔΔΑ, οι παραπάνω συγκρούσεις παγίως επιλύονται με ad hoc σταθμίσεις μεταξύ των συγκρουόμενων δικαιωμάτων, ακολουθώντας την ίδια λύση με αυτήν του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου. Στην κατεύθυνση αυτή, το Στρασβούργο, στο πλαίσιο της ερμηνείας του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, έχει διατυπώσει σειρά νομολογιακών κριτηρίων⁴⁸, τόσο γενικότερων, όσο και ειδικότερων-κατά τομείς⁴⁹, που χρησιμεύουν ως ερμηνευτικά εργαλεία υπαγωγής των κάθε φορά εξεταζόμενων πραγματικών περιστατικών στην εμβέλεια της προστασίας της ιδιωτικής ζωής.

⁴⁵ Ακριβοπούλου, *Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή*, 216–20.

⁴⁶ Μήτρου κ.ά., 'Η προστασία της Ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και στις Επικοινωνίες. Η νομική διάσταση', 511.

⁴⁷ Ακριβοπούλου, *Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή*, 329.

⁴⁸ Μαγδαληνή Σκόνδρα, 'Το δικαίωμα στην προστασία προσωπικών δεδομένων σε σύγκρουση με το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης και της πληροφόρησης και το νέο άρθρο 28 του Ν 4624/2019' ΔΙΤΕ 4/2020 (2020).

⁴⁹ Πχ στην προαναφερθείσα απόφαση του ΕΔΔΑ Von Hannover v Germany της 7/2/2012 απαριθμούνται κριτήρια της στάθμισης μεταξύ της ιδιωτικής ζωής και του δικαιώματος στην ελευθερία της πληροφόρησης. Αντίστοιχα τομεακά κριτήρια απαντώνται στην *Barbulescu v Romania* (GC), σχετικά με τις ιδιωτικές επικοινωνίες εργαζομένων που διεξάγονται στο χώρο εργασίας τους. Εξάλλου, στην *Lopez Ribalda et al v. Spain*, το δικαστήριο χρησιμοποίησε τις αρχές που διατύπωσε στη *Bărbulescu* και την *Körke*, απαριθμώντας τους παράγοντες που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την αξιολόγηση των αντικρουόμενων συμφερόντων και την αναλογικότητα των μέτρων βιντεοεπιτήρησης (§§ 116-117). Το δικαίωμα των αιτούντων για σεβασμό της ιδιωτικής τους ζωής, πρέπει να ισορροπεί με το συμφέρον του εργοδότη τους για την προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας του. 'Guide on Article 8 of the

Η πρόσφατη ελληνική νομολογία, με ευθείες αναφορές στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, στη νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ, ερμηνεύει το περιεχόμενο του άρθρου 9 παρ. 1 εδ. β' του Συντάγματος δεχόμενο ότι «η προστασία της ιδιωτικής ζωής περιλαμβάνει την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου. Κατ' αντιδιαστολή προς την κοινωνική ζωή του ατόμου, ως ιδιωτική ζωή του νοείται το σύνολο των σχέσεων και των δραστηριοτήτων του εκείνων που το ίδιο θέλει να κρατήσει μακριά από τη δημοσιότητα, είτε αποκλειστικά για τον εαυτό του, είτε για έναν στενό κύκλο, τον οποίο ο ίδιος κάθε φορά προσδιορίζει. Έτσι, εκτός από την ερωτική ζωή, τα ζητήματα υγείας και την οικογενειακή ζωή του ατόμου, που βρίσκονται στον πυρήνα του προστατευτέου δικαιώματος, στην έννοια της ιδιωτικής ζωής εμπίπτει ένας ευρύτερος κύκλος υποθέσεων του, ο οποίος ενδέχεται να συμπλέκεται και με την επαγγελματική ζωή. Έτσι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο του Στρασβούργου έχει κρίνει ότι τα τηλεφωνήματα και η ηλεκτρονική αλληλογραφία από τον χώρο της δουλειάς ενδέχεται να θεωρηθούν ιδιαίτερες εκφάνσεις της ιδιωτικής ζωής του εργαζομένου και να προστατεύονται από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Το ίδιο και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ, πρώην ΔΕΚ), που, ενώ στην αρχή (1989) είχε αποφανθεί ότι το αντικείμενο της προστασίας του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ "αφορά το πεδίο της ανάπτυξης της προσωπικής ελευθερίας του ατόμου και, επομένως, δεν μπορεί να επεκταθεί στους χώρους εμπορικών δραστηριοτήτων", στη συνέχεια (2008) προσέγγισε την ως άνω απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου.⁵⁰».

2. Αρθ. 19 παρ. 1. Σ. Η προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας

1. Ιστορία της συνταγματικής προστασίας

Η συνταγματική κατοχύρωση του απαραβίαστου της αλληλογραφίας και εν γένει επικοινωνίας, αν και προκύπτει ήδη από την κατοχύρωση του απαραβίαστου της ιδιωτικής ζωής, υιοθετήθηκε πολύ νωρίτερα από αυτήν, κατά πιστή μετάφραση του αρθ. 22 του βελγικού συντάγματος του 1831, για πρώτη φορά ως άρθρο 14 στο ελληνικό σύνταγμα του 1844 («το απόρρητο των επιστολών είναι απαραβίαστο»). Έκτοτε, όλα τα ελληνικά Συντάγματα περιλάμβαναν αντίστοιχα άρθρα, με συνεχείς προσθήκες προς ενίσχυση του δικαιώματος (πρβλ. αρθ. 20 του Συντάγματος του 1864 όπου προστέθηκε η λέξη «απολύτως» στο απαραβίαστο⁵¹), ή και προς το σκοπό συμπερίληψης στο πεδίο εφαρμογής του νεότερες από την επιστολογραφία μορφών επικοινωνίας (πρβλ. αρθ. 12 Συντάγματος 1927, αρθ. 20 Συντάγματος 1952).

Μαζί με το άσυλο της κατοικίας, το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, (και πλέον και του δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων), το απόρρητο της επικοινωνίας διαγράφει τα όρια της ιδιωτικής σφαίρας που προστατεύει η έννομη τάξη⁵². Το δικαίωμα αυτό βρίσκεται στο μεταίχμιο περισσότερων της μιας ατομικών ελευθεριών, ωστόσο διατηρεί έναν αυτόνομο χαρακτήρα. Αυτό που το διαφοροποιεί από το γενικό δικαίωμα ιδιωτικής ζωής είναι ο κοινωνικός χαρακτήρας

European Convention on Human Rights Right to Respect for Private and Family Life, Home and Correspondence', 26.

⁵⁰ ΟΛΑΠ 1/2017

⁵¹ Κατά τον Γ. Τσόλια, ο όρος «απόλυτα» απαραβίαστο, έχει την έννοια ότι το απόρρητο προστατεύεται έναντι πάντων (ιδιωτών και φορέων δημόσιας εξουσίας) από κάθε είδους προσβολής του και σε όλη την έκτασή του (τόσο δηλαδή ως προς το περιεχόμενο, όσο και ως προς τα λεγόμενα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας), Γρηγόρης Τσόλιας, 'Συνταγματικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών', στο *Ειδικό Ποινικό Νόμοι*, τ. 1 (Π.Ν.Σάκκουλας ΑΕΕΕ, 2013), 21.

⁵² Σταύρος Τσακυράκης, 'Το απόρρητο της επικοινωνίας: απόλυτα απαραβίαστο ή ευχή της έννομης τάξης'; ΝοΒ, τχ. 41 (1993): 996.

του, δεδομένου ότι μέσω αυτού πραγματοποιείται η επαφή του ανθρώπου με τους άλλους. Ταυτόχρονα, διαφοροποιείται από το δικαίωμα επικοινωνίας (του αρθ. 14 του Σ), αφού χαρακτηρίζεται από την έλλειψη δημοσιότητας και χαρακτηρίζεται από την αξίωση προς τους άλλους για αποχή-μη επέμβαση, σε αντίθεση με το δικαίωμα επικοινωνίας που προσκαλεί τους άλλους σε συμμετοχή⁵³.

2. Αντικείμενο της συνταγματικής προστασίας

2.1. Άμεση και έμμεση επικοινωνία και η έννοια του απορρήτου

Η σημερινή διάταξη του άρθρου 19 διαφέρει από την προϊσχύουσα κατά το ότι στη λέξη «ανταποκρίσεως» προσθέτει τον όρο «επικοινωνίας»⁵⁴. Κατά τον τρόπο αυτό, η διάταξη καλύπτει και την **άμεση επικοινωνία**, δηλαδή αυτή που τελείται άμεσα μεταξύ των επικοινωνούντων, με τη χρήση παραστατικών μέσων, ιδίως του προφορικού λόγου και προϋποθέτει την άμεση επαφή, τη συνεύρεση των επικοινωνούντων στον ίδιο χώρο. Αντίθετα, ως «**ανταπόκριση**» καλείται η **έμμεση επικοινωνία**, που τελείται με τη χρήση κάποιου μηχανικού ή αναπαραστατικού μέσου ή χάρη στο συνδυασμό μηχανικού και αναπαραστατικού μέσου μεταξύ επικοινωνούντων που δεν βρίσκονται στον ίδιο χώρο, άρα αποκλείεται να έχουν άμεση οπτική και ακουστική επαφή⁵⁵.

Αντικείμενο της προστασίας του άρθρου 19 παρ. 1 εδ. α' του Συντάγματος, δεν είναι το μήνυμα καθ' εαυτό (αυτό προστατεύεται από το άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος), αλλά το απόρρητο του μηνύματος⁵⁶. Απόρρητο δε σημαίνει το απολύτως μυστικό ή εμπιστευτικό ως προς κάθε τρίτο πρόσωπο, πέραν του έτερου μέρους της επικοινωνίας⁵⁷. Προστατεύεται η διατήρηση της μυστικότητας του περιεχομένου των επιστολών, της ανταπόκρισης ή της επικοινωνίας κάθε είδους, εφόσον φυσικά τα μέρη που επικοινωνούν επιθυμούν να μην περιέλθει σε γνώση τρίτων το περιεχόμενο της επικοινωνίας. Η προστασία του απορρήτου αποσκοπεί στη διασφάλιση της ελεύθερης ανταπόκρισης και επικοινωνίας εν γένει, βασική προϋπόθεση της οποίας είναι η δυνατότητα των μερών να επικοινωνούν μεταξύ τους απαλλαγμένα από το άγχος και την υποψία ότι κάποιος τα παρακολουθεί και -πολύ περισσότερο- μπορεί να χρησιμοποιήσει το περιεχόμενο της επικοινωνίας εναντίον τους⁵⁸. Κατ' άλλη διατύπωση, το άρθρο 19 παρ. 1 εδ. α' Συντ., προεκτείνοντας τη *lato sensu* προσωπική ελευθερία, καθιερώνει την προστασία της **επικοινωνίας σε οικειότητα**, αντίστροφα από ό,τι το άρθρο 14 Συντ., που προστατεύει την **επικοινωνία σε δημοσιότητα**. Ακριβώς η οικειότητα αυτή προσδίδει έναν κατά βάση «προσωπικό» χαρακτήρα και έτσι, δικαιολογεί την αντιμετώπισή του κυρίως ως δικαιώματος προσωπικής ελευθερίας *lato sensu*⁵⁹.

Η προστασία του απορρήτου δεν αφορά μόνο τα γραπτά μηνύματα, αλλά και οποιαδήποτε άλλη μορφή ιδιωτικής, δηλαδή μη δημόσιας επικοινωνίας. Κάθε μορφή επικοινωνίας που ο αποστολέας της την εννοεί όχι ως απόρρητη, αλλά ως δημόσια (π.χ. μια

⁵³ Παπαδόπουλος, *Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας. Ερμηνευτική Προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας*, 18.

⁵⁴ Πρόδρομος Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα*, Δ' (Αθήνα: Εκδόσεις Σάκουλα, 2012), 355.

⁵⁵ Παπαδόπουλος, *Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας. Ερμηνευτική Προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας*, 3-4.

⁵⁶ Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα*, 356.

⁵⁷ Παπαδόπουλος, *Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας. Ερμηνευτική Προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας*, 166; Τσόλιας, 'Συνταγματικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών', 7.

⁵⁸ Σπύρος Βλαχόπουλος, *Θεμελιώδη δικαιώματα* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2017), 256.

⁵⁹ Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 296 επ.

«ανοικτή επιστολή», μια ελεύθερη διάλεξη, μια δημοσιευμένη ή δημόσια εκτεθειμένη διαφήμιση ή αγγελία κοκ), δεν αποτελεί ανταπόκριση ή επικοινωνία κατά την έννοια του άρθρου 19 Συντ. που αναφέρεται αποκλειστικά στη μορφή επικοινωνίας που ο αποστολέας της τη θέλει εμπιστευτική και απόρρητη⁶⁰. Κατά ορθότερη διατύπωση, η διάταξη καλύπτει το απόρρητο όλων αυτών των μορφών επικοινωνίας, εφόσον (όλοι) όσοι επικοινωνούν θέλησαν να διατηρήσουν τη μυστικότητα και έλαβαν τα κατάλληλα προς τούτο μέτρα (π.χ. τοποθέτηση της επιστολής σε κλειστό φάκελο). Αντίθετα, εάν κανείς από αυτούς οι οποίοι επικοινωνούν δεν θέλει τη μυστικότητα, τότε δεν τίθεται θέμα απορρήτου των ανταποκρίσεων, αλλά ελευθερίας της έκφρασης. Αν τη θέλει ο ένας μόνο αλλά όχι ο άλλος, τότε ορθότερο είναι να θεωρηθεί ότι το προστατευτέο αγαθό είναι ο ιδιωτικός βίος του πρώτου⁶¹. Κατά το ευρέως αποδεκτό κριτήριο της εύλογης προσδοκίας ιδιωτικότητας που έπλασε η αμερικανική νομολογία⁶² και χρησιμοποιεί επανειλημμένα και το ΕΔΔΑ⁶³ στην ερμηνεία του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, η έννοια του απορρήτου αποτελεί συγκερασμό ενός υποκειμενικού-προσωπικού κι ενός αντικειμενικού -κοινωνικού στοιχείου: α)αυτός που επικοινωνεί εκδηλώνει μια βέβαιη υποκειμενική προσδοκία ότι το περιεχόμενο και τα στοιχεία της επικοινωνίας δεν θα περιέλθουν σε γνώση τρίτου και β)αυτή η προσδοκία είναι τέτοια, ώστε η κοινωνία είναι πρόθυμη να τη θεωρήσει εύλογη⁶⁴.

Το ακανθώδες ζήτημα του προσδιορισμού της έννοιας και της έκτασης του απορρήτου έχει ταλανίσει επί χρόνια τη θεωρία και τη νομολογία. Ένα από τα πλέον σημαντικά κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν είναι αυτό του κλειστού ή ανοικτού κυκλώματος επικοινωνίας⁶⁵: υφίσταται απόρρητο στην επικοινωνία που τελείται μέσω «κλειστού» καναλιού, δηλαδή μέσω καναλιού στο οποίο δεν έχουν πρόσβαση τρίτοι, ενώ δεν υφίσταται απόρρητο στην επικοινωνία που τελείται μέσω «ανοικτού» καναλιού, δηλαδή μέσω καναλιού στο οποίο μπορούν να έχουν πρόσβαση τρίτοι⁶⁶. Το συγκεκριμένο κριτήριο αποτελεί οδηγό και στη σύγχρονη νομολογία-αν και όχι πάντοτε επιτυχώς-, όταν καλείται να κρίνει επί ζητημάτων απορρήτου στο διαδίκτυο.

Κατά συνέπεια, κατά την ορθότερη-κατά τη γνώμη της γράφουσας- άποψη, παραβίαση του απορρήτου από επικοινωνούντα δε νοείται, αφού τόσο το περιεχόμενο, όσο και τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας κοινολογούνται σε αυτόν, ο οποίος μπορεί έπειτα, εφόσον νόμος δεν προβλέπει περιορισμούς, να διαθέσει τις πληροφορίες που απέκτησε ασκώντας το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας ή διάδοσης και έκφρασης των στοχασμών ή κάποιο άλλο από τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνει το Σύνταγμα. Το ότι καταρχήν δε νοείται παραβίαση του απορρήτου της επικοινωνίας από κάποιον που μετέχει στην επικοινωνία⁶⁷ προκύπτει και από την ιστορική ερμηνεία του άρθρου 19 του Συντάγματος, δεδομένου ότι οι αντίστοιχου περιεχομένου αλλοδαπές και ελληνικές διατάξεις αποσκοπούσαν ανέκαθεν να διαφυλάξουν το

⁶⁰ Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα*, 356.

⁶¹ Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 296 επ.

⁶² *Ιδίως* Katz v. United States 389 U.S. 347 (1967) (Concurring opinion Justice Harlan), *Kyllo v. United States* 533 U.S. 27 (2001).

⁶³ *Von Hannover v. Germany*, no. 59320/00, P.G. and J.H. v. the UK, no. 44787/98, *Peck v. the UK*, no. 44647/98.

⁶⁴ Παπαδόπουλος, *Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας. Ερμηνευτική Προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας*, 172.

⁶⁵ Παπαδόπουλος, 173.

⁶⁶ Το κριτήριο αυτό προτάθηκε από τον Τάχο (1967).

⁶⁷ Έτσι και : Τσακυράκης, 'Το απόρρητο της επικοινωνίας: απόλυτα απαραβίαστο ή ευχή της έννομης τάξης', 998.

περιεχόμενο της επικοινωνίας από παραβιάσεις τρίτων και όχι των επικοινωνούντων⁶⁸. Ωστόσο, θα πρέπει να διακρίνουμε 2 περιπτώσεις: αυτήν κατά την οποία η επικοινωνία βρίσκεται σε εξέλιξη, όπου οποιαδήποτε παρεμβολή τρίτου στο κύκλωμα της επικοινωνίας, έστω και εν γνώσει του ενός από τους επικοινωνούντες προσβάλλει το δικαίωμα του άλλου, από εκείνη κατά την οποία μετά την ολοκλήρωση της επικοινωνίας, ένας από τους δύο συμμετέχοντες αποφασίζει να γνωστοποιήσει το περιεχόμενό της σε τρίτους. Εδώ δεν προσβάλλεται η επικοινωνία καθ' εαυτήν και ο διαπροσωπικός της χαρακτήρας, αλλά ενδεχομένως άλλα συνταγματικώς προστατευόμενα απόρρητα, ατομικής μόνον φύσης⁶⁹. Επομένως, το ζήτημα της προσβολής του απορρήτου εκ μέρους ενός εκ των συμμετεχόντων στην επικοινωνία, συνέχεται άρρηκτα με το ζήτημα της χρονικής έκτασης της επικοινωνίας και της προστασίας της.

2.2. Τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας (ή μεταδεδομένα)

Η συντριπτική πλειονότητα της υπάρχουσας βιβλιογραφίας σχετικά με το άρθρο 19 του Συντάγματος, ασχολείται με το ζήτημα της (επ)έκτασης της προστασίας του απορρήτου και στα λεγόμενα «εξωτερικά» στοιχεία της επικοινωνίας. Το ζήτημα αυτό αποτελεί ταυτόχρονα και μία από τις μακροβιότερες διαμάχες μεταξύ θεωρίας και νομολογίας.

Ως **εσωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας** (περιεχόμενο) νοούνται οι πληροφορίες που ανταλλάσσουν τα μέρη αυτής, οι οποίες αποσκοπούν στην επίτευξη της επικοινωνίας: το περιεχόμενο του φωνητικού μηνύματος (ακόμη και του καταγεγραμμένου σε τηλεφωνητή), του κειμένου (fax, telex, SMS, τηλεγράφημα, e-mail), της εικόνας (mms, internet, fax), της ιστοσελίδας, στην οποία εισέρχεται ο χρήστης κλπ. Ως **εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας ή μεταδεδομένα (metadata)** νοούνται οι πληροφορίες που προσδιορίζουν τις περιστάσεις υπό τις οποίες διενεργείται η (εσωτερική) επικοινωνία και την εξατομικεύουν: ονοματεπώνυμο και αριθμός συνδέσεως καλούντος και καλούμενου χρήστη, τόπος, χρόνος και διάρκεια κλήσεως, γεωγραφική θέση του κινητού τερματικού χρήστη κλπ στις τηλεφωνικές κλήσεις ονοματεπώνυμο και διεύθυνση αποστολέα και παραλήπτη στην ταχυδρομική αλληλογραφία κλπ. Τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας (δεδομένα κίνησης και θέσης) έχουν διφυή υπόσταση: αποτελούν προσωπικά δεδομένα του χρήστη-συνδρομητή στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και παράλληλα συστατικά (και εξατομικευτικά) στοιχεία της επικοινωνίας του, τα οποία ο Γ. Τσόλιας χαρακτηρίζει ως απόρρητα δεδομένα της επικοινωνίας⁷⁰.

Κατά την κρατούσα στη θεωρία άποψη, το άρθρο 19 παρ. 1 Συντ. κατοχυρώνοντας το απολύτως απαραβίαστο του απορρήτου της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας, δεν διακρίνει ανάμεσα στα εσωτερικά και στα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας⁷¹, αλλά κάνει λόγο για ανταπόκριση ή επικοινωνία με οποιονδήποτε άλλο τρόπο. Είναι δε σαφές, ότι συχνότατα τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας παρέχουν ένα τέτοιο

⁶⁸ Παπαδόπουλος, *Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας. Ερμηνευτική Προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας*, 212.

⁶⁹ Καμίνης, *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική και την πολιτική δίκη*, 206.

⁷⁰ Τσόλιας, 'Συνταγματικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών', 22.

⁷¹ Τσόλιας, 22; Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 296 επ.; Τσακυράκης, 'Το απόρρητο της επικοινωνίας: απόλυτα απαραβίαστο ή ευχή της έννομης τάξης';, 998; Παπαδόπουλος, *Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας. Ερμηνευτική Προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας*, 184 επ.; Καμίνης, *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική και την πολιτική δίκη*, 205.

πλούτο πληροφοριών, που το ίδιο το περιεχόμενό της αδυνατεί να παράσχει. Συνεπώς, ακόμη και το ίδιο το γεγονός της επικοινωνίας μεταξύ δύο ανθρώπων που ως πληροφορία ενδέχεται να είναι ιδιαίτερα πολύτιμη ή ακόμη και κρίσιμη, καλύπτεται από την προστασία της διάταξης του άρθρου 19 του Σ. Εξάλλου, αντίθετη παραδοχή θα υπέσκαπτε το άλλο συστατικό του δικαιώματος, την προστασία του στοιχείου της ελευθερίας της ανταπόκρισης, που κατοχυρώνει επίσης η ίδια διάταξη.

Και αν η αντίθετη άποψη ότι το απόρρητο δεν καλύπτει τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας στο παρελθόν θα μπορούσε ενδεχομένως να δικαιολογηθεί ελλείψει ρητών νομοθετικών προβλέψεων, μετά την ψήφιση του ν. 2225/94, του π.δ. 47/2005, της Οδηγίας ΕΚ 2002/58 και του εφαρμοστικού αυτής Ν. 3471/2006, αλλά και της (ήδη καταργηθείσας) Οδηγίας ΕΚ 2006/24 και του (ισχύοντος ακόμη) Ν. 3917/11, τέτοια δικαιολογία πια δεν υπάρχει. Όλα τα προαναφερθέντα νομοθετήματα εντάσσουν ρητά στο απόρρητο της επικοινωνίας και τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας. Εξάλλου, η Αρχή Διασφάλισης του Απόρρητου των Επικοινωνιών (ΑΔΑΕ) είχε καταστήσει προ πολλού σαφές το ίδιο, στη γνωμοδότησή της 1/2005. Έτι δε περαιτέρω, το ίδιο το Ε-ΔΔΑ ήδη από το μακρινό 1984 είχε συμπεριλάβει στην έννοια της επέμβασης (interference) στο δικαίωμα της διάταξης του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας που αφορούσαν σε δεδομένα metering (καταλόγου κλήσεων)⁷².

Και σε επίπεδο ΕΕ, πιο πρόσφατα, η Επιτροπή στην πρόταση Κανονισμού που διατύπωσε για την αντικατάσταση της Οδηγίας 2002/58 επισημαίνει τα εξής: «*Το περιεχόμενο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών μπορεί να αποκαλύπτει άκρως ευαίσθητες πληροφορίες για τα φυσικά πρόσωπα που εμπλέκονται στην επικοινωνία, από προσωπικές εμπειρίες και συναισθήματα έως ιατρικά προβλήματα, σεξουαλικές προτιμήσεις και πολιτικές απόψεις, η αποκάλυψη των οποίων μπορεί να βλάψει σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο, να οδηγήσει σε οικονομική ζημία ή να φέρει το εμπλεκόμενο πρόσωπο σε δύσκολη θέση. Ομοίως, τα μεταδεδομένα που προκύπτουν από ηλεκτρονικές επικοινωνίες μπορεί επίσης να αποκαλύπτουν πολύ ευαίσθητες και προσωπικές πληροφορίες. Αυτά τα μεταδεδομένα περιλαμβάνουν τους κληθέντες αριθμούς, τους δικτυακούς τόπους που έχουν επισκεφθεί οι χρήστες, τη γεωγραφική τοποθεσία, την ώρα, την ημερομηνία και τη διάρκεια μεμονωμένων κλήσεων κ.λπ., επιτρέποντας την εξαγωγή με ακρίβεια συμπερασμάτων σχετικά με την ιδιωτική ζωή των προσώπων που εμπλέκονται στην ηλεκτρονική επικοινωνία, όπως είναι οι κοινωνικές τους σχέσεις, οι συνήθειές τους, οι καθημερινές δραστηριότητές τους, τα ενδιαφέροντά τους, οι προτιμήσεις τους κ.λπ.*»⁷³

Εντούτοις, η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου, αλλά και η νομολογία του ποινικού του τμήματος, επί σειρά ετών αρνούνται πεισματικά την ανωτέρω άποψη, εμμένοντας, πλέον, σε ξεκάθαρα contra legem ερμηνείες των προαναφερθεισών διατάξεων νόμων. Χαρακτηριστικές είναι οι γνωμοδοτήσεις των Εισαγγελέων του ΑΠ 9/2009, 12/2009 και 9/2011, δυνάμει των οποίων μέχρι και σήμερα οι αστυνομικές αρχές πετυχαίνουν να λαμβάνουν από τους τηλεπικοινωνιακούς παρόχους εξωτερικά στοιχεία επικοινωνίας χωρίς την τήρηση των διατυπώσεων του ν. 2225/94 και του π.δ. 47/2005. Αντιθέτως, το ΣτΕ με την ιδιαίτερα σημαντική απόφασή του 1593/2016 επικυρώνει την κρατούσα άποψη της θεωρίας, αλλά και την γνώμη της ΑΔΑΕ, που παγίως εντάσσει τα

⁷² Malone v. the United Kingdom, 2 August 1984, θέση που επαναλήφθηκε και στην υπόθεση Copland v. The United Kingdom, 3 April 2007.

⁷³ Αιτ. σκ. 2 σημείο 2.2 της Πρότασης Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και την προστασία των προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και την κατάργηση της οδηγίας 2002/58/ΕΚ (κανονισμός για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες) Βρυξέλλες, 10.1.2017, COM(2017) 10 final, 2017/0003 (COD), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017PC0010&from=EL>

εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας στην προστασία του απορρήτου του άρθρου 19 παρ. 1 Σ.

Υποζήτημα της συγκεκριμένης προβληματικής, που έχει εξαιρετική πρακτική σημασία, αποτελεί η διάκριση των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας σε παρελθοντικά και μη. Το υποζήτημα αυτό άπτεται ταυτόχρονα και του προβλήματος της χρονικής διάρκειας της προστασίας, που εξετάζουμε αμέσως παρακάτω. Με την προαναφερθείσα απόφαση (1593/2016) το ΣτΕ έκρινε ότι τα παρελθοντικά (αποθηκευμένα) δεδομένα κίνησης και θέσης στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών υπάγονται στην προστασία του απορρήτου, ώστε η πρόσβαση και η χορήγησή τους από τους Παρόχους προς τις αρμόδιες εισαγγελικές και δικαστικές Αρχές να επιτρέπεται μόνο κατόπιν έκδοσης Διάταξης άρσης του απορρήτου του ν. 2225/1994 και επομένως, παρανόμως χορηγήθηκαν από τον Πάροχο στον Ειδικό Εφέτη Ανακριτή Αθηνών⁷⁴.

2.3. Χρονική έκταση της συνταγματικής προστασίας

Όσον αφορά το ζήτημα της χρονικής έκτασης της προστασίας του απορρήτου, τα τελευταία χρόνια, ιδίως μετά την ΟΛΑΠ 1/2017⁷⁵, τείνει να παγιωθεί στη θεωρία η άποψη ότι αυτή παύει με την ολοκλήρωση της επικοινωνίας. Κατά την άποψη αυτή η επικοινωνία ως πραγματικό γεγονός συμβαίνει σε συγκεκριμένο χρόνο. Η συνταγματική προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας έχει χρονικό σημείο έναρξης και λήξης. Καλύπτει το χρονικό διάστημα, στο οποίο τελείται η επικοινωνία. Από τη στιγμή που η επικοινωνία ολοκληρωθεί, μαζί με αυτή παύει και το απόρρητό της. Στην δε έμμεση επικοινωνία ή επικοινωνία από απόσταση, η συνταγματική προστασία του απορρήτου διαρκεί όσο η επικοινωνία, περιλαμβάνοντας και τις συνδεδεμένες με αυτή προπαρασκευαστικές πράξεις και λήγει όταν το μήνυμα περιέλθει στον παραλήπτη με τέτοιο τρόπο ώστε αυτός να μπορεί να λάβει γνώση ελεύθερα και να διαθέσει την υλική αποτύπωση του μηνύματος. Μετά την επέλευση του χρονικού σημείου λήξης του απορρήτου, κάθε στοιχείο της απόρρητης επικοινωνίας (μήνυμα και εξωτερικά στοιχεία) περιβάλλεται από τη συνταγματική προστασία του απαραβίαστου της ιδιωτικής ζωής (9 παρ. 1 εδ. β' Σ.) και του δικαιώματος προσωπικών δεδομένων (9^Α Σ)-όχι όμως πια από το απαραβίαστο του απορρήτου της επικοινωνίας⁷⁶.

Στο ζήτημα της χρονικής έκτασης της προστασίας του απορρήτου η νομολογία φαίνεται να εισάγει διάκριση με κριτήριο το μέσο επικοινωνίας. Συγκεκριμένα, ως προς την τηλεφωνική συνομιλία, δέχεται ότι το απόρρητο εκτείνεται και μετά το τέλος της συνομιλίας, και γι' αυτόν τον λόγο γίνεται δεκτή η αυστηρή μεταχείριση της χρήσης και αναμετάδοσης των προϊόντων υποκλοπής και μεταγενέστερα, με το σκεπτικό ότι το προϊόν της υποκλοπής δεν μπορούσε να συλλεγεί παρά μόνο κατά την διάρκεια της επικοινωνίας. Αντίθετα, όσον αφορά τα ηλεκτρονικά μηνύματα, δέχεται ότι η προστασία του απορρήτου τελειώνει από την στιγμή που ο παραλήπτης λάβει γνώση του περιεχομένου του μηνύματος. Εάν μετά την ανάγνωση διατηρηθούν σε έντυπη μορφή ή

⁷⁴ Γρηγόρης Τσόλιας, 'Η διεύρυνση της προστατευόμενης από το απόρρητο έννοιας της ηλεκτρονικής επικοινωνίας στο πλαίσιο παροχής διαθεσίμων υπηρεσιών στο κοινό μέσω δημοσίου δικτύου Με αφορμή την ΑΠ Ολ. 1/2017 και το σχέδιο Κανονισμού e-Privacy για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες' ΕφημΔΔ, τχ. 5/2017 (2017): 615.

⁷⁵ Η απόφαση αυτή έχει επικριθεί σφόδρα και με πειστικά επιχειρήματα από μερίδα της θεωρίας: Τσόλιας, 'Η διεύρυνση της προστατευόμενης από το απόρρητο έννοιας της ηλεκτρονικής επικοινωνίας στο πλαίσιο παροχής διαθεσίμων υπηρεσιών στο κοινό μέσω δημοσίου δικτύου Με αφορμή την ΑΠ Ολ. 1/2017 και το σχέδιο Κανονισμού e-Privacy για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες'.

⁷⁶ Παπαδόπουλος, *Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας. Ερμηνευτική Προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας*, 189–92; Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα*, 357.

στον υπολογιστή χωρίς χρήση κωδικού πρόσβασης, τα ηλεκτρονικά μηνύματα υπάγονται στο πεδίο προστασίας των άρθρων 9 και 9Α Συντ⁷⁷.

2.4. Η άρση του απορρήτου των επικοινωνιών και οι προϋποθέσεις της

Ήδη στην αρχική εκδοχή της διάταξης του άρθρου 19 του Συντάγματος του 1975, το δεύτερο εδάφιο περιείχε επιφύλαξη υπέρ του νόμου, σύμφωνα με την οποία «νόμος ορίζει τις εγγυήσεις υπό τις οποίες η δικαστική αρχή δεν δεσμεύεται από το απόρρητο για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων». Η επιφύλαξη αυτή παραμένει μέχρι και σήμερα, ενώ με την αναθεώρηση του 2001, προστέθηκε η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 19, που προβλέπει τη σύσταση ανεξάρτητης αρχής, αρμόδιας για τη διασφάλιση του απορρήτου της πρώτης παραγράφου.

Σε εκτέλεση της συνταγματικής επιταγής του πρώτου εδαφίου ψηφίστηκε ο ν. 2225/1994, ο οποίος εξειδίκευσε τη συνταγματική επιφύλαξη και προέβλεψε (αρθ. 9) την έκδοση προεδρικού διατάγματος που θα περιλάμβανε τις λεπτομέρειες εφαρμογής της διαδικασίας και των προϋποθέσεων της άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών. Το διάταγμα αυτό είναι το υπ' αριθ. 47/2005.

Οι νόμιμοι λόγοι άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών αναφέρονται στο άρθρο 19 παρ. 1 εδ. 2 του Συντάγματος και είναι λόγοι εθνικής ασφάλειας και διακρίβωσης ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων. Τα εγκλήματα αυτά, που είναι κακουργήματα, απαριθμούνται περιοριστικά στο νόμο (άρθρο 4 ν. 2225/1994). Δεν είναι νόμιμη η άρση του απορρήτου για εγκλήματα που δεν περιλαμβάνονται στην παραπάνω διάταξη.

Πέρα από αυτά εξυπακούεται ότι οποιαδήποτε απόφαση για άρση του απορρήτου πρέπει να σέβεται τους «περιορισμούς των περιορισμών» των ατομικών δικαιωμάτων, όπως ιδίως οι αρχές της αναλογικότητας και της μη προσβολής του πυρήνα του δικαιώματος. Συνεπώς, οφείλει να στρέφεται κατά συγκεκριμένου προσώπου ή προσώπων, εναντίον των οποίων ανακύπτουν ενδείξεις ότι συμμετείχαν στο έγκλημα ή πάντως χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά σχετικών μηνυμάτων από ή προς τους αυτουργούς του και μόνο υπό την προϋπόθεση ότι είναι αναγκαία για τη διερεύνηση του εγκλήματος. Όλα αυτά θεσπίζονται βέβαια ρητά από το άρθρο 4 παρ. 2 και 3 ν. 2225/1994, αλλά προκύπτουν και ευθέως από το Σύνταγμα και συνεπώς η τυχόν μελλοντική κατάργηση των παρ. 2 και 3 του άρθρου 4 δεν θα απήλλαζε από την υποχρέωση σχετικής αιτιολόγησης των αποφάσεών τους τις δικαστικές αρχές.

Οι ακολουθητέες διαδικασίες και οι τεχνικές και οργανωτικές εγγυήσεις υπό τις οποίες επιτρέπεται η άρση του απορρήτου των επικοινωνιών ρυθμίσθηκαν ήδη κατά αναλυτικό τρόπο στο π.δ. 47/2005, ενόψει και της σχετικής οδηγίας 2002/58/EK. Αξιοσημείωτες είναι ιδίως η πρόβλεψη του άρθρου 1 του παραπάνω διατάγματος ότι η άρση του απορρήτου μπορεί να πραγματοποιηθεί «μόνο στο μέτρο και για όσο χρονικό διάστημα είναι απολύτως αναγκαίο» και η υπαγωγή, με το άρθρο 4, των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας (βλ. παραπάνω, § 19, Α) στις διαδικασίες άρσης (που εμπεριέχει προφανώς την παραδοχή ότι και αυτά καλύπτονται από το απόρρητο)⁷⁸.

Αίτηση για άρση του απορρήτου μπορεί να υποβάλλει μόνο δικαστική ή άλλη πολιτική, στρατιωτική ή αστυνομική δημόσια αρχή στην αρμοδιότητα της οποίας υπάγεται το θέμα εθνικής ασφάλειας που επιβάλλει την άρση. Η άρση διατάσσεται μόνο από την εισαγγελική ή άλλη δικαστική Αρχή, που έχει κατά νόμο αρμοδιότητα να εκδώσει διάταξη για άρση του απορρήτου. Συγκεκριμένα, αρμόδιος για την άρση του απορρήτου για λόγους εθνικής ασφάλειας είναι ο Εισαγγελέας Εφετών του τόπου της αιτούσας αρχής ή του τόπου όπου πρόκειται να επιβληθεί η άρση, εκτός αν στην αιτούσα αρχή,

⁷⁷ Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 296 επ.

⁷⁸ Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, 301–2.

με βάση διάταξη νόμου και απόφαση του Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου έχει ήδη αποσπασθεί και υπηρετεί με αποκλειστική απασχόληση συγκεκριμένος εισαγγελικός λειτουργός, οπότε, στην περίπτωση αυτή, η ανωτέρω αίτηση υποβάλλεται σε αυτόν. Για την άρση του απορρήτου για τη διακρίβωση των εγκλημάτων του άρθρου 4 παρ. 1 ν. 2225/1994 αρμόδιο είναι κατά περίπτωση το Συμβούλιο Εφετών ή Πλημμελειοδικών (ή, σε εξαιρετικά επείγουσες περιπτώσεις, ο εισαγγελέας ή ο ανακριτής, που όμως οφείλουν να εισαγάγουν άμεσα το ζήτημα της άρσης στο αρμόδιο δικαστικό συμβούλιο). Το αρμόδιο για την άρση όργανο αποφασίζει μέσα σε είκοσι τέσσερις (24) ώρες για την άρση ή όχι του απορρήτου με διάταξή του. Σύμφωνα και με όσα προαναφέραμε σχετικά με τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας, οι προανακριτικοί υπάλληλοι (π.χ. αστυνομικοί) δεν μπορούν να προβούν σε άρση του απορρήτου κατά το άρθρο 243 παρ. 2 ΚΠοινΔ και να ζητήσουν από τον πάροχο τη χορήγηση εξωτερικών στοιχείων επικοινωνίας συνδρομητών/χρηστών χωρίς να τηρηθεί η προβλεπόμενη στο νόμο διαδικασία.⁷⁹

Σε εκτέλεση δε της συνταγματικής επιταγής της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 19 Σ ψηφίστηκε ο ν. 3115/2003, δυνάμει του οποίου συστάθηκε και λειτουργεί η Α-ΔΑΕ. Η ανεξάρτητη αυτή αρχή καλύπτεται από τις εγγυήσεις του νέου άρθρου 101Α Συντ., σε ό,τι αφορά ιδίως την επιλογή, τη θητεία και την προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των μελών της⁸⁰. Η ΑΔΑΕ είναι επιφορτισμένη τόσο με την προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών, όσο και με τον έλεγχο της διαδικασίας και των όρων άρσης του. Η Α.Δ.Α.Ε. ελέγχει την τήρηση των όρων και της διαδικασίας άρσης του απορρήτου, χωρίς να εξετάζει την ουσιαστική κρίση των αρμόδιων δικαστικών αρχών σχετικά με την άρση του απορρήτου. Μεταξύ των κύριων αρμοδιοτήτων της η διενέργεια ελέγχων σε δημόσιες υπηρεσίες και ιδιωτικές επιχειρήσεις σχετικές με την ανταπόκριση και επικοινωνία, η κατάσχεση μέσων παραβίασης του απορρήτου, η εξέταση συναφών καταγγελιών, όπως και η επιβολή διοικητικών κυρώσεων σε περίπτωση παραβίασης του απορρήτου των επικοινωνιών ή της διαδικασίας άρσης του απορρήτου⁸¹.

3. Αρθ. 9^Α Σ. Το δικαίωμα προστασίας προσωπικών δεδομένων

(1) Η ιστορία του δικαιώματος

Στο νέο άρθρο 9Α του Συντάγματος βρίσκει πλέον ρητή κατοχύρωση, μετά την αναθεώρηση του 2001, το δικαίωμα πληροφορικής αυτοδιάθεσης, ή, κατά άλλη διατύπωση, πληροφοριακού αυτοκαθορισμού ή αυτοπροσδιορισμού⁸².

Είναι αξιοσημείωτο ότι για το δικαίωμα του άρθρου 9^Α του Συντ., το οποίο επισήμως στο κείμενο του Συντάγματος, τιτλοφορείται ως «προστασία προσωπικών δεδομένων», χρησιμοποιείται συχνά ο όρος πληροφοριακή αυτοδιάθεση ή αυτοκαθορισμός ή αυτοπροσδιορισμός. Αυτό οφείλεται, όπως σημειώνει η Λ. Μήτρου, στο γεγονός ότι η έννοια του πληροφοριακού αυτοκαθορισμού επηρέασε έντονα τα καθεστάτα προστασίας προσωπικών δεδομένων, συνδέοντας τη συγκατάθεση (στην επεξεργασία) και την ενημέρωση του προσώπου ως μείζονες νομοθετικές επιλογές με την άσκηση ελέγχου

⁷⁹ Ευγενία Αλεξανδροπούλου -Αιγυπτιάδου, 'Νομική διασφάλιση του απορρήτου των κινητών επικοινωνιών (Η ελληνική νομική ρύθμιση ενόψει και του πρόσφατου Ν 3674/2008)' ΔιΜΕΕ, τχ. 4/2008 (2008): 446επ.

⁸⁰ Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 303.

⁸¹ Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, 303.

⁸² Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, 249.

επί των ιδίων πληροφοριών⁸³. Ωστόσο, στο πλαίσιο της προστασίας προσωπικών δεδομένων ο πληροφοριακός αυτοκαθορισμός δεν εξαντλείται στην αξίωση για παρεμπόδιση της μη εξουσιοδοτημένης χρήσης ή της αποκάλυψης σε άλλους. Αποτελείται από ένα πλέγμα αρχών, δικαιωμάτων και εγγυήσεων. Ως δίκαιο προστασίας προσωπικών δεδομένων αντιλαμβανόμαστε, συνεπώς, το σύνολο των κανόνων, των προϋποθέσεων, των όρων, των εξουσιών και των απαγορεύσεων σε σχέση με τη συλλογή και την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, καθώς και τις ρυθμίσεις που αφορούν διαδικασίες, θεσμικούς ελέγχους, εγγυήσεις και αντίβαρα των περιορισμών των δικαιωμάτων προστασίας των προσωπικών δεδομένων⁸⁴.

Κατά τον εισηγητή της πλειοψηφίας της Αναθεωρητικής Βουλής Ε.Βενιζέλο, η νέα διάταξη του άρθρου 9^Α Συντ. «*επιβεβαιώνει και επιστεγάζει τα βήματα που έχει ήδη κάνει η ελληνική έννομη τάξη α) με την υπογραφή και την κύρωση (νόμος 2068/1992) της σχετικής σύμβασης που έχει συναφθεί ήδη από το 1981 στο επίπεδο του Συμβουλίου της Ευρώπης, β) με την εναρμόνιση προς τη σχετική κοινοτική οδηγία (95/46 ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου) και γ) ιδίως με την ψήφιση και τη θέση σε ισχύ του νόμου 2472/1997.... Η εισαγωγή του άρθρου 9^Α στο Σύνταγμα δεν λειτουργεί μόνο επιστεγαστικά και επιβεβαιωτικά, αλλά εξοπλίζει την ελληνική έννομη τάξη με μία μακροπρόθεσμη πρόγνωση, δηλαδή με ένα μακροπρόθεσμο και πλήρες προστατευτικό κέλυφος για το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων⁸⁵».*

Εξάλλου, με την ίδια διάταξη (άρθρο 9^Α εδ. β') προβλέφθηκε η συγκρότηση και λειτουργία ανεξάρτητης αρχής, που ήδη λειτουργούσε κατά το ν. 2472/97, τώρα όμως εντάχθηκε στον κατάλογο των συνταγματικά προβλεπόμενων ανεξάρτητων αρχών και επομένως η συγκρότηση και λειτουργία της διέπεται από το άρθρο 101^Α του Συντάγματος⁸⁶.

Το δικαίωμα που κατοχυρώθηκε συνταγματικά με τη διάταξη του άρθρου 9^Α Σ, και πριν τη ρητή συνταγματική κατοχύρωση του έβρισκε έρεισμα σε πιο γενικές διατάξεις, όπως αυτή του άρθρου 9 παρ. 1 ή 5 Συντ.

Από την άλλη μεριά, το Δίκαιο Προστασίας Προσωπικών δεδομένων ως αυτόνομο πεδίο δικαίου, έχει, συγκριτικά, σύντομη ιστορία. Δημιουργήθηκε στην Ευρώπη μόλις κατά τη δεκαετία του 1970 με σκοπό ν' αποτελέσει τη ρυθμιστική απάντηση στη, με καταγιστικό ρυθμό, εισαγωγή εφαρμογών της επιστήμης της Πληροφορικής (υπολογιστές) σε όλο και περισσότερους τομείς της ανθρώπινης ζωής. Οι νέες δυνατότητες επεξεργασίας που πρόσφερε ο υπολογιστής κρίθηκε πως έκαναν απαραίτητη τη ρύθμιση μιας ανθρώπινης ενέργειας, της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων⁸⁷. Τα νομοθετικά κείμενα της πρώτης γενιάς, δηλαδή της δεκαετίας του '70, που απαντώνται στα σκανδιναβικά κράτη καθώς και στη Γερμανία και στη Γαλλία, απηχούν, παρά τις διαφορές τους, τη συνειδητοποίηση αφενός της σημασίας της επεξεργασίας προσωπικής πληροφορίας για την άσκηση δημόσιας πολιτικής και αφετέρου των κινδύνων που αυτή συνεπιφέρει. Αξιοσημείωτη είναι η επιρροή της προαναφερθείσας Σύμβασης 108/28.1.1981 «για την προστασία των ατόμων από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων» του Συμβουλίου της Ευρώπης, που συνιστά την πρώτη ουσιαστική (έστω και μη πλήρη) «κωδικοποίηση» των αρχών που αποτελούσαν το

⁸³ Λίλιαν Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων* (Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017), σημ. 9.

⁸⁴ Μήτρου κ.ά., 'Η προστασία της Ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και στις Επικοινωνίες. Η νομική διάσταση', 518.

⁸⁵ Ευάγγελος Βενιζέλος, *Το αναθεωρητικό κερτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001*, 149–50.

⁸⁶ Ευάγγελος Βενιζέλος, 150.

⁸⁷ Ευάγγελος Παπακωνσταντίνου, *Δίκαιο Πληροφορικής* (Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2010), 9.

«σκληρό πυρήνα» της προστασίας προσωπικών δεδομένων κι αποτέλεσε την αφετηρία μίας δεύτερης «γενιάς» νομοθεσίας στην Ευρώπη. Σταθμός για την προστασία προσωπικών δεδομένων υπήρξε και η Κοινοτική Οδηγία 95/46 που θέσπισε βασικές αρχές επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων⁸⁸. Η χώρα μας ενσωμάτωσε την οδηγία αυτή με το ν. 2472/1997 που αποτέλεσε και το πρώτο εθνικό νομοθέτημα του δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων, το οποίο παράλληλα προέβλεψε και τη σύσταση της ανεξάρτητης εποπτικής αρχής, που υλοποιήθηκε με τη συγκρότηση της ΑΠΔΠΧ.

(2) Το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων ως θεμελιώδες ανθρωπινό δικαίωμα

Το δικαίωμα προστασίας του πολίτη από την επεξεργασία των προσωπικών του στοιχείων κατοχυρώνεται σε ορισμένα ευρωπαϊκά συντάγματα ως ένα από τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Απέκτησε έναν ικανό αριθμό ιδιαίτερων χαρακτηριστικών ώστε να δικαιολογεί την ιδιαίτερη θέση και την αναγνώρισή του ως ξεχωριστού θεμελιώδους δικαιώματος, διαπίστωση που υπήρξε η βάση για την ένταξή του στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (άρθρο 8), διακριτά από το σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (άρθρο 7)⁸⁹. Το δικαίωμα προστασίας προσωπικών δεδομένων αναγνωρίστηκε ρητά και στη Συνθήκη της Λισαβόνας (άρθρο 16 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της ΕΕ)⁹⁰.

Ωστόσο, η κατά το εδ. α' του άρθρου 9Α Συντ. «προστασία» των προσωπικών δεδομένων δεν σημαίνει ότι απαγορεύεται γενικά η συλλογή, επεξεργασία και χρήση τους, ούτε δίνει τη δυνατότητα στον κοινό νομοθέτη να καθιερώσει τέτοια απόλυτη απαγόρευση, αφού τούτο θα ερχόταν άλλωστε σε αντίθεση προς το άρθρο 5Α Συντ. Η συνταγματική προστασία των προσωπικών δεδομένων υποχρεώνει, όμως, τον κοινό νομοθέτη να διαμορφώσει ένα περιοριστικό θεσμικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο και μόνο καθίσταται θεμιτή η συλλογή, επεξεργασία και χρήση των προσωπικών δεδομένων. Με τη θέσπιση του πλαισίου αυτού προκύπτει ένα θεσμικό κεκτημένο, με αποτέλεσμα να μην είναι συνταγματικά επιτρεπτή η κατάργηση των ισχυουσών διατάξεων της κοινής νομοθεσίας, χωρίς την αντικατάστασή τους με άλλες, ικανές να παράσχουν παρεμφερή προστασία. Με την έννοια αυτή, στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 9Α εισέρχεται ένα θεσμικό στοιχείο, δηλ. η συνταγματική διάταξη εγγυάται τον θεσμό της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, τόσο κατά το ουσιαστικό όσο και κατά το διαδικαστικό μέρος του (δηλ. την αρχή προστασίας δεδομένων, που κατοχυρώνεται άλλωστε ρητά στο εδ. β' του άρθρου 9Α)⁹¹. Η διάταξη του άρθρου 9Α Συντ. συνεπάγεται ότι η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων οφείλει να συνοδεύεται από την πρόβλεψη ενός ελάχιστου ορίου οργανωτικών και διαδικαστικών εγγυήσεων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται οι ακόλουθες: η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων πρέπει να προβλέπεται σε διάταξη (ουσιαστικού) νόμου, για καθορισμένους σκοπούς και με βάση τη συγκατάθεση του υποκειμένου τους, ή κατ' εξαίρεση μόνο χωρίς αυτή, σε περιπτώσεις επίσης προβλεπόμενες (περιοριστικά) στον νόμο. Προκειμένου να επιτευχθεί η πρακτική εναρμόνιση μεταξύ της προστασίας του ατόμου από την επεξεργασία των

⁸⁸ Μήτρου κ.ά., 'Η προστασία της Ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και στις Επικοινωνίες. Η νομική διάσταση', 522.

⁸⁹ Μήτρου κ.ά., 524.

⁹⁰ Με την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας στις 1/12/2009, ο Χάρτης κατέστη νομικά δεσμευτικός ως πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο (άρθρο 6 παρ. 1ΣΕΕ). Εξάλλου, ύστερα από την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ (άρθρο 6 παρ. 2 ΣΕΕ), το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ καθίσταται άμεσα δεσμευτικό για την Ένωση και τα κράτη-μέλη, με αποτέλεσμα να επηρεάζει καθοριστικά και τη νομολογία του ΔΕΕ. Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, 16–17.

⁹¹ Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 249 επ.

προσωπικών του δεδομένων (άρθρο 9Α Συντ.) και της διασφάλισης της ελεύθερης κυκλοφορίας και χρήσης τους (άρθρο 5Α Συντ.), η νομιμότητα της επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων προϋποθέτει, μεταξύ άλλων, την ακρίβεια και επικαιρότητα των δεδομένων, την εκ μέρους του υπευθύνου επεξεργασίας ενημέρωση του υποκειμένου καθώς και τη συγκατάθεσή του, εκτός εάν η επεξεργασία αυτή είναι απολύτως αναγκαία για την ικανοποίηση του εννόμου συμφέροντος του υπευθύνου επεξεργασίας ή τρίτου, το οποίο υπερέχει προφανώς από το έννομο συμφέρον του υποκειμένου. Περαιτέρω, το πρόσωπο-υποκείμενο των δεδομένων πρέπει να έχει το δικαίωμα πρόσβασης σ' αυτά και διόρθωσής τους, εφόσον συντρέχει τέτοια περίπτωση.⁹²

(3) Ο Γενικός Ευρωπαϊκός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων: μία νέα σελίδα στο δικαίωμα προστασίας προσωπικών δεδομένων

Στις 27/4/2016 ψηφίστηκε ο Γενικός Ευρωπαϊκός Κανονισμός ΕΕ 2016/679 «για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων)» (εφεξής ΓΚΠΔ), που τέθηκε σε εφαρμογή στις 25/5/2018. Ο ΓΚΠΔ κατήργησε την οδηγία 95/46 και ως νομοθέτημα αμέσου εφαρμογής ισχύει και εφαρμόζεται σε όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ χωρίς την ανάγκη ενσωμάτωσής του. Η αντικατάσταση της οδηγίας 95/46 από έναν κανονισμό κρίθηκε απαραίτητη διότι «*Ενώ οι στόχοι και οι αρχές της οδηγίας 95/46/ΕΚ παραμένουν ισχυροί, η οδηγία δεν κατόρθωσε να αποτρέψει τον κατακερματισμό της εφαρμογής της προστασίας των δεδομένων σε ολόκληρη την Ένωση, την ανασφάλεια δικαίου ή τη διαδεδομένη στο κοινό αντίληψη ότι υπάρχουν σημαντικοί κίνδυνοι για την προστασία των φυσικών προσώπων, ιδίως όσον αφορά την επιβλαβή δραστηριότητα. Διαφορές στο επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των φυσικών προσώπων, ιδίως του δικαιώματος προστασίας των προσωπικών δεδομένων, όσον αφορά την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων στα κράτη μέλη, ενδέχεται να εμποδίζουν την ελεύθερη κυκλοφορία προσωπικών δεδομένων σε ολόκληρη την Ένωση*»⁹³.

Παρά το γεγονός ότι ο ΓΚΠΔ συνιστά Κανονισμό της ΕΕ, το κείμενο του ΓΚΠΔ εμπεριέχει πλήθος ρητρών «ανοίγματος», «ευελιξίας», ή «παρέκκλισης»⁹⁴, τις οποίες καλείται ο εθνικός νομοθέτης να ρυθμίσει και να εξειδικεύσει με εθνικό νόμο, στο πλαίσιο και στα όρια που οι ίδιες οι ρήτρες θέτουν. Στην Ελλάδα, ψηφίστηκε ο Ν. 4624/2019, με τον οποίο θεσπίστηκαν «μέτρα εφαρμογής» του ΓΚΠΔ και παράλληλα ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη η -δίδυμη του ΓΚΠΔ- οδηγία ΕΕ 2016/680 «για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων από αρμόδιες αρχές για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της απόφασης-πλαίσιο 2008/977/ΔΕΥ του Συμβουλίου». Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο ν. 4624/19 έχει επικριθεί σοβαρά για τις ελλείψεις και τις επιλογές διατύπωσης του, τόσο από τη

⁹² Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, 249 επ.

⁹³ Αιτ. σκ. 9 ΓΚΠΔ. Ορ. σχετ. περισσότερα Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, 58.

⁹⁴ Σε βαθμό που η Λ. Μήτρου να τον χαρακτηρίζει σε διαλέξεις της, όχι άδικα ως «κανονοδηγία», ένα υβρίδιο μεταξύ κανονισμού και οδηγίας. Αναλυτική παρουσίαση των διατάξεων που περιλαμβάνουν τέτοιες ρήτρες εξουσιοδότησης προς τους εθνικούς νομοθέτες σε : Ιωάννης Ιγγλεζάκης, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων (Κανονισμός 2016/679). Εισαγωγή στο νέο νομικό πλαίσιο προστασίας προσωπικών δεδομένων*, 2ο έκδ. (Θεσσαλονίκη: Interactive Books, 2018), 17–19.

θεωρία⁹⁵, όσο και από την ίδια την Αρχή Προστασίας Προσωπικών δεδομένων (ΑΠΔΠΧ)⁹⁶.

Τρία και πλέον χρόνια μετά την έναρξη εφαρμογής του ΓΚΠΔ, είναι πανθομολογούμενο ότι αυτός άλλαξε τον ρου της ιστορίας του Ευρωπαϊκού -αλλά όχι μόνο- δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων. Αυτό το πέτυχε εισάγοντας καινοφανή δικαιώματα, μεταξύ των οποίων το δικαίωμα στη λήθη, που διαπλάστηκε το πρώτον νομολογιακά από το ΔΕΕ⁹⁷, αλλά και ένα πληρέστερο και λεπτομερέστερο (σε σχέση με την προκάτοχό του Οδηγία) ρυθμιστικό πλέγμα αρχών, νόμιμων βάσεων επεξεργασίας, υποχρεώσεων για τους υπευθύνους επεξεργασίας και τους εκτελούντες την επεξεργασία και κυρίως υιοθετώντας ένα αυστηρότατο πλαίσιο κυρώσεων, που προβλέπονται για τις παραβιάσεις του.

Ωστόσο, όπως το ίδιο το προοίμιο του ΓΚΠΔ προβλέπει στην αιτ. σκ. (4): «Η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων θα πρέπει να προορίζεται να εξυπηρετεί τον άνθρωπο. Το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων δεν είναι απόλυτο δικαίωμα: πρέπει να εκτιμάται σε σχέση με τη λειτουργία του στην κοινωνία και να σταθμίζεται με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας. Ο παρών κανονισμός σέβεται όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα και τηρεί τις ελευθερίες και αρχές που αναγνωρίζονται στον Χάρτη όπως κατοχυρώνονται στις Συνθήκες, ιδίως τον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της κατοικίας και των οικοινωνιών, την προστασία των προσωπικών δεδομένων, την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, την ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης, την επιχειρηματική ελευθερία, το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου και την πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία»⁹⁸.

(4) Οι θεμελιώδεις αρχές του δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων

Ο ΓΚΠΔ, όντας το απότοκο της 40ετούς συμπυκνωμένης νομοθετικής και νομολογιακής εμπειρίας τόσο της Κοινότητας, όσο και των κατ' ιδίαν κρατών μελών της, βασίζεται στην εμπειρία αυτή, σέβεται και αναδιατυπώνει τις (ίδιες) θεμελιώδεις αρχές που αποτέλεσαν τον πυρήνα του δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων και δημιουργεί ένα πλήρες, ανανεωμένο ρυθμιστικό πλαίσιο.

Στο άρθρο 5 αυτού αναδιατυπώνει κατά βάση τις ίδιες αρχές που (πρέπει να) διέπουν την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων, που πρωτοδιατυπώθηκαν στη Σύμβαση

⁹⁵ Φερενίκη Παναγοπούλου - Κουτνατζή : Νόμος 4624/2019 και Εφαρμογή GDPR: Πολλά υποσχόμενος, αλλά παράλληλα καθυστερημένος, σε Syntagma Watch <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/nomos-4624-2019-kai-efarmogi-gdpr-pollayposchomenos-alla-parallila-kathysterimenos/>, η ίδια Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή, 'Συνταγματική θεώρηση του νόμου περί προστασίας δεδομένων (N 4624/2019)' ΔιΜΕΕ, τχ. 3/2019 (2019): 328 επ. , Σκόνδρα, 'Το δικαίωμα στην προστασία προσωπικών δεδομένων σε σύγκρουση με το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης και της πληροφόρησης και το νέο άρθρο 28 του N 4624/2019', 581 επ., Βασίλειος-Αλέξανδρος Κόλλιας, 'Προβληματικές διατάξεις του ελληνικού νόμου για τα προσωπικά δεδομένα . Ο Ν. 4624/2019 και η σχέση του με τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Προσωπικών δεδομένων' Αρμενόπουλος, τχ. 3/2019 (2019).

⁹⁶ ΑΠΔΠΧ , Γνωμοδότηση 1/2020 , https://www.dpa.gr/sites/default/files/2020-01/gnomodotisi%201_2020.pdf

⁹⁷ ΔΕΕ [υπόθεση C-131/12](#) Google Spain SL, Google Inc. κατά Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) και Mario Costeja González

⁹⁸ Ευγενία Αλεξανδροπούλου -Αιγυπτιάδου, 'Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων 2016/679 - Προκλήσεις εφαρμογής', στο *Δίκαιο και ψηφιακό περιβάλλον* (Αντιμετωπίζοντας τις προκλήσεις της ψηφιακής εποχής, Κομοτηνή: Νομική Βιβλιοθήκη, 2018), 19–20, https://www.uom.gr/assets/site/public/nodes/9072/8482-Praktika_2018.pdf.

108 και στην Οδηγία ΕΚ 95/46, προσθέτοντας σε αυτές και ορισμένες νέες, ή αναδιαρθρώνοντας (προς το σαφέστερο) τη διακήρυξή τους.

Οι αρχές αυτές είναι οι ακόλουθες:

Α) η αρχή της νομιμότητας, της αντικειμενικότητας και της διαφάνειας της επεξεργασίας

Η επεξεργασία καθ' εαυτή κρίνεται νόμιμη, εφόσον αφενός εδράζεται σε μία από τις βάσεις νομιμότητας της επεξεργασίας, όπως αποτυπώνονται στο άρθρο 6 του ΓΚΠΔ **και** αφετέρου τηρεί τις αρχές στο σύνολό τους⁹⁹.

Εξάλλου, επιπροσθέτως της νομιμότητας της επεξεργασίας, σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ και το δίκαιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία δεδομένων, η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων πρέπει να πραγματοποιείται με αντικειμενικό τρόπο, να είναι -κατά τη διατύπωση του ΓΚΠΔ-«θεμιτή». Επιπλέον, στο μέτρο που είναι εφικτό, οι υπεύθυνοι επεξεργασίας πρέπει να ενεργούν κατά τρόπο που συμμορφώνεται άμεσα με τις επιθυμίες του υποκειμένου των δεδομένων. Η αρχή της αντικειμενικότητας βαίνει πέραν των υποχρεώσεων διαφάνειας και θα μπορούσε επίσης να συνδέεται με την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων με δεοντολογικό τρόπο¹⁰⁰.

Τέλος, η αρχή της διαφανούς επεξεργασίας, επιβάλλει στον υπεύθυνο επεξεργασίας την υποχρέωση να λαμβάνει κατάλληλα μέτρα ώστε να τηρεί ενήμερα τα υποκείμενα των δεδομένων –που μπορεί να είναι χρήστες ή πελάτες– σχετικά με τον τρόπο χρήσης των δεδομένων τους. Οι πράξεις επεξεργασίας πρέπει να εξηγούνται στα υποκείμενα των δεδομένων με εύκολα προσβάσιμο μέσο ώστε να διασφαλίζεται ότι κατανοούν τι θα συμβεί στα δεδομένα τους. Αυτό σημαίνει ότι το υποκείμενο των δεδομένων πρέπει να γνωρίζει τον συγκεκριμένο σκοπό της επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων κατά τον χρόνο συλλογής τους. Η διαφάνεια της επεξεργασίας επιβάλλει να χρησιμοποιείται σαφής και απλή γλώσσα. Οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να έχουν επίγνωση των κινδύνων, των κανόνων, των εγγυήσεων και των δικαιωμάτων που αφορούν την επεξεργασία των δεδομένων που τους αφορούν¹⁰¹.

Β) η αρχή του σκοπού

Σύμφωνα με την αρχή αυτή, ο σκοπός της επεξεργασίας πρέπει να είναι σαφής, νόμιμος και γνωστός στο υποκείμενο των δεδομένων. Οριοθετεί τις δυνατότητες επέμβασης και συλλογής, περιορίζει ποιοτικά την εμβέλεια της επεξεργασίας και προσδιορίζει τη διάρκειά της¹⁰².

Η αρχή αυτή αποτελείται από δύο συνιστώσες: αυτή του προσδιορισμού του σκοπού (purpose specification), που επιτάσσει ο σκοπός να είναι εξαρχής ρητά και με σαφήνεια καθορισμένος και αυτή του περιορισμού του σκοπού (purpose limitation ή compatibility principle), που υπαγορεύει τυχόν περαιτέρω, δευτερεύουσα χρήση των δεδομένων να επιτρέπεται μόνο για σκοπούς συμβατούς με τον αρχικό.

Γ) η αρχή της ελαχιστοποίησης

Η αρχή αυτή αποτελεί διατύπωση -με θετικό τρόπο- της εν στενή εννοία αναλογικότητας ενισχύοντας την προστασία από την άμετρη χρήση των δεδομένων: ο Κανονισμός απαιτεί να «είναι (τα προσωπικά δεδομένα) κατάλληλα, συναφή και (να) περιορίζονται

⁹⁹ Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, 58. Ορ. σχετ. και επόμενη ενότητα

¹⁰⁰ Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων* (Λουξεμβούργο, 2019), 151.

¹⁰¹ Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, 154.

¹⁰² Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, 59.

στο αναγκαίο για του σκοπούς για τους οποίους υποβάλλονται σε επεξεργασία». Η αρχή της ελαχιστοποίησης αποδίδει την αρχή της αναγκαιότητας, συνδέοντας με αυτή τις επιταγές για καταλληλότητα και συνάφεια, καθώς ο υπεύθυνος επεξεργασίας θα πρέπει να περιορίζει την επεξεργασία δεδομένων σε όσα παρουσιάζουν άμεση συνάφεια προς το συγκεκριμένο σκοπό που επιδιώκεται με την επεξεργασία¹⁰³.

Δ) η αρχή του περιορισμού της περιόδου αποθήκευσης

Η αρχή της αναγκαιότητας ισχύει επίσης και υπό την χρονική έποψη που αφορά το μέλλον. Ο κανονισμός επαναλαμβάνει την αρχή του περιορισμού της περιόδου αποθήκευσης, προσδιορίζοντας ως νόμιμο χρονικό όριο διατήρησης των προσωπικών δεδομένων το διάστημα που απαιτείται για την επίτευξη των σκοπών¹⁰⁴.

Ε) η αρχή της ακρίβειας των δεδομένων

Ο υπεύθυνος επεξεργασίας πρέπει να εφαρμόζει την αρχή της ακρίβειας των Δεδομένων σε όλες τις πράξεις επεξεργασίας. Ανακριβή δεδομένα πρέπει να διαγράφονται ή να διορθώνονται χωρίς καθυστέρηση. Προκειμένου να διασφαλίζεται η ακρίβειά τους, τα δεδομένα μπορεί να χρειάζονται τακτικό έλεγχο και επικαιροποίηση. Υπεύθυνος επεξεργασίας ο οποίος κατέχει προσωπικές πληροφορίες δεν πρέπει να χρησιμοποιεί τις πληροφορίες αυτές αν δεν λάβει μέτρα που να διασφαλίζουν με εύλογη βεβαιότητα ότι τα δεδομένα είναι ακριβή και επικαιροποιημένα¹⁰⁵.

ΣΤ) η αρχή της ακεραιότητας και εμπιστευτικότητας των δεδομένων (αρχή της ασφάλειας)

Μία από τις αξιοσημείωτες καινοτομίες του ΓΚΠΔ είναι ότι αναγνωρίζει μία εξέχουσα θέση στην ασφάλεια, εντάσσοντας ρητά στις «αρχές της επεξεργασίας» την ακεραιότητα και την εμπιστευτικότητα, ως νομικές υποχρεώσεις του υπευθύνου επεξεργασίας ώστε να προστατεύονται τα δεδομένα από τυχαία ή αθέμιτη καταστροφή, τυχαία απώλεια, απαγορευμένη διάδοση ή πρόσβαση και κάθε άλλη μορφή αθέμιτης επεξεργασίας. Ο ΓΚΠΔ παραθέτει στο άρθρο 32 αυτού έναν ενδεικτικό κατάλογο μέτρων ασφαλείας, όπως η ψευδωνυμοποίηση και η κρυπτογράφηση, αλλά και διαδικασιών που συνίστανται εν τέλει στην υιοθέτηση ολιστικής πολιτικής ασφαλείας¹⁰⁶.

Ζ) η αρχή της λογοδοσίας

Μία κομβική επιλογή του Κανονισμού συνίσταται στην υιοθέτηση της αρχής της λογοδοσίας.¹⁰⁷ Ο Κανονισμός εντάσσει τη λογοδοσία στη ρύθμιση που αφορά τις αρχές που διέπουν την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων, αλλά κυρίως προσδίδει σε αυτήν τη λειτουργία ενός μηχανισμού εγγύησης της τήρησής τους: σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 2 ο υπεύθυνος επεξεργασίας φέρει την ευθύνη και είναι σε θέση να αποδείξει τη συμμόρφωση με τις αρχές της προστασίας προσωπικών δεδομένων, όπως

¹⁰³ Μήτρου, 64.

¹⁰⁴ Μήτρου, 64–65.

¹⁰⁵ Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων*, 162–63.

¹⁰⁶ Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, 108–9.

¹⁰⁷ Ωστόσο, η ΑΠΔΠΧ στην υπ' αριθ. 37/2019 απόφασή της δέχθηκε ότι το άρθρο 4 παρ. 2 του ν. 2472/97 ήδη καθιέρωνε την υποχρέωση λογοδοσίας του υπευθύνου επεξεργασίας. Η Οδηγία 95/46, στο άρθρο 7 παρ. 2 προέβλεπε επίσης σχετικά ότι «Εναπόκειται στον υπεύθυνο της επεξεργασίας να εξασφαλίσει την τήρηση της παραγράφου 1», η οποία περιλάμβανε τις αρχές επεξεργασίας.

κατοχυρώνονται στην πρώτη παράγραφο του άρθρου¹⁰⁸. Η πρωταρχική της σημασία σχετίζεται με την ύπαρξη της υποχρέωσης να αιτιολογεί κανείς τη συμπεριφορά ή τις ενέργειές του¹⁰⁹.

Η λογοδοσία επιβάλλει σε υπευθύνους επεξεργασίας και εκτελούντες την επεξεργασία να εφαρμόζουν, ενεργώς και αδιάλειπτα, μέτρα για την προώθηση και τη διασφάλιση της προστασίας των δεδομένων στις δραστηριότητες επεξεργασίας. Οι υπεύθυνοι επεξεργασίας και οι εκτελούντες την επεξεργασία είναι υπεύθυνοι για τη συμμόρφωση των πράξεων επεξεργασίας προς το δίκαιο για την προστασία των δεδομένων και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις τους. Πρέπει να είναι σε θέση να αποδεικνύουν ανά πάσα στιγμή τη συμμόρφωση προς τις διατάξεις περί προστασίας των δεδομένων στα υποκείμενα των δεδομένων, στο ευρύ κοινό και στις εποπτικές αρχές. Οι εκτελούντες την επεξεργασία οφείλουν επίσης να συμμορφώνονται προς ορισμένες υποχρεώσεις οι οποίες συνδέονται αυστηρά με τη λογοδοσία (όπως τήρηση αρχείου πράξεων επεξεργασίας και διορισμός υπευθύνου προστασίας δεδομένων)¹¹⁰.

(5) Οι νόμιμες βάσεις επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων

Η επεξεργασία καθ' εαυτή καθίσταται συνταγματικά αποδεκτή και σύννομη, εφόσον αφενός θεμελιώνεται σε μία από τις βάσεις νομιμότητας της επεξεργασίας και αφετέρου είναι σύμφωνη με τους κανόνες και τις αρχές επεξεργασίας¹¹¹. Κατά συνέπεια, μόνη η ύπαρξη ενός νόμιμου θεμελίου δεν απαλλάσσει τον υπεύθυνο επεξεργασίας από την υποχρέωση τήρησης των αρχών επεξεργασίας.

Οι νόμιμες βάσεις επεξεργασίας απαριθμούνται περιοριστικά στο άρθρο 6 του ΓΚΠΔ, ενώ στην περίπτωση που η επεξεργασία αφορά σε δεδομένα ειδικών κατηγοριών του άρθρου 9 παρ. 1, απαιτείται επιπροσθέτως η συνδρομή μίας εκ των εξαιρέσεων της παραγράφου 2 του ίδιου άρθρου.

Οι έξι λόγοι νόμιμης επεξεργασίας ταυτίζονται με αυτούς που απαριθμούσε η καταργηθείσα οδηγία 95/46 στο άρθρο 7 αυτής. Αυτοί είναι :

α) Η συγκατάθεση: συντρέχει όταν το υποκείμενο των δεδομένων έχει συναινέσει στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του για έναν ή περισσότερους συγκεκριμένους σκοπούς,

β) Η εκτέλεση σύμβασης: συντρέχει όταν η επεξεργασία είναι απαραίτητη για την εκτέλεση σύμβασης της οποίας το υποκείμενο των δεδομένων είναι συμβαλλόμενο μέρος ή για να ληφθούν μέτρα κατ' αίτηση του υποκειμένου των δεδομένων πριν από τη σύναψη σύμβασης,

γ) Η συμμόρφωση με έννομη υποχρέωση: συντρέχει όταν η επεξεργασία είναι απαραίτητη για τη συμμόρφωση με έννομη υποχρέωση του υπευθύνου επεξεργασίας,

δ) Το ζωτικό συμφέρον: συντρέχει στις εξαιρετικές περιπτώσεις (ζωής ή θανάτου) κατά τις οποίες η επεξεργασία είναι απαραίτητη για τη διαφύλαξη ζωτικού συμφέροντος του υποκειμένου των δεδομένων ή άλλου φυσικού προσώπου,

¹⁰⁸ Αλεξανδροπούλου -Αιγυπτιάδου, 'Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων 2016/679 - Προκλήσεις εφαρμογής', 26.

¹⁰⁹ Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, 91–92.

¹¹⁰ Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων*, 171.

¹¹¹ Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, 69–70.

ε) Δημόσιο συμφέρον ή δημόσια εξουσία: συντρέχει όταν η επεξεργασία είναι απαραίτητη για την εκπλήρωση καθήκοντος που εκτελείται προς το δημόσιο συμφέρον ή κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας που έχει ανατεθεί στον υπεύθυνο επεξεργασίας,

στ) Έννομο συμφέρον: συντρέχει όταν η επεξεργασία είναι απαραίτητη για τους σκοπούς των έννομων συμφερόντων που επιδιώκει ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή τρίτος, εκτός εάν έναντι των συμφερόντων αυτών υπερισχύει το συμφέρον ή τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι ελευθερίες του υποκειμένου των δεδομένων που επιβάλλουν την προστασία των προσωπικών δεδομένων, ιδίως εάν το υποκείμενο των δεδομένων είναι παιδί. Ιδίως η τελευταία αυτή νομική βάση προϋποθέτει τη διεξαγωγή μιας εκτίμησης της βαρύτητας του εννόμου συμφέροντος και της υπεροχής του ή μη, κατόπιν αντικειμενικής στάθμισης έναντι των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του υποκειμένου των δεδομένων.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι ανωτέρω νομικές βάσεις απαριθμούνταν στο άρθρο 7 της καταργηθείσας οδηγίας 95/46 χωρίς να υπάρχει διαβάθμιση ή ιεραρχική αξιολόγηση μεταξύ τους. Ο Έλληνας νομοθέτης του ν. 2472/97 που ενσωμάτωσε την ανωτέρω Οδηγία, κατά απόλυτα δική του επιλογή ιεράρχησε (στο άρθρο 5 παρ. 2 του νόμου) τις νόμιμες βάσεις, προτάσσοντας ως κανόνα τη συγκατάθεση του υποκειμένου και ως εξαιρέσεις τις υπόλοιπες πέντε περιπτώσεις. Μάλιστα, στην πρώτη παράγραφο του ίδιου άρθρου προέβλεψε την καταρχήν απαγόρευση της επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων, εισάγοντας ένα σύστημα κανόνα (της απαγόρευσης) και εξαίρεσης (του επιτρεπτού), που απηχούσε και τη ratio της Οδηγίας. Η επιλογή αυτή απηχεί την προαναφερθείσα συλλογιστική που συνδέεται με την προστασία προσωπικών δεδομένων ως δικαίωμα πληροφοριακής αυτοδιάθεσης και αυτοπροσδιορισμού, κατά το οποίο εξέχουσα θέση είχε η επιλογή του υποκειμένου των δεδομένων, καθιστώντας έτσι το δικαίωμα περισσότερο αμυντικό δικαίωμα αποχής από την επεξεργασία¹¹². Το σχήμα αυτό κανόνα/εξαίρεσης έχει πλέον εκλείψει με την κατάργηση του ν. 2472/97 και την θέση σε εφαρμογή του ΓΚΠΔ, ο οποίος δεν διακρίνει μεταξύ των 6 περιπτώσεων που τις απαριθμεί ως ισότιμες. Ωστόσο, εύστοχα παρατηρείται ότι αντιστρέφεται τελειωτικά το σύστημα κανόνα και εξαίρεσης που δομήθηκε με την Οδηγία και ότι σήμερα πλέον ο κανόνας είναι το επιτρεπτό της επεξεργασίας¹¹³.

Από την άποψη ποινικού δικαίου, η συνδρομή μίας νόμιμης βάσης επεξεργασίας εξετάζεται στο πλαίσιο του όρου «χωρίς δικαίωμα», του ήδη καταργηθέντος αρθ. 22 παρ. 4 Ν. 2472/97, όσο και του άρθρου 38 του ισχύοντος Ν. 4624/2019. Υπό το προϋσχύσαν δίκαιο, κατά την ερμηνεία του όρου «χωρίς δικαίωμα» του άρθρου 22 παρ. 4 του Ν. 2472/97, γινόταν δεκτό ότι, οι νόμιμες βάσεις επεξεργασίας συνιστούν λόγο άρσης του αδικού, είτε του αρχικού είτε του τελικού, καθώς κάθε επεξεργασία θεωρείτο καταρχήν προσβολή του εννόμου αγαθού της ιδιωτικής ζωής¹¹⁴. Σε αυτήν την ερμηνεία

¹¹² Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 249 επ.

¹¹³ Γεώργιος Νούσκαλης, 'Η ποινική προστασία προσωπικών δεδομένων μετά τον Κανονισμό 679/2016 και το σχετικό ελληνικό νομοσχέδιο. Ορισμένες πρώτες σκέψεις και επισημάνσεις' 3/2018, τχ. Ποινική Δικαιοσύνη (2018), <http://www.nonline.gr/journals/6/volumes/915/issues/1578/lemmas/4905073>.

¹¹⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι και στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο (Ν. 4411/2016) και στο Πρόσθετο Πρωτόκολλο αυτής, τα προβλεπόμενα αδικήματα περιλαμβάνουν τον όρο «χωρίς δικαίωμα», ως ιδιαιτερότητα των αδικημάτων αυτών. Ο καθηγητής Θ. Δαλακούρας επισημαίνει ότι εύλογα τονίζεται ότι η έκφραση αυτή παραπέμπει σε συγκατάθεση, η οποία αποκλείει ήδη την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος και δεν αίρει απλώς τον άδικο χαρακτήρα αυτής, αφού όταν αυτή συντρέχει το έννομο αγαθό δεν προσβάλλεται καν», ορ. σχετ. Θεοχάρης Δαλακούρας, 'Ουσιαστικές και δικονομικές διατάξεις της Σύμβασης του Συμβουλίου της

συντελούσε η γενική απαγόρευση επεξεργασίας που εξήγγειλε ο Ν. 2472/97 στο άρθρο 5 παρ. 1 αν δεν υπήρχε συγκατάθεση του υποκειμένου και κατ' εξαίρεση αυτής, οι λοιπές νόμιμες βάσεις της παρ. 1. Ωστόσο, η ΑΠΔΠΧ ήδη στην υπ' αριθ. 103/99 απόφασή της είχε εντάξει στον όρο «χωρίς δικαίωμα» του άρθρου 22 παρ. 4 Ν. 2472/1997 και όλες τις προϋποθέσεις νομιμότητας επεξεργασίας των δεδομένων κατά τα άρθρα 4, 6, και 11 Ν. 2472/1997. Εάν, δηλαδή, το υποκείμενο των δεδομένων δεν είχε ενημερωθεί για την διαβίβαση των Δεδομένων που το αφορούν κατά το άρθρο 11 παρ. 1 και 3, τότε η πράξη της διαβίβασης ήταν αξιόποινη κατά το άρθρο 22 παρ. 4 Ν. 2472/1997. Ακόμη και η τήρηση ανεπίκαιρων δεδομένων θεωρήθηκε κατά την Αρχή ότι συνιστά «επεξεργασία χωρίς δικαίωμα», όπως προκύπτει και από την απόφαση 28/2003¹¹⁵. Η στάση αυτή της Αρχής συνεχίζεται έως και σήμερα (ενδεικτικά ορ. απόφαση 44/2019).

Όμως, και μετά την ψήφιση του Ν. 4624/2019, γίνεται δεκτό ότι «ως προς τη λειτουργία των νομικών βάσεων επεξεργασίας, στο ποινικό δίκαιο η ελληνική θεωρία και νομολογία τάσσονται υπέρ της άποψης ότι πρόκειται για λόγους άρσης του αδίκου. Κατ' άλλη άποψη (που ακολουθεί την γερμανική θεωρία), η συνδρομή μίας εκ των νομικών βάσεων επεξεργασίας αποκλείει ήδη τη στοιχειοθέτηση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος, διότι αυτές προσδιορίζουν το άδικο της πράξης»¹¹⁶. Στην κατεύθυνση, ο νομοθέτης του Ν. 4624/19 στην αιτιολογική έκθεση του νόμου σχετικά με το άρθρο 38, αναφέρει ότι «χωρίς δικαίωμα ενεργεί ο δράστης στις παραγράφους 1, 2 και 3 όταν τελεί τις παραπάνω πράξεις χωρίς να υφίσταται σχετική διάταξη νόμου που να του το επιτρέπει ή ενεργεί καθ' υπέρβαση άλλης νομικής πράξης (λ.χ. εσωτερικού κανονισμού λειτουργίας, σύμβασης κ.ο.κ.)».

Από τις παραπάνω σκέψεις, που προέρχονται μάλιστα από την ερμηνεία των αυστηρών ποινικών διατάξεων των νόμων για την προστασία προσωπικών δεδομένων, συνάγεται ότι η νομιμότητα της επεξεργασίας κρίνεται σωρευτικά με βάση τόσο την τήρηση όλων των γενικών αρχών επεξεργασίας, όσο και την ύπαρξη νόμιμης βάσης γι' αυτήν. Αντιστρόφως, επεξεργασία που δεν πληροί αυτές τις προϋποθέσεις, δεν είναι σύννομη και συνεπώς παραβιάζει το δικαίωμα στην προστασία προσωπικών δεδομένων.

(6) Προστασία προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες

Εκτός του ΓΚΠΔ που αποτελεί το *lex generalis* του εγχώριου αλλά και ενωσιακού δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων, το έτερο σημαντικό τομεακό νομοθέτημα του κλάδου είναι ο νόμος 3471/2006.

Ο Νόμος 3471/2006 τιτλοφορείται «Προστασία προσωπικών δεδομένων και της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και τροποποίηση του Ν. 2472/1997». Με το Νόμο 3471/2006 ενσωματώθηκε στο εθνικό δίκαιο η κοινοτική οδηγία 2002/58/ΕΚ σχετικά με την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (βλ. Προοίμιο ν. 3471/06). Σύμφωνα με το άρθρο 1 του ν. 3471/06, σκοπός των διατάξεων των άρθρων 1 έως 17 του νόμου είναι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ατόμων και ιδίως της ιδιωτικής ζωής και η θέσπιση των προϋποθέσεων για την

Ευρώπης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο (Ν. 4411/2016)', στο *Δίκαιο και ψηφιακό περιβάλλον* (Αντιμετωπίζοντας τις προκλήσεις της ψηφιακής εποχής, Κομοτηνή: Νομική Βιβλιοθήκη, 2018), 39.

¹¹⁵ Γεώργιος Νούσκαλης, *Η ποινική προστασία των προσωπικών δεδομένων* (Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2007), 43 επ.

¹¹⁶ Νικόλαος Γανιάρης, 'Ν. 4624/2019 Προσωπικά δεδομένα', στο *Ειδικό Ποινικό Νόμοι*, 6ο έκδ., τ. 1, 3 τ. (Αθήνα: Π.Ν.Σάκκουλας ΑΕΕΕ, 2020).

επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και τη διασφάλιση του απορρήτου των επικοινωνιών στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 του νόμου αυτού :«1. Οι διατάξεις των άρθρων 1 έως 17 του παρόντος νόμου έχουν εφαρμογή κατά την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και τη διασφάλιση του απορρήτου των επικοινωνιών, στο πλαίσιο της παροχής διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών σε δημόσια δίκτυα ηλεκτρονικών επικοινωνιών περιλαμβανομένων αυτών που υποστηρίζουν συσκευές συλλογής δεδομένων και ταυτοποίησης. Για την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων που πραγματοποιείται στο πλαίσιο μη διαθεσίμων στο κοινό δικτύων και υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, εφαρμόζεται ο ν. 2472/1997 (Α`50), όπως ισχύει». Το άρθρο αυτό καθορίζει το πεδίο εφαρμογής του νόμου, οριοθετώντας το μέσω του ορισμού των «υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών» που είναι «διαθέσιμες στο κοινό σε δημόσια δίκτυα ηλεκτρονικών επικοινωνιών»: στο άρθρο 2 του ίδιου νόμου συναντούμε τους ορισμούς των ανωτέρω εννοιών. Έτσι κατά το άρθρο 2.8 Υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών είναι «οι υπηρεσίες που παρέχονται συνήθως έναντι αμοιβής και των οποίων η παροχή συνίσταται, εν όλω ή εν μέρει, στη μεταφορά σημάτων σε δίκτυα ηλεκτρονικών επικοινωνιών, συμπεριλαμβανομένων των υπηρεσιών τηλεπικοινωνιών και των υπηρεσιών μετάδοσης σε δίκτυα που χρησιμοποιούνται για ραδιοτηλεοπτικές μεταδόσεις. Στις υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών δεν περιλαμβάνονται υπηρεσίες παροχής ή ελέγχου περιεχομένου που μεταδίδεται μέσω δικτύων και υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, καθώς και υπηρεσίες της Κοινωνίας της Πληροφορίας, όπως αυτές ορίζονται στην παράγραφο 2 του άρθρου 2 του π.δ. 39/2001 (ΦΕΚ 28 Α'), και που δεν αφορούν, εν όλω ή εν μέρει, στη μεταφορά σημάτων σε δίκτυα ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Στον ορισμό αυτόν, περιλαμβάνονται τα σύντομα μηνύματα κειμένου, μηνύματα πολυμέσων και άλλες παρεμφερείς εφαρμογές». Ο ορισμός των υπηρεσιών της Κοινωνίας της Πληροφορίας όπως προβλεπόταν από το πδ 39/2001 ήταν ο εξής : «οποιαδήποτε υπηρεσία της κοινωνίας των πληροφοριών, ήτοι κάθε υπηρεσία που συνήθως παρέχεται έναντι αμοιβής, με ηλεκτρονικά μέσα εξ αποστάσεως και κατόπιν προσωπικής επιλογής ενός αποδέκτη υπηρεσιών» .

Οι ανωτέρω προβλέψεις του άρθρου 3, καθιερώνουν τη σχέση *lex generalis-lex specialis*¹¹⁷, μεταξύ του ν. 2472/97 και ν. 3471/2006, με τον πρώτο να καλείται σε εφαρμογή συμπληρωματικά- εκτός των άλλων -και όπου ο δεύτερος δεν περιλαμβάνει ειδικότερες ρυθμίσεις.

Τα παραπάνω εξακολούθησαν να ισχύουν χωρίς αλλαγή και μετά τη θέση σε εφαρμογή στις 25-5-2018 του Γενικού Ευρωπαϊκού Κανονισμού για την Προστασία των Προσωπικών Δεδομένων ΕΕ2016/679 (GDPR) (ορ. αρθ. 83 παρ.1 Ν. 4624/2019 : «Μεταβατικές διατάξεις 1. Όπου σε διατάξεις της κείμενης νομοθεσίας γίνεται αναφορά στον ν. 2472/1997 νοείται ως αναφορά στις οικείες διατάξεις του ΓΚΠΔ και του παρόντος.»).

Ωστόσο, αυτό που έχει αλλάξει είναι το εξής¹¹⁸: Έως τις 21 Δεκεμβρίου 2020, ίσχυε ο ορισμός της υπηρεσίας ηλεκτρονικών επικοινωνιών του άρθρου 2 στοιχείο γ) της

¹¹⁷ ΕΣΠΑ, 'Γνώμη 5/2019 σχετικά με την αλληλεπίδραση μεταξύ της Οδηγίας για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και του ΓΚΠΔ, ιδίως όσον αφορά την αρμοδιότητα, τα καθήκοντα και τις εξουσίες των αρχών προστασίας δεδομένων' (EDPB, 2019), παρ. 35, https://edpb.europa.eu/sites/default/files/files/file1/201905_edpb_opinion_eprivacydir_gdpr_interplay_en_el.pdf.

¹¹⁸ Ορ. σχετ. σχέδιο Κανονισμού ΕΕ της 7^{ης} Ιουλίου 2021 περί προσωρινής παρεκκλίσεως από ορισμένες διατάξεις της οδηγίας 2002/58/ΕΚ όσον αφορά τη χρήση τεχνολογιών από παρόχους υπηρεσιών διαπροσωπικών επικοινωνιών ανεξαρτήτως αριθμών για την επεξεργασία προσωπικών και άλλων

οδηγίας 2002/21/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου. Την εν λόγω ημερομηνία, η οδηγία (ΕΕ) 2018/1972 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου κατέργησε την οδηγία 2002/21/EK. Ο ορισμός των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών του άρθρου 2 σημείο 4 της οδηγίας (ΕΕ) 2018/1972 περιλαμβάνει τις υπηρεσίες διαπροσωπικών επικοινωνιών ανεξαρτήτως αριθμών όπως ορίζονται στο άρθρο 2 σημείο 7 της εν λόγω οδηγίας. Οι υπηρεσίες αυτές, πχ υπηρεσίες φωνής μέσω πρωτοκόλλου διαδικτύου, ανταλλαγής μηνυμάτων και ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μέσω διαδικτύου, υπήχθησαν έτσι στην οδηγία 2002/58/EK στις 21 Δεκεμβρίου 2020. Κατά συνέπεια, κατόπιν των ανωτέρω, ορθότερο είναι να γίνει δεκτό ότι στο πεδίο εφαρμογής και του εφαρμοστικού της Οδηγίας 2002/58 Ν. 3471/2006 υπάγονται πλέον όλες οι υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ακόμη και αν δε συνίστανται εν όλω ή εν μέρει στη μεταφορά σημάτων, ή ακόμη και αν πρόκειται για επιφυείς υπηρεσίες (Over The Top) που εντάσσονται λειτουργικά στις υπηρεσίες της Κοινωνίας της Πληροφορίας. Τούτο θα έχει σημαντικές πρακτικές συνέπειες, καθώς δημοφιλείς εφαρμογές επικοινωνιών (Viber, Facebook, Messenger, Gmail κλπ), εκτυπώσεις των οποίων συχνά εμφανίζονται ως αποδεικτικά μέσα στα δικαστήρια και οι οποίες έως τώρα υπάγονταν στο (ρυθμιστικά πληρέστερο) πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ¹¹⁹, να πρέπει πλέον να υπαχθούν στο πεδίο εφαρμογής του Ν. 3471/2006.

Η οδηγία ΕΚ 2002/58 πρόκειται να αντικατασταθεί από τον (πολυαναμενόμενο) Κανονισμό E-Privacy, πρόταση¹²⁰ για την ψήφιση του οποίου έχει υποβάλλει η Επιτροπή ήδη από τον Ιανουάριο του 2017. Ωστόσο, παρά την πάροδο 4,5 ετών, η ολοκλήρωση της διαδικασίας ψήφισης καθυστερεί δημιουργώντας τεράστια ερμηνευτικά ζητήματα, ιδίως σε επεξεργασίες που κατά την θέσπιση της Οδηγίας 2002/58, σε μια εποχή που δεν υπήρχε καν το Διαδίκτυο όπως το γνωρίζουμε- δε νοούνταν καν ως τεχνολογικές δυνατότητες.

(7) Επεξεργασία προσωπικών δεδομένων σε αποδεικτικά μέσα ενώπιον Δικαστηρίων

Το άρθρο 7.2.(γ) του Ν. 2472/97 προέβλεπε ότι επιτρέπεται κατ' εξαίρεση η συλλογή και η επεξεργασία ευαίσθητων δεδομένων, καθώς και η ίδρυση και λειτουργία σχετικού αρχείου, ύστερα από άδεια της Αρχής, όταν η επεξεργασία είναι αναγκαία για την αναγνώριση, άσκηση ή υπεράσπιση δικαιώματος ενώπιον δικαστηρίου ή πειθαρχικού οργάνου. Η Αρχή δεχόταν ότι αυτό ίσχυε κατά μείζονα λόγο και για τα απλά δεδομένα, σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας και ότι οι διατάξεις του άρθρου 7.2 (γ) εφαρμόζονταν αναλογικά και για τα μη ευαίσθητα δεδομένα, με την μόνη διαφορά ότι εν προκειμένω δεν απαιτείτο άδεια της Αρχής, αλλά ήταν δυνατόν να ζητηθεί απόφαση ή σχετική γνωμοδότηση περί του εάν επιτρέπεται κατ' εξαίρεση η συλλογή και επεξεργασία μη ευαίσθητων δεδομένων, για την αναγνώριση, άσκηση ή υπεράσπιση δικαιώματος ενώπιον δικαστηρίου. Ο εκάστοτε υπεύθυνος επεξεργασίας ήταν αρμόδιος να κρίνει αν πληρούνταν οι προϋποθέσεις του νόμου και ειδικότερα αν τα δεδομένα

δεδομένων, προς καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών στο διαδίκτυο : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CONSIL:PE_38_2021_INIT&from=EL

¹¹⁹ ορ. σχετ. απόφαση ΑΠΔΠΧ 66/2018 και Ευάγγελος Μαργαρίτης, 'GDPR και προώθηση προϊόντων μέσω Viber - Σκέψεις με αφορμή την απόφαση 66/2018 της ΑΠΔΠΧ' 2/2019, τχ. ΔΙΤΕ (2019), <http://www.nonline.gr/journals/8/volumes/1106/issues/1688/lemmas/4912823>.

¹²⁰ Πρόταση ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ για τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και την προστασία των προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και την κατέργηση της οδηγίας 2002/58/EK (κανονισμός για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες) Βρυξέλλες, 10.1.2017, COM(2017) 10 final, 2017/0003 (COD), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017PC0010&from=EL>

ζητούνταν για χρήση ενώπιον του δικαστηρίου και αν βρίσκονταν σε σχέση συνάφειας με την επίδικη διαφορά. Στην περίπτωση αυτή ο υπεύθυνος επεξεργασίας ωστόσο, μπορούσε να ζητήσει την γνωμοδότηση της Αρχής. Έτσι, στο πλαίσιο της εξέτασης πλήθους τέτοιων αιτήσεων, η ΑΠΔΠΧ είχε την ευκαιρία να αποφανθεί επανειλημμένα¹²¹ σχετικά με το ζήτημα της επεξεργασίας δεδομένων με σκοπό την αναγνώριση, άσκηση ή υπεράσπιση δικαιώματος ενώπιον δικαστηρίων. Χαρακτηριστικά η Αρχή δεχόταν: κατά το άρθρο 5 § 2 περ. ε' του ν. 2472/97 «Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η επεξεργασία και χωρίς τη συγκατάθεση, όταν: ε) Η επεξεργασία είναι απολύτως αναγκαία για την ικανοποίηση του έννομου συμφέροντος που επιδιώκει ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή ο τρίτος ή οι τρίτοι στους οποίους ανακοινώνονται τα δεδομένα και υπό τον όρο ότι τούτο υπερέχει προφανώς των δικαιωμάτων και συμφερόντων των προσώπων στα οποία αναφέρονται τα δεδομένα και δεν θίγονται οι θεμελιώδεις ελευθερίες αυτών». Κατά την διάταξη του άρθρου 7 § 2 περ. γ' του ν. 2472/97 - η οποία ισχύει για τα ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, αλλά κατά μείζονα λόγο και για τα απλά - «Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η συλλογή και η επεξεργασία ευαίσθητων δεδομένων, καθώς και η ίδρυση και λειτουργία σχετικού αρχείου, ύστερα από άδεια της Αρχής, όταν συντρέχουν μία ή περισσότερες από τις ακόλουθες προϋποθέσεις: γ) Η επεξεργασία ... είναι αναγκαία για την αναγνώριση, άσκηση ή υπεράσπιση δικαιώματος ενώπιον δικαστηρίου ή πειθαρχικού οργάνου». Η Αρχή δεχόταν τα παραπάνω, υπό την προϋπόθεση ότι το έννομο συμφέρον υπερέχει προφανώς των δικαιωμάτων και συμφερόντων του προσώπου στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα, και ταυτόχρονα δεν θίγονται οι θεμελιώδεις ελευθερίες του, κάτι που μπορεί να ισχύει μόνο εάν τα εν λόγω στοιχεία είναι απολύτως αναγκαία και πρόσφορα για την αναγνώριση, άσκηση ή υπεράσπιση δικαιώματός ενώπιον δικαστηρίου. Κατά τις αποφάσεις της Αρχής, η αναγκαιότητα υφίσταται μόνο όταν ο επιδιωκόμενος σκοπός δεν μπορεί να επιτευχθεί με άλλα ηπιότερα μέσα (πχ άλλα αποδεικτικά μέσα, όπως για παράδειγμα δέχθηκε στην απόφαση 17/2004).

Την ανωτέρω θέση δεχόταν και η νομολογία του ΑΠ : «Τέτοια περίπτωση συνδρομής υπέρτερου εννόμου συμφέροντος συνιστά, ιδίως, η περίπτωση κατά την οποία τα στοιχεία που ζητούνται είναι αναγκαία για την αναγνώριση, άσκηση ή υπεράσπιση δικαιώματος ενώπιον δικαστηρίου. Το παραπάνω επιχείρημα αντλείται από το άρθρο 7 § 2 γ' του Ν 2472/1997 (όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 34 § 1 του Ν. 2915/2001), που αφορά την επεξεργασία ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, αλλά εφαρμόζεται κατά μείζονα λόγο και στην επεξεργασία απλών προσωπικών δεδομένων. Προϋπόθεση για τη νόμιμη εφαρμογή της παραπάνω διάταξης είναι ότι τα δεδομένα, των οποίων ζητείται η χορήγηση ή για τα οποία πρόκειται η χρήση, πρέπει να είναι απολύτως αναγκαία και πρόσφορα για την αναγνώριση, άσκηση ή υπεράσπιση δικαιώματος ενώπιον δικαστηρίου (αρχή της αναγκαιότητας), και δη ενόψει της συγκεκριμένης δίκης που εκκρεμεί. Η αναγκαιότητα δε υφίσταται όταν ο επιδιωκόμενος σκοπός δεν μπορεί να επιτευχθεί με άλλα ηπιότερα μέσα. Τα δεδομένα, επίσης, δεν πρέπει να είναι περισσότερα από όσα είναι απολύτως απαραίτητα για την υπεράσπιση του δικαιώματος (αρχή της αναλογικότητας)»¹²².

Επιπλέον, είναι πάγια η νομολογία τόσο του ΑΠ όσο και του ΣτΕ που δέχεται ότι «ο θεμελιώδης κανόνας ότι δεν επιτρέπεται η συλλογή και επεξεργασία προσωπικών δεδομένων χωρίς τη συναίνεση του υποκειμένου, δεν είναι απόλυτος. Έτσι ο ίδιος ο Ν. 2472/1997 -ο οποίος επαναλαμβάνει, εν προκειμένω, την κοινοτική Οδηγία 95/46/ΕΚ

¹²¹ Ενδεικτικά ορ. αποφάσεις ΑΠΔΠΧ 17/2004, 68/2004, 8/2005, 9/2005, 75/2005, 57/2009,

¹²² ΑΠ 252/2018. Ορ. μεταξύ άλλων, παρόμοιο σκεπτικό και σε ΟΛΑΠ 1/2017, ΑΠ 1264/2020.

- ορίζει στο άρθρο 5 παρ. 2α έως ε' ότι, κατ' εξαίρεση, επιτρέπεται η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, χωρίς την συγκατάθεση του υποκειμένου, οσάκις αυτή "είναι απολύτως αναγκαία για την ικανοποίηση του εννόμου συμφέροντος που επιδιώκει ο υπεύθυνος επεξεργασίας και υπό τον όρο ότι τούτο υπερέχει προφανώς των δικαιωμάτων και συμφερόντων των προσώπων στα οποία αναφέρονται τα δεδομένα και δεν θίγονται οι θεμελιώδεις ελευθερίες αυτών". Έτσι η προστασία των προσωπικών δεδομένων δεν εξικνείται μέχρι της πλήρους απαγορεύσεως της επεξεργασίας τους, αλλά στη θέσπιση όρων και προϋποθέσεων, υπό τις οποίες είναι επιτρεπτή η επεξεργασία τους, ούτως ώστε να επιτευχθεί μία δίκαιη ισορροπία μεταξύ της προστασίας του δικαιώματος αυτού, και της ικανοποίησης και άλλων συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων (ΣτΕ 1616/2012, ΣτΕ 2254/2005), όπως είναι το δικαίωμα της έννομης προστασίας (άρθρο 20 παρ.1 Συντάγματος) και της επιχειρηματικής ελευθερίας (άρθρα 5 και 106 παρ. 2 Συντάγματος). Τέτοιο έννομο συμφέρον αποτελεί η άσκηση της οικονομικής ελευθερίας του εργοδότη καθώς και η άσκηση δικαιώματος ενώπιον δικαστηρίου και ιδίως η περίπτωση ,κατά την οποία τα στοιχεία που ζητούνται είναι αναγκαία για την αναγνώριση, άσκηση ή υπεράσπιση δικαιώματος. Μπορεί να είναι κάθε είδους δικαστήρια, πολιτικά, ποινικά ή διοικητικά, με οποιαδήποτε διαδικασία, και με οποιαδήποτε ιδιότητα και αν μετέχει ο εργοδότης, όπως ενάγων ή εναγόμενος»¹²³.

Ανάλογη πρόβλεψη με αυτή του άρθρου 7 παρ. 2 γ' του ν. 2472/97, περιλαμβάνει και ο ΓΚΠΔ, στο άρθρο 9 παρ. 2 εδ. στ' σχετικά με την κατ' εξαίρεση της γενικής απαγόρευσης δυνατότητα επεξεργασίας δεδομένων ειδικών κατηγοριών, όταν «η επεξεργασία είναι απαραίτητη για τη θεμελίωση, άσκηση ή υποστήριξη νομικών αξιώσεων ή όταν τα δικαστήρια ενεργούν υπό τη δικαιοδοτική τους ιδιότητα». Συνεπώς, η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων για τους ανωτέρω σκοπούς είναι νόμιμη, εφόσον πρόκειται για απλά δεδομένα, επί τη βάση του εννόμου συμφέροντος του άρθρου 6 παρ. 1 στ' ΓΚΠΔ που καλύπτει κάθε περίπτωση εννόμου συμφέροντος κι εφόσον πρόκειται για δεδομένα ειδικών κατηγοριών, με το συνδυασμό των άρθρων 6 παρ. 1 στ' και 9 παρ. 2 στ' ΓΚΠΔ.

Η εφαρμογή της νομικής βάσης του εννόμου συμφέροντος για την επεξεργασία δεδομένων δεν είναι απλή, ούτε αυτονόητη. Η επιλογή της προϋποθέτει την προηγούμενη διαδικασία στάθμισης, που το ίδιο το άρθρο 6 παρ. 1 στ' ΓΚΠΔ προβλέπει, απαιτώντας να μην υπερέχουν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες του υποκειμένου.

Έτσι, η νομική βάση του άρθρου 6 παρ. 1 στ' ΓΚΠΔ, επιβάλλει στον υπεύθυνο επεξεργασίας, στο πλαίσιο της αρχής της λογοδοσίας, την υποχρέωση εκπόνησης μιας ad hoc στάθμισης μεταξύ αφενός, των δικών του εννόμων συμφερόντων¹²⁴ για την υλοποίηση της επεξεργασίας και αφετέρου, των προσβαλλόμενων δικαιωμάτων και ελευθεριών των υποκειμένων των δεδομένων.

¹²³ ΟΛΑΠ 1/2017.

¹²⁴ «Τα συμφέροντα θα πρέπει να προστατεύονται, να είναι αποδεκτά βάσει του νόμου. Μπορεί δε να ποικίλλουν, συμπεριλαμβάνοντας θεμελιώδη δικαιώματα, όπως το δικαίωμα της πληροφόρησης, της πρόσβασης σε δημόσια έγγραφα, της έρευνας. Στην περίπτωση των ευαίσθητων δεδομένων, είναι αξιολογούμενο ότι τόσο ο νομοθέτης της Οδηγίας 95/46/ΕΚ, όσο και του ΓΚΠΔ περιλαμβάνουν ρητά και διακριτά το δικαίωμα της έννομης προστασίας, δηλ. τη θεμελίωση, άσκηση ή υποστήριξη νομικών αξιώσεων ως νόμιμο λόγο επεξεργασίας και περιορισμού του δικαιώματος προστασίας δεδομένων». Ορ. και υποσημείωση 248, στην ίδια σελίδα: «Η στάθμιση θα πρέπει όμως να είναι ad hoc, να λαμβάνει υπόψη το πλαίσιο, τις συνθήκες και τη σοβαρότητα της παραβίασης. Βλ. απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση C-13/16 Rigas Satiksme, σκέψη 33» Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, 88.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η διάταξη επιβάλλει τη στάθμιση με τα γενικότερα δικαιώματα και ελευθερίες του υποκειμένου και όχι αποκλειστικά με το δικαίωμά του στην προστασία των προσωπικών του δεδομένων. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να εξετάζονται οι επιπτώσεις της επεξεργασίας α) στα έννομα συμφέροντα του υποκειμένου, β) στο σύνολο των θεμελιωδών του δικαιωμάτων και γ) στις εν ευρεία εννοία ελευθερίες του.

Επίσης, δεν θα πρέπει να παραλειφθεί η παρατήρηση ότι η συγκεκριμένη νομική βάση ρητά αποκλείεται για χρήση από δημόσιες αρχές για επεξεργασίες που διενεργούν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, κατά τη ρητή πρόβλεψη του τελευταίου εδαφίου του άρθρου 6 παρ. 1 ΓΚΠΔ.

Οι κατ' ιδίαν προϋποθέσεις της νομικής βάσης του άρθρου 6 παρ. 1 στ' ΓΚΠΔ είναι ¹²⁵:

A) η επεξεργασία να είναι απαραίτητη για την επίτευξη του σκοπού της

B) ο σκοπός της να συνίσταται σε έννομο συμφέρον του υπευθύνου επεξεργασίας ή τρίτου

Γ) να μην υπερτερούν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες του υποκειμένου των δεδομένων έναντι του εννόμου συμφέροντος χάριν του οποίου διενεργείται η επεξεργασία.

Εν προκειμένω, κατά τη διαδικασία της στάθμισης, εφαρμόζεται η αρχή της αναλογικότητας, εξεταζόμενη ως προς τις 3 πτυχές της, ήτοι: α) την αναγκαιότητα της επεξεργασίας για την επίτευξη του σκοπού χωρίς υπέρβαση του αναγκαίου μέτρου κι εφόσον δεν υπάρχει άλλο λιγότερο επεμβατικό μέτρο επίτευξης του σκοπού, β) την προσφορότητα και καταλληλότητά της για την επίτευξη του σκοπού και γ) την εν στενή εννοία αναλογικότητα, κατά την οποία θα πρέπει να εξετάζεται αν η προσβολή των δικαιωμάτων και ελευθεριών είναι δυσανάλογη σε σχέση με τα πλεονεκτήματα της επεξεργασίας.

Κατά τη ρητή πρόβλεψη της αιτιολογικής σκέψης 47 του ΓΚΠΔ, κρίσιμο κριτήριο κατά την παραπάνω στάθμιση αποτελούν επίσης οι λεγόμενες «εύλογες προσδοκίες» του υποκειμένου των δεδομένων. Γίνεται συναφώς δεκτό από το ΕΣΠΔ, ότι θα πρέπει, υπό όρους αντικειμενικότητας, να εξετάζεται εάν πράγματι το υποκείμενο ευλόγως αναμένει τη συγκεκριμένη επεξεργασία των δεδομένων του¹²⁶.

Η παραπάνω περιγραφείσα διαδικασία στάθμισης είναι αναγκαίο να διεξάγεται κάθε φορά που κάποιος διάδικος (κατά το συζητητικό σύστημα), ή δημόσια αρχή (κατά το ανακριτικό σύστημα), ή τρίτος υπεύθυνος επεξεργασίας, από τον οποίο διάδικος ζητά να του χορηγήσει αρχεία που εμπεριέχουν προσωπικά δεδομένα, καλείται να κρίνει εάν μπορεί νόμιμα να προβεί σε τέτοια επεξεργασία και είτε να προσκομίσει, είτε να συλλέξει, είτε να χορηγήσει κατά περίπτωση, τα κρίσιμα προσωπικά δεδομένα .

4. Σχέση μεταξύ του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και του δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων.

Για τον εφαρμοστή του δικαίου, το πλέον ακανθώδες ζήτημα που καλείται να αντιμετωπίσει κατά την αξιολόγηση του θεμιτού ή μη των αποδεικτικών μέσων που άπτονται των δικαιωμάτων της ιδιωτικής σφαίρας, είναι η σχέση μεταξύ του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και του (πολύ μεταγενέστερα κατοχυρωθέντος) δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων. Συνεπώς, είναι αναγκαίο να ασχοληθούμε εκτενέστερα με το ζήτημα αυτό, καθώς αποτελεί ίσως το κρίσιμότερο στοιχείο της έρευνάς μας.

Το επίσημο εγχειρίδιο του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβούλιου της Ευρώπης (FRA) σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία

¹²⁵ Eduardo Ustaran, *European Data Protection Law and Practice* (IAPP, 2018), 120,121.

¹²⁶ Μαγδαληνή Σκόνδρα, 'Συστήματα βιντεοεπιτήρησης αναγνώριση προσώπου και προστασία προσωπικών δεδομένων' ΔΙΤΕ, τχ. 1/2020 (2020): 45 επ.

για την προστασία των προσωπικών δεδομένων (έκδοση 2018), παρέχει εκτενή ανάλυση της σχέσης μεταξύ του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και εκείνου της προστασίας προσωπικών δεδομένων. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων, παρότι συνδέονται στενά, είναι διακριτά δικαιώματα. Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή –το οποίο αναφέρεται στο ευρωπαϊκό δίκαιο ως δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής– έκανε την εμφάνισή του στο διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ), η οποία εγκρίθηκε το 1948, ως ένα από τα θεμελιώδη προστατευόμενα ανθρώπινα δικαιώματα. Λίγο μετά την έγκριση της ΟΔΔΑ, η Ευρώπη κατοχύρωσε επίσης το δικαίωμα αυτό –στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), συνθήκη η οποία είναι δεσμευτική για τα συμβαλλόμενα σε αυτή μέρη και η οποία καταρτίστηκε το 1950. Στην ΕΣΔΑ προβλέπεται ότι κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της κατοικίας και της αλληλογραφίας του. Επέμβαση δημόσιας αρχής στην άσκηση του δικαιώματος αυτού δεν επιτρέπεται, εκτός εάν η επέμβαση προβλέπεται από τον νόμο, υπηρετεί σημαντικά και θεμιτά δημόσια συμφέροντα και είναι αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Η ΟΔΔΑ και η ΕΣΔΑ εγκρίθηκαν πολύ πριν από την ανάπτυξη των ηλεκτρονικών υπολογιστών και του διαδικτύου και την ανάδυση της κοινωνίας των πληροφοριών. Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα σημαντικά πλεονεκτήματα για τα άτομα και την κοινωνία, βελτιώνοντας την ποιότητας ζωής, την αποδοτικότητα και την παραγωγικότητα. Ταυτόχρονα όμως, ενέχουν νέους κινδύνους για το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής. Η αναγκαιότητα ειδικών κανόνων που να διέπουν τη συλλογή και τη χρήση προσωπικών πληροφοριών οδήγησε στην ανάπτυξη μιας νέας έννοιας της ιδιωτικής ζωής, που είναι γνωστή σε ορισμένες δικαιοδοσίες ως «πληροφοριακή ιδιωτικότητα» και σε άλλες ως «δικαίωμα στην πληροφοριακή αυτοδιάθεση». Η έννοια αυτή οδήγησε στην ανάπτυξη ειδικών νομικών κανονισμών οι οποίοι εξασφαλίζουν την προστασία των προσωπικών δεδομένων¹²⁷».

Η εγγενής σχέση μεταξύ των δύο δικαιωμάτων αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στο σκεπτικό σχεδόν του συνόλου των αποφάσεων των ελληνικών δικαστηρίων, που κρίνουν επί ζητημάτων προσωπικών δεδομένων, αλλά ακόμη και στις αποφάσεις της ΑΠΔΠΧ, στις οποίες συναντούμε την θεμελίωση της όποιας παράβασης στην προσβολή του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή. Στις καταψηφιστικές δε αποφάσεις που υποχρεώνουν τον εναγόμενο σε καταβολή αποζημίωσης για παραβίαση προσωπικών δεδομένων, η συνηθέστερη αιτιολογία του σκεπτικού είναι η προσβολή της ιδιωτικής ζωής, ως ειδικότερης έκφανσης του δικαιώματος στην προσωπικότητα.

Αντίστοιχη αίσθηση προκαλούν και οι αποφάσεις του ΔΕΕ: αν και το ΔΕΚ αναγνώρισε την προστασία των προσωπικών δεδομένων ως δικαίωμα με αυτοτελή χαρακτήρα ήδη στην απόφαση *Promusicae v. Telefonica de Espana SAU* (C-275/06), ωστόσο, η θέση του δεν έχει ακόμη αποκρυσταλλωθεί. Δημιουργείται η εντύπωση ότι το Δικαστήριο αμφιταλαντεύεται ανάμεσα σε μία προσέγγιση της προστασίας προσωπικών δεδομένων ως αυτοτελούς δικαιώματος και σε μία αντίληψη επικουρικής εφαρμογής του δικαιώματος. Σε ορισμένες περιπτώσεις το ΔΕΕ φαίνεται να αντιμετωπίζει το δικαίωμα προστασίας προσωπικών δεδομένων ως υποσύνολο της προστασίας του ιδιωτικού βίου, χωρίς να είναι σαφές εάν αυτό συνιστά μια συνειδητή επιλογή ή εάν υποδηλώνει ότι το Δικαστήριο δεν έχει αποδώσει τη δέουσα προσοχή στη διάκριση των δύο

¹²⁷ Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων*, 21–22.

δικαιωμάτων¹²⁸. Στην απόφαση C-28/08 Commission v. Bavarian Lager Co Ltd το ΔΕΕ σημείωσε ότι οι κανόνες της ΕΕ αποτελούν ένα ειδικό και ενισχυμένο σύστημα προστασίας σε σχέση με το δικαίωμα της ιδιωτικότητας¹²⁹. Είναι όμως γεγονός ότι η νομολογία τόσο του ΔΕΕ όσο και του ΕΔΔΑ έχουν δικαιολογημένα θεωρήσει ότι η προστασία της ιδιωτικής ζωής αποτελεί τον πυρήνα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων¹³⁰.

Στην προσπάθεια να ανιχνευθούν τα στοιχεία εκείνα που είναι δυνατόν να διακρίνουν το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή από εκείνο της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, έχουν επιχειρηθεί διάφορες διακρίσεις. Μια πρώτη διάκριση έγκειται στο πεδίο εφαρμογής των δύο δικαιωμάτων. Αυτή η διάκριση ξεκινά με το ουσιαστικό πεδίο, δηλαδή τις πληροφορίες που καλύπτονται από το αντίστοιχο δικαίωμα. Η ιδιωτική ζωή δεν περιλαμβάνει απαραίτητα όλες τις πληροφορίες που αφορούν σε ταυτοποιημένα ή ταυτοποιήσιμα πρόσωπα. Ωστόσο, η προστασία δεδομένων καλύπτει ακριβώς αυτές τις πληροφορίες. Υπό αυτήν την έννοια το δικαίωμα στα προσωπικά δεδομένα είναι ευρύτερο¹³¹.

Εξάλλου, το δικαίωμα του απαραβιάστου της ιδιωτικής ζωής, μολονότι έχει «διαπλαστικό» περιεχόμενο, δεν προστατεύει παρά μόνο ένα τμήμα των προσωπικών πληροφοριών, αυτό που συνθέτει την απόρρητη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής. Το ζητούμενο όμως, είναι να προστατευθεί ο άνθρωπος από τη συγκέντρωση των προσωπικών του πληροφοριών, ανεξαρτήτως καταρχήν εάν αυτές αφορούν στην ιδιωτική ή τη δημόσια σφαίρα¹³².

Επί του ζητήματος της σχέσης μεταξύ των δύο δικαιωμάτων, αλλά και του συγκεκριμένου κριτηρίου διάκρισής τους μέσω του πεδίου εφαρμογής τους, το εγχειρίδιο της FRA αναφέρει: «*Το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων συνδέονται στενά. Αποσκοπούν αμφότερα στην προστασία παρόμοιων αξιών, δηλαδή της αυτονομίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας των προσώπων, παρέχοντάς τους μια σφαίρα στην οποία μπορούν να αναπτύξουν ελεύθερα την προσωπικότητά τους, να σκέφτονται και να διαμορφώνουν τις απόψεις τους. Αποτελούν, επομένως, βασικό προαπαιτούμενο για την άσκηση άλλων θεμελιωδών ελευθεριών, όπως της ελευθερίας της έκφρασης, της ελευθερίας του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι και της θρησκευτικής ελευθερίας.*

Τα δύο δικαιώματα διαφέρουν ως προς τη διατύπωση και το πεδίο εφαρμογής τους. Το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής συνίσταται σε γενική απαγόρευση των επεμβάσεων, με την επιφύλαξη ορισμένων κριτηρίων δημόσιου συμφέροντος τα οποία μπορούν να δικαιολογούν την επέμβαση σε ορισμένες περιπτώσεις. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων γίνεται αντιληπτή ως σύγχρονο και ενεργό δικαίωμα, που απαιτεί την καθιέρωση ενός συστήματος ελέγχων και ισορροπιών για την προστασία των προσώπων κατά την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων που τα αφορούν. Η επεξεργασία πρέπει να είναι σύμφωνη προς τις βασικές συνιστώσες της προστασίας των

¹²⁸ Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, σημ. 24.

¹²⁹ Μήτρου, 19.

¹³⁰ Juliane Kokott και Christoph Sobotta, 'The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR' *International Data Privacy Law*, Vol. 3, τχ. 4 (2013): 223.

¹³¹ Kokott και Sobotta, 225.

¹³² Καμίνης, *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική και την πολιτική δίκη*, 307.

*προσωπικών δεδομένων, ιδίως την ανεξάρτητη εποπτεία και τον σεβασμό των δικαιωμάτων του υποκειμένου των δεδομένων.*¹³³»

Μια άλλη διάκριση μπορεί να εντοπιστεί στις επιτρεπτές παρεμβάσεις στα δύο δικαιώματα. Η πρώτη πρόταση του άρθρου 8 παράγραφος 2 του Χάρτη προβλέπει ότι τα προσωπικά δεδομένα πρέπει να υποβάλλονται σε δίκαιη επεξεργασία για καθορισμένους σκοπούς και βάσει της συγκατάθεσης του ενδιαφερομένου ή κάποιας άλλης θεμιτής βάσης που ορίζεται από το νόμο. Αν πληρούνται οι προϋποθέσεις αυτές, τότε δεν υπάρχει (μη επιτρεπτή) παρέμβαση στο δικαίωμα για την προστασία δεδομένων, ωστόσο η συλλογή, αποθήκευση ή αποκάλυψη τέτοιων δεδομένων μπορεί να συνιστά επέμβαση στην ιδιωτική ζωή κι επομένως να απαιτεί αιτιολόγηση. Υπό αυτήν την έννοια το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή είναι ευρύτερο του δικαιώματος στα προσωπικά δεδομένα¹³⁴. Έτσι, ισχύει η ακόλουθη διάκριση: Το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων ενεργοποιείται κάθε φορά που πραγματοποιείται επεξεργασία τους· επομένως, είναι ευρύτερο από το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής. Κάθε επεξεργασία προσωπικών δεδομένων υπόκειται σε κατάλληλη προστασία. **Η προστασία αφορά όλα τα είδη προσωπικών δεδομένων και επεξεργασίας δεδομένων, ανεξάρτητα από τη σχέση και τον αντίκτυπο στην ιδιωτική ζωή. Η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων ενδέχεται επίσης να προσβάλλει το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή. Ωστόσο, δεν είναι αναγκαίο να αποδεικνύεται προσβολή της ιδιωτικής ζωής προκειμένου να ενεργοποιηθούν οι κανόνες περί προστασίας δεδομένων. Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή αφορά καταστάσεις στις οποίες θίγεται ιδιωτικό συμφέρον, ή η «ιδιωτική ζωή», προσώπου.** Η έννοια της «ιδιωτικής ζωής» έχει τύχει ευρείας ερμηνείας στη νομολογία, ως καλύπτουσα προσωπικές καταστάσεις, ευαίσθητες ή εμπιστευτικές πληροφορίες, πληροφορίες οι οποίες θα μπορούσαν να επηρεάσουν αρνητικά την αντίληψη του κοινού για ένα πρόσωπο, αλλά ακόμη και πτυχές της επαγγελματικής ζωής και της δημόσιας συμπεριφοράς προσώπου. Ωστόσο, η αξιολόγηση της ύπαρξης, στο παρόν ή στο παρελθόν, επέμβασης στην «ιδιωτική ζωή» εξαρτάται από το πλαίσιο και τα πραγματικά περιστατικά κάθε επιμέρους περίπτωσης¹³⁵.

Λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες δυνατότητες και επιπτώσεις της ηλεκτρονικής επεξεργασίας προσωπικής πληροφορίας, η προστασία προσωπικών δεδομένων δεν περιορίζεται στη ρύθμιση και στην προστασία της πληροφορίας που το άτομο θεωρεί ιδιωτική και ευαίσθητη και για το λόγο αυτό επιθυμεί να απαγορεύσει ή να περιορίσει τη συλλογή, τη χρήση και τη διάδοσή της, όπως συμβαίνει στο δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή. Η προστασία προσωπικών δεδομένων αφορά κάθε πληροφορία που αναφέρεται σε ένα φυσικό πρόσωπο, καθώς η πληροφοριακή αξία ακόμη και μιας κατ' αρχάς «αβλαβούς» πληροφορίας καθορίζεται εν τέλει από την επεξεργασία της, το συνδυασμό της με άλλες πληροφορίες, από το περιβάλλον εντός του οποίου χρησιμοποιείται και αξιολογείται. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων υπερβαίνει τη διάκριση μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας, καθώς κατ' αρχάς δε διακρίνει ανάμεσα σε «απλές» και «ιδιωτικές/απόρρητες» πληροφορίες. Υπό την έννοια αυτή η έννοια της προστασίας των προσωπικών δεδομένων είναι ευρύτερη της ιδιωτικότητας υπό την

¹³³ Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων*, 22–23.

¹³⁴ Kokott και Sobotta, 'The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR', 226.

¹³⁵ Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων*, 23–24.

κλασσική της θεώρηση. Είναι ωστόσο, παράλληλα και στενότερη, καθώς η τελευταία περιλαμβάνει και άλλα στοιχεία πέραν των προσωπικών δεδομένων, όπως το δικαίωμα στη μοναξιά και την απόσυρση¹³⁶.

Εξάλλου, η επιλογή του όρου «δεδομένο» αντί του όρου «πληροφορία», δεν είναι καθόλου τυχαία. Η έννοια «πληροφορία» παραπέμπει αυτόματα στην πληροφοριακή αξία της, ενώ δε συμβαίνει το ίδιο με τον όρο «δεδομένο». Στην έννοια του δεδομένου προσδίδεται μία ουδετερότητα όσον αφορά το σκοπό, ενώ η έννοια της πληροφορίας συσχετίζεται με τη χρησιμότητά της¹³⁷.

Η πιο επιτυχής, κατά την άποψη της γράφουσας, παρουσίαση της σχέσης μεταξύ των δύο δικαιωμάτων αποδίδεται στην Χ. Ακριβοπούλου. Κατά τη συγγραφέα, η σχέση μεταξύ των δύο δικαιωμάτων εμφανίζεται ως εγγενής, στο βαθμό που το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων διαπλάθεται προκειμένου να αντιμετωπίσει τις καινοφανείς διακινδυνεύσεις που γεννά για την προστασία της ιδιωτικής ζωής, η σύγχρονη, πανοπτική κοινωνία της πληροφορίας. Η αξία της δικαιοκίνησης αναγνώρισης του δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων εντοπίζεται στην αξία της προστασίας της ιδιωτικότητας του ατόμου: τα προσωπικά δεδομένα προστατεύονται επειδή ακριβώς αφορούν την ιδιωτική ζωή¹³⁸. Τα δύο δικαιώματα βρίσκονται σε μία σχέση αμφίδρομη: δεν ταυτίζονται, αλλά το δικαίωμα στα προσωπικά δεδομένα αναπαριστά μία πτυχή της ιδιωτικότητας, που θα μπορούσε να αποδοθεί ως πληροφοριακή ιδιωτικότητα. Και αυτή δεν εξαντλεί το περιεχόμενο του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή, που εκτός από την προστασία των πληροφοριών του προσώπου περιλαμβάνει και άλλες πτυχές, όπως η οικειότητα, η ερωτική ζωή, η σεξουαλικότητα. Κατ' αποτέλεσμα, τα δύο δικαιώματα τέμνονται χωρίς να ταυτίζονται ως προς το ουσιαστικό τους περιεχόμενο. Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή παρέχει το κανονιστικό θεμέλιο και την ουσιαστική δικαιολόγηση της προστασίας των προσωπικών δεδομένων. Αυτό συμβαίνει διότι το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων στερείται διακριτού ουσιαστικού περιεχομένου και εμφανίζει μια παράγωγη κανονιστικότητα¹³⁹, η οποία εκφράζεται ως ετεροαναφορικότητα. Το ουσιαστικό περιεχόμενό του αντλείται από τη σχέση του με άλλα δικαιώματα, όπως η προσωπικότητα, η ιδιωτικότητα ή η αξιοπρέπεια του προσώπου. Έτσι, για ν' απαντήσει κανείς στο τί προστατεύει το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων, πρέπει να έχει καταλήξει στο τι προστατεύει η ιδιωτικότητα, η προσωπικότητα κ.κ. του υποκειμένου. Αντίστροφα, το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων ενισχύει την πρακτική προστασία της ιδιωτικότητας, λειτουργεί ως αμυντική της ζώνη, συμβάλλοντας στην τυποποίηση

¹³⁶ Μήτρου κ.ά., 'Η προστασία της ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και στις Επικοινωνίες. Η νομική διάσταση', 517.

¹³⁷ Μήτρου κ.ά., σημ. 53.

¹³⁸ Την ίδια άποψη έχει εκφράσει και ο αείμνηστος Ι. Μανωλεδάκης: «ο λόγος θέσπισης της ειδικής (με ειδικούς δηλαδή νόμους) προστασίας των προσωπικών δεδομένων δεν παύει να είναι τελικά η προστασία της ιδιωτικής ζωής, όπως συνάγεται τόσο από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση «για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα», που υπογράφηκε στο Στρασβούργο το 1981 και κυρώθηκε με το Ν. 2068/1992, όσο και από το σχετικό νόμο 2472/1997». Ιωάννης Μανωλεδάκης, 'Το απόρρητο του ιδιωτικού βίου και η έλλογη ποινική προστασία του' ΠοινΔικ, τχ. 6/2005 (2005): 728.

¹³⁹ Κατά τη συγγραφέα, τα δικαιώματα που έχουν παράγωγη κανονιστικότητα, αντί να λειτουργούν ως ουσιαστικές πτυχές της αυτονομίας και ελευθερίας του προσώπου επικεντρώνονται στην επιβολή κυρώσεων και στην ενίσχυση αξιώσεων και συμφερόντων του υποκειμένου ή τυποποιούν προσβλητικές για τα δικαιώματα πρακτικές παραπέμποντας στην ουσία σε άλλα δικαιώματα με τα οποία συνδέονται άρρηκτα. Ο ετεροαναφορικός αυτός χαρακτήρας του δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων επιβάλλει τη συστηματική του ερμηνεία με άλλα δικαιώματα, όπως η ιδιωτικότητα, η προσωπικότητα ή η αξιοπρέπεια του προσώπου. Ακριβοπούλου, *Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή*, 326.

και μορφοποίηση των προσβολών και διακινδυνεύσεων που είναι δυνατόν να υφίσταται. Έτσι επεκτείνει κανονιστικά το περιεχόμενο του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και πέρα ακόμη από τον πυρήνα της στενής οικειότητας, προστατεύοντας πιο εξωστρεφείς, πιο «κοινωνικές» και «δημόσιες» πρακτικές της ιδιωτικότητας. Ουσιαστικά, το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων αποτυπώνει την εξέλιξη του δικαιώματος στην ιδιωτικότητα όπως και άλλων δικαιωμάτων, έναντι των διακινδυνεύσεων που εγκυμονεί η τεχνολογία. Το δικαίωμα δε στα προσωπικά δεδομένα αναγνωρίζει τη σχέση μεταξύ προσώπου και πληροφορίας ως πτυχής του ανθρώπινου εαυτού. Η πληροφορία, όταν διαθέτει υποκείμενο, όταν μπορεί να ταυτιστεί μαζί του, παύει να αποτελεί ένα άψυχο αντικείμενο. Το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων την προστατεύει ακόμη και αν έχει φύγει από τον έλεγχο του προσώπου, σαν να αποτελεί τμήμα της φυσικής, ψυχικής ακεραιότητας ή της ταυτότητάς του, σαν να συνιστά τη φυσική προέκτασή του¹⁴⁰.

Οι παραπάνω σχέσεις μεταξύ των δύο δικαιωμάτων, αποτυπώνονταν χαρακτηριστικά τόσο στον ίδιο τον τίτλο της Οδηγίας 95/46/EK, όσο και στο πρώτο άρθρο του Ν. 2472/97 που την ενσωμάτωσε. Κατά το άρθρο 1 του ν. 2472/97, «αντικείμενο του παρόντος νόμου είναι η θέσπιση των προϋποθέσεων για την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων προς προστασία των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών των φυσικών προσώπων και ιδίως της ιδιωτικής ζωής». Κατά συνέπεια, αυτό που ο Ν. 2472/97 κατοχύρωνε δεν ήταν ένα δικαίωμα, αλλά μία σειρά από αξιώσεις προστασίας των υπαρχόντων συνταγματικών δικαιωμάτων¹⁴¹. Κατά τούτο, δικαιολογείται απόλυτα η νομολογιακή θεμελίωση των αστικών αξιώσεων από τις προσβολές των προσωπικών δεδομένων επί του δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής. Εντούτοις, όπως προειπώθηκε, μετά την αυτοτελή κατοχύρωση του δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και τη συνταγματική του κατοχύρωση στην αναθεώρηση του 2001, είναι απαραίτητο η διάκριση αυτή να αποτυπωθεί με μεγαλύτερη ενάργεια και στις αποφάσεις της νομολογίας. Ωστόσο, η εσωτερική εγγενής σχέση των δύο δικαιωμάτων, είτε θεωρούμενη ως μετεξέλιξη του ενός δικαιώματος στο άλλο, είτε θεωρούμενη ως κανονιστικό θεμέλιο του ενός για το άλλο, εξακολουθεί να διατηρεί τη σημασία της για την κατανόηση και την εφαρμογή τους.

Είναι δε αδιαμφισβήτητο ότι οι παραπάνω λεπτές και πολυδιάστατες διακρίσεις, εξακολουθούν να επιφέρουν αναπόδραστα πολυποίκιλες ερμηνευτικές συγχύσεις. Στην κατεύθυνση της αποφαήνισής τους, τα νέα νομοθετικά εργαλεία, αλλά και η πολύτιμη εμπειρία της εφαρμογής του δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων από τις Εποπτικές Αρχές της ΕΕ, μπορούν να εισφέρουν τα μέγιστα.

Είναι δε γεγονός ότι πλέον ο ΓΚΠΔ επισφραγίζει την αυτοτέλεια της προστασίας προσωπικών δεδομένων. Έτσι, είναι χαρακτηριστική η διαφορά του κειμένου του ΓΚΠΔ από αυτό της προκατόχου του Οδηγίας, αποτυπώνοντας τις νομοθετικές επιλογές της ΕΕ για την θεώρηση της αυτοτέλειας του δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων: ενώ στόχος της Οδηγίας 95/46/EK ήταν η «προστασία των θεμελιωδών ελευθεριών και δικαιωμάτων των φυσικών προσώπων και της ιδιωτικής ζωής» (άρθρο 1 παρ. 1), ο ΓΚΠΔ «προστατεύει θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες των φυσικών προσώπων και ειδικότερα το δικαίωμά τους στην προστασία των προσωπικών δεδομένων» (άρθρο 2 παρ. 2)¹⁴².

Κατά την άποψη της γράφουσας, η συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων που συνιστούν επέμβαση στο δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής

¹⁴⁰ Ακριβοπούλου, 317 επ.

¹⁴¹ Ακριβοπούλου, 320.

¹⁴² Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, 38.

των νομοθετημάτων για την προστασία προσωπικών δεδομένων (ΓΚΠΔ, ν. 4624/2019, ν. 3471/2006). Και τούτο διότι κάθε συμπεριφορά που μπορεί να θεωρηθεί ως επέμβαση στο δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, αναπόδραστα περιλαμβάνει επεξεργασία πληροφοριών που εμπίπτουν στον ευρύτατο ορισμό της έννοιας των προσωπικών δεδομένων του άρθρου 4.1 του ΓΚΠΔ. Συνεπώς, κάθε τέτοια επεξεργασία δεδομένων, που πληροί τις προϋποθέσεις ώστε να θεωρηθεί ταυτόχρονα και επέμβαση στην ιδιωτική ζωή, εφόσον διεξάγεται σύννομα κατά τους όρους του ΓΚΠΔ ή των λοιπών νομοθετημάτων που αφορούν την προστασία προσωπικών δεδομένων, θα πρέπει να κριθεί ότι είναι θεμιτή και επιτρεπτή. Και τούτο διότι, θα γίνεται δυνάμει πρόβλεψης προσβάσιμου και προβλέψιμου νόμου, όπως απαιτεί και η νομολογία του ΕΔΔΑ. Συνακόλουθα, κατά την άποψη της γράφουσας, οι μοναδικές περιπτώσεις κατά τις οποίες είναι νοητό να εξακολουθεί να έχει εφαρμογή αποκλειστικά το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή (και όχι εκείνο της προστασίας προσωπικών δεδομένων), θα είναι κατά κανόνα αυτές που ως επεξεργασίες εξαιρούνται του πεδίου εφαρμογής του ΓΚΠΔ, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 2 αυτού (κι εφόσον δεν υπάρχει άλλο ειδικότερο νομοθέτημα προστασίας προσωπικών δεδομένων που να τυγχάνει εφαρμογής). Έτσι, για παράδειγμα, ενδέχεται μία επεξεργασία προσωπικών δεδομένων να εμπίπτει στην εξαίρεση της οικιακής ή προσωπικής δραστηριότητας και άρα να εξαιρείται του πεδίου εφαρμογής του ΓΚΠΔ, ωστόσο να συνιστά αθέμιτη επέμβαση στην ιδιωτική ζωή. Επομένως, για να αποφανθούμε στο ερώτημα κατά πόσο μία συγκεκριμένη συμπεριφορά συνιστά παραβίαση του ενός ή του άλλου δικαιώματος, θα πρέπει να ακολουθήσουμε την εξής μεθοδολογία: α) να αναρωτηθούμε κατ' αρχάς αν αυτή συνιστά επέμβαση στην ιδιωτική ζωή, β) αν αποφανθούμε θετικά, στη συνέχεια να ελέγξουμε κατά πόσο η επέμβαση αυτή οφείλεται σε επεξεργασία προσωπικών δεδομένων που εμπίπτει στην οικεία νομοθεσία και είναι επιτρεπτή σύμφωνα με αυτήν γ) σε περίπτωση που στο β απαντήσουμε θετικά τότε η επέμβαση στο δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή θα είναι θεμιτή και επιτρεπτή, ενώ δ) σε περίπτωση που η επεξεργασία εξαιρείται του πεδίου εφαρμογής της προστασίας προσωπικών δεδομένων, θα πρέπει να ελέγξουμε αυτοτελώς αν συνιστά αθέμιτη επέμβαση στην ιδιωτική ζωή, βάσει των κριτηρίων του συγκεκριμένου δικαιώματος (βλ. παραπάνω το αντικειμενικό + υποκειμενικό κριτήριο). Τέλος ε) σε περίπτωση που αποφανθούμε ότι η επέμβαση στην ιδιωτική ζωή που ταυτόχρονα αποτελεί και επεξεργασία, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων, αλλά δεν είναι σύννομη σύμφωνα με το τελευταίο, τότε θα πρόκειται για παραβίαση αμφοτέρων των δικαιωμάτων και (εξαιτίας της αυτοτέλειας των δύο δικαιωμάτων) για συρροή αξιώσεων του θιγόμενου υποκειμένου.

5. Σχέση του δικαιώματος του απορρήτου των επικοινωνιών με το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και το δικαίωμα στα προσωπικά δεδομένα.

Προστατευόμενο αγαθό του άρθρου 19 παρ. 1Σ. είναι η ελεύθερη ανταπόκριση και επικοινωνία, ως προέκταση της ελευθερίας της γνώμης (14 παρ. 1 Σ.). το «απαραβίαστο» του απορρήτου, όμως, αποτελεί και επιμέρους εκδήλωση ιδιωτικού βίου (9 παρ. 1 εδ. β' Σ.), καθώς η ανταπόκριση και επικοινωνία διεξάγονται σε συνθήκες εμπιστευτικότητας¹⁴³. Κατ' άλλη διατύπωση, το απόρρητο της ελεύθερης επικοινωνίας αποτελεί έκφανση της ιδιωτικής ζωής του ατόμου και ειδικότερη μορφή της, ώστε παραβίαση

¹⁴³ Καμίνης, *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική και την πολιτική δίκη*, 205.

του πρώτου αποτελεί ταυτόχρονα παραβίαση της δεύτερης¹⁴⁴. Ωστόσο το προστατευτικό πεδίο του δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής είναι ευρύτερο του απορρήτου της επικοινωνίας, στο βαθμό που το τελευταίο προστατεύει το άτομο μόνο όταν επικοινωνεί σε συνθήκες εμπιστευτικότητας, η ιδιωτικότητα πρέπει όμως να προστατεύεται και όταν ο άνθρωπος δεν επικοινωνεί, αλλά αναζητεί την απομόνωση. Η προστασία του ιδιωτικού βίου καλύπτει τις περιπτώσεις και του απορρήτου επικοινωνιών, χωρίς να εξαντλείται σε αυτές¹⁴⁵.

Κάθε επικοινωνία ή ανταπόκριση, αναπόδραστα προϋποθέτει επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, τόσο από την πλευρά των μερών που επικοινωνούν, όσο και από την πλευρά των παρόχων των μέσων επικοινωνίας, όταν αυτή δεν είναι άμεση. Ωστόσο, όσον αφορά την πρώτη περίπτωση, και τουλάχιστον στο πλαίσιο της διεξαγωγής της επικοινωνίας, η όποια επεξεργασία ενδέχεται να εμπίπτει στην λεγόμενη «εξαίρεση της προσωπικής ή οικιακής δραστηριότητας», η οποία θέτει εκτός πεδίου εφαρμογής τη νομοθεσία περί προσωπικών δεδομένων. Όμως, η αποτύπωση σε υλικό φορέα μέρους ή του συνόλου της επικοινωνίας και η περαιτέρω προσκόμιση του φορέα ενώπιον δικαστηρίου ως αποδεικτικού μέσου, παύει να αποτελεί οικιακή δραστηριότητα, και πλέον καλεί σε εφαρμογή τις διατάξεις του ΓΚΠΔ και του Ν. 4624/2019 (ή του ν. 3471/2006 αν πρόκειται για ηλεκτρονική επικοινωνία). Για τη δεύτερη περίπτωση, εφαρμογή έχει τόσο ο Νόμος 3471/2006, τουλάχιστον έως την αντικατάσταση του από τον Κανονισμό E-Privacy της ΕΕ, όσο και ο ΓΚΠΔ¹⁴⁶. Όπως ήδη προεκτέθηκε, τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας έχουν διττή φύση (στοιχείων που καλύπτονται από το απόρρητο της επικοινωνίας και προσωπικών δεδομένων¹⁴⁷), ενώ το περιεχόμενο της επικοινωνίας, είναι δυνατόν να περιλαμβάνει προσωπικά δεδομένα, στο βαθμό που ανταλλάσσονται πληροφορίες οι οποίες εμπίπτουν στον ορισμό του άρθρου 4.1 του ΓΚΠΔ, και για τις οποίες εφαρμογής τυγχάνει τόσο ο ΓΚΠΔ, όσο και η νομοθεσία για το απόρρητο των επικοινωνιών, (κατά την κρατούσα άποψη) τουλάχιστον κατά το χρόνο της διεξαγωγής της επικοινωνίας και έως την ολοκλήρωσή της.

6. Το αρθ. 19 παρ. 3 Σ: η κοινή σκέπη των δικαιωμάτων της «ιδιωτικής σφαιρας»

Πολύ πριν την εισαγωγή του άρθρου 19 παρ. 3 του Συντάγματος, το οποίο επιχείρησε, να λύσει με μια αποφασιστική κίνηση τον γόρδιο δεσμό της δυνατότητας (ή μη) χρήσης αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί κατά αντισυνταγματικό τρόπο¹⁴⁸, στη χώρα μας είχε αναπτυχθεί η προβληματική γύρω από το ζήτημα των παράνομων

¹⁴⁴ Παπαδόπουλος, *Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας. Ερμηνευτική Προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας*, 228.

¹⁴⁵ Καμίνης, *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική και την πολιτική δίκη*, 179.

¹⁴⁶ Ορ. σχετ. ΕΣΠΔ Γνώμη 5/2019, ΕΣΠΔ, Γνώμη 5/2019 σχετικά με την αλληλεπίδραση μεταξύ της Οδηγίας για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και του ΓΚΠΔ, ιδίως όσον αφορά την αρμοδιότητα, τα καθήκοντα και τις εξουσίες των αρχών προστασίας δεδομένων'.

¹⁴⁷ Ορ. για παράδειγμα, απόφαση του ΔΕΕ της 6ης Νοεμβρίου 2003 στην υπόθεση C-101/01, σκέψη 24 (σχετικά με αριθμό τηλεφώνου), απόφαση του Δικαστηρίου της 19ης Οκτωβρίου 2016 στην υπόθεση C-582/14 (Breyer), σκέψη 49 (σχετικά με δυναμικές διευθύνσεις IP), και απόφαση του Δικαστηρίου της 8ης Απριλίου 2014 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-239/12 και C-594/12 (Digital Rights Ireland), σκέψεις 26-27 (σχετικά με τον ευαίσθητο χαρακτήρα των μεταδεδομένων).

¹⁴⁸ Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 304.

αποδεικτικών μέσων, κυρίως με αφορμή το απόρρητο της εξ αποστάσεως εμπιστευτικής επικοινωνίας, αρχικώς των επιστολών, στη συνέχεια της τηλεφωνικής επικοινωνίας. Τα δικαστήρια παραδοσιακώς απέφυγαν να παραδεχθούν ότι ένα αποδεικτικό μέσο, αν και παρανόμως κτηθέν σύμφωνα με τους κανόνες του ουσιαστικού δικαίου, θα μπορούσε να είναι δικονομικώς παραδεκτό. Από τη στιγμή πάντως που διαπίστωναν ότι η πράξη με την οποία είχε αποκτηθεί το αποδεικτικό μέσο δεν ήταν ποινικώς αξιόποινη, χαρακτήριζαν νόμιμη την απόκτησή του, καταφεύγοντας συχνά σε ερμηνευτικές κατασκευές που είχαν ως αποτέλεσμα την περιστολή της συνταγματικής προστασίας του δικαιώματος και ως περαιτέρω συνέπεια την αποδυνάμωσή της, καθώς εξαρτούσαν το «συνταγματικό» άδικο αποκλειστικώς από τις αξιολογήσεις του ποινικού νομοθέτη. Η νομολογιακή αυτή άποψη διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 1893 σε μία ιστορική αγόρευση του Εισαγγελέα του ΑΠ Δ. Τζιβανόπουλου. Την άποψη αυτή υιοθέτησε και ο νομοθέτης του ΚΠΔ το 1996, εισάγοντας την παρ. 2 του άρθ. 177, που απαγόρευε τη σε βάρος του κατηγορουμένου χρήση αποδεικτικών μέσων που είχαν αποκτηθεί με αξιόποινες πράξεις ή μέσω αυτών¹⁴⁹. Σήμερα, στο νέο Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (ν. 4620/2019), ο βασικός κορμός της διάταξης αυτής παραμένει, απαγορεύοντας τη λήψη υπόψη στην ποινική δίκη αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί με αξιόποινες πράξεις ή μέσω αυτών, είτε υπέρ, είτε κατά του κατηγορουμένου.

Στη θεωρία έχουν γραφεί επαρκείς μελέτες και μονογραφίες που ασχολούνται με τη διάταξη του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ. και την προβληματικότητα της άκαμπτης απαγόρευσής της. Οι σημαντικότερες από αυτές εστιάζουν στην προσπάθεια παράκαμψής της, ιδίως στο πλαίσιο της υπεράσπισης του κατηγορουμένου, υιοθετώντας την άποψη ότι ενόψει της θεμελιώδους συνταγματικής διάταξης του άρθρου 2 παρ. 1, η οποία έχει μη αναθεωρήσιμο χαρακτήρα (και εξ αυτού συνάγεται ένα είδος υπεροχής της), αλλά και του γεγονότος ότι τα έννομα αγαθά της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας, τα οποία απολαύουν απόλυτης συνταγματικής προστασίας (άρθρο 5 παρ. 2) τίθενται σε διακινδύνευση στην περίπτωση μη απόδειξης της αθωότητας του κατηγορουμένου, κάμπτεται ο κανόνας του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ. της μη χρήσεως των παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων, όταν αυτά αποτελούν το μόνο προτεινόμενο από αυτόν (κατηγορούμενο), μέσο προς απόδειξη της αθωότητάς του, υπό τον περιορισμό πάντοτε της αρχής της αναλογικότητας, εάν δηλαδή στη συγκεκριμένη περίπτωση, λαμβανομένης υπόψη και της βαρύτητας του εγκλήματος, το εν λόγω αποδεικτικό μέσο είναι αναγκαίο και πρόσφορο για την απόδειξη της αθωότητάς του¹⁵⁰. Αντίστοιχα και η νομολογία, από την πλευρά της, έχει επιχειρήσει κατασκευές, όπως αυτή της «δικονομικής κατάστασης ανάγκης» που απαντάται στην ΑΠ 453/2016, προκειμένου να οδηγηθεί στην αποδοχή αποδεικτικών μέσων που άλλως δεν θα διέρχονταν της στενωπού του άρθρου 19 παρ. 3 Σ.

Σχετικώς, στο πλαίσιο της κριτικής της παραπάνω θεωρίας, έχει παρατηρηθεί ότι «πρόκειται για διορθωτική συστολή του κανονιστικού περιεχομένου του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ., σε αντίθεση τόσο προς τη γραμματική διατύπωση της διάταξης όσο και προς τη θέληση του ιστορικού αναθεωρητικού νομοθέτη. Θα μπορούσε, μάλιστα, να παρατηρήσει κανείς ότι, εάν η άκαμπτη απαγόρευση του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ. εισάγει απόκλιση από το άρθρο 2 παρ. 1 και την προέκτασή του στο άρθρο 5 παρ. 2 Συντ., πάντως αυτή δεν είναι η μόνη, ούτε παύει (το άρθρο 19 παρ. 3) να είναι ειδικότερη διάταξη σε σχέση με εκείνες. Η προβλεπόμενη, ακόμη και σήμερα, στο άρθρο 7 παρ.

¹⁴⁹ Καμίνης, 'Το πρόβλημα των παράνομων αποδεικτικών μέσων στην ποινική διαδικασία μετά την αναθεώρηση του άρθρου 19 του Συντάγματος', παρ. 339.

¹⁵⁰ Ηλιοπούλου-Στράγγα, *Χρήση παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων και δικαίωμα υπεράσπισης του κατηγορουμένου. Η αποδεικτική απαγόρευση του άρθρου 19 παρ. 3 του αναθεωρηθέντος Συντάγματος*.

3 Συντ. δυνατότητα επιβολής θανατικής ποινής συνιστά ασφαλώς πολύ μεγαλύτερη απόκλιση, χωρίς τούτο να καθιστά το άρθρο 7 παρ. 3 «αντισυνταγματική διάταξη του Συντάγματος» (όπως καταλήγει ν' αντιμετωπίζεται, έστω και συγκαλυμμένα, το άρθρο 19 παρ. 3 από την παραπάνω νομολογία). Εξάλλου, θεωρητικά τουλάχιστον, ο κατηγορούμενος δεν καλείται να αποδείξει την αθωότητά του, αφού η τελευταία τεκμαίρεται...»¹⁵¹.

Εκείνο όμως που είναι κρίσιμο για το αντικείμενο της παρούσας μελέτης, είναι η «συστέγασση» στην υπό εξέταση διάταξη, των 3 δικαιωμάτων που το Σύνταγμα κατοχυρώνει ως ατομικά δικαιώματα στα άρθρα 9, 9^A και 19. Ο αναθεωρητικός νομοθέτης επέλεξε να εισάγει μόνο τις 3 προμνησθείσες διατάξεις στην απαγόρευση του άρθρου 19 παρ.3 Σ. Η ανάγκη αυτή προέκυψε εξαιτίας της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί ήδη από τη δεκαετία του 1960 και περιγράφεται εν έτει 1993 χαρακτηριστικά από τον Σ. Τσακυράκη ως παρ' ολίγο κατοχύρωση ενός παράδοξου δικαιώματος στις τηλεφωνικές υποκλοπές¹⁵². Ο συγγραφέας περιγράφει μία εποχή (τέλη δεκαετίας 1980 -μέσα 1990), κατά την οποία υποκλοπείς αναδεικνύονταν σε πρόσωπα της επικαιρότητας, πλήθος μαγνητοταινιών κυκλοφορούσαν στο εμπόριο αναζητώντας πλειοδότη, ο δε τύπος και τα ΜΜΕ τις αναμετέδιδαν και επαίρονταν ότι το κάνουν χάριν της πληροφόρησης και της δημοκρατίας. Αποδίδει δε τα αίτια «στην αδικαιολόγητη απροθυμία της δικαστικής αρχής να εφαρμόσει τους νόμους». Ως παρατήρηση θα πρέπει να μνημονευτεί ότι η προπεριγραφείσα κατάσταση τερματίστηκε μόνο μετά από τη θεμελιώδη απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου 1/2001, αλλά και μετά από μία σειρά αποφάσεων της ΑΠΔΠΧ¹⁵³, που με το οπλοστάσιο του ν. 2472/97, έθεσε με ιδιαίτερη επιτυχία τα όρια μεταξύ επιτρεπτού και μη επιτρεπτού της χρήσης τέτοιων μέσων στο πλαίσιο της εξαίρεσης της δημοσιογραφικής έρευνας και της πληροφόρησης του κοινού¹⁵⁴.

Σε κάθε περίπτωση, αποτέλεσμα της επιλογής του αναθεωρητικού συντακτικού νομοθέτη του 2001, ήταν ότι για πρώτη φορά δημιουργήθηκε μια συνταγματικά κατοχυρωμένη «ιδιωτική σφαίρα», καθώς δύο συνταγματικές διατάξεις (το άρθρο 5^A και το άρθρο 19 παρ. 3Σ) ενοποίησαν ως δικαιώματα της ιδιωτικότητας την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, τα προσωπικά δεδομένα, το άσυλο της κατοικίας και το απόρρητο της επικοινωνίας¹⁵⁵.

Η υπάρχουσα βιβλιογραφία επί της διάταξης του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ. δεν έχει ασχοληθεί με το (ουσιαστικού δικαίου) ζήτημα που απαντά στην ερώτηση: ποια αποδεικτικά μέσα είναι απαγορευμένα επειδή έχουν αποκτηθεί κατά παράβαση των άρθρων 9, 9^A και 19Σ. Ακόμη πιο συγκεκριμένα, ποιες είναι οι παραβάσεις των άρθρων αυτών και πότε αυτές οδηγούν στην απαγόρευση χρήσης των αποδεικτικών μέσων που αποκτήθηκαν δυνάμει αυτών, ερώτημα στο οποίο η απάντηση δεν είναι καθόλου αυτονόητη. Το ερώτημα αυτό αποτελεί προφανώς αντικείμενο μελέτης ενός εκάστου των απαριθμούμενων δικαιωμάτων, καθένα από τα οποία διαθέτει τα δικά του χαρακτηριστικά. Είναι δε απόλυτα ξεκάθαρο ότι η απάντηση στο ερώτημα έχει αποκλειστικά

¹⁵¹ Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 304 επ.

¹⁵² Ο συγγραφέας επί λέξει αναφέρει: «Δεν θα είναι υπερβολή αν υποστηρίξει κανείς ότι στην Ελλάδα λίγο θέλει να καθιερωθεί στην πράξη ένα περίεργο δικαίωμα στις υποκλοπές τηλεφωνικών συνδιαλέξεων». Τσακυράκης, 'Το απόρρητο της επικοινωνίας: απόλυτα απαραβίαστο ή ευχή της έννομης τάξης';

¹⁵³ Μεταξύ άλλων ΑΠΔΠΧ 8/2010, 18/2008, 17/2008, 26/2007, 53/2004

¹⁵⁴ Ορ. περισσότερα σχετικά σε Χριστίνα Βρεττού, 'Ελευθερία της έκφρασης και δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων' ΔΙΤΕ, τχ. 1/2020 (2020).

¹⁵⁵ Ακριβοπούλου, *Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή*, 292.

χαρακτήρα ουσιαστικού δικαίου, όσο και αν ο κανόνας του αρθ. 19 παρ. 3 Σ. είναι αμιγώς δικονομικός.

Τα δικαιώματα του άρθρου 9^Α και του άρθρου 19 παρ. 1 Συντ. ρυθμίζονται εξαντλητικά σε επίπεδο κοινής νομοθεσίας από ειδικές νομοθετικές διατάξεις (Ν. 2225/94, πδ 47/2005, ν. 3115/03, ν. 2472/97, ν. 3471/06, ν. 3917/11, ΓΚΠΔ 2016/679/ΕΕ κλπ.), ενώ η νομοθετική προστασία του δικαιώματος του άρθρου 9Σ «συγχωνεύτηκε» κατά το μεγαλύτερο μέρος της στο ν. 2472/97 με εκείνη του άρθρου 9^Α, όπως εκτέθηκε παραπάνω, ενώ κατά ένα άλλο (υπολειπόμενο) μέρος, για την επίτευξή της απαιτείται η επίκληση και εφαρμογή του άρθρου 57 του ΑΚ. Κατ' αποτέλεσμα, οι προσβολές της ιδιωτικής ζωής αντιμετωπίζονται είτε μέσω της τυποποίησης των προσβολών των προσωπικών δεδομένων, είτε μέσω της διάταξης-μήτρας της προστασίας της προσωπικότητας του άρθρου 57 ΑΚ, ως ειδική έκφρασή της. Και αυτό διότι η προστασία του άρθρου 9 Σ. ως γενικότερη, αναπτύσσει την ενέργειά της επικουρικά, εφόσον δεν εφαρμόζονται η κείμενη για την υλοποίηση του άρθρου 9^Α Σ νομοθεσία, το άρθρο 19 παρ. 1 Σ. ή λοιπές ειδικότερες συνταγματικές διατάξεις (άρθρα 5 παρ. 5, 13 παρ. 3 Σ κλπ.)¹⁵⁶. Σε επίπεδο ποινικής προστασίας των ανωτέρω δικαιωμάτων, έχουν υπάρξει κατά καιρούς ποινικές διατάξεις, είτε του Ποινικού Κώδικα (πχ αρθ. 292^Α επ. ΠΚ, 370επ. ΠΚ κλπ), είτε ειδικών ποινικών νόμων (αρθ. 22 ν. 2472/97, αρθ. 15 ν. 3471/06, αρθ. 10 ν. 3115/2003, αρθ. 38 ν. 4624/2019 κλπ), άλλες εκ των οποίων έχουν καταργηθεί ή αντικατασταθεί και άλλες έχουν τροποποιηθεί.

Αν και η παρούσα μελέτη, στα περιθώρια του εύρους και της έκτασής της, δε φιλοδοξεί να εξαντλήσει τις απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα, ωστόσο ορισμένες πτυχές τους θα καταστεί αναπόδραστο να φωτιστούν, προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος της συμβολής στο διάλογο με τη νομολογία, μέσω της κριτικής εκείνων των αποφάσεων που πέτυχαν-λιγότερο ή περισσότερο- να αγγίξουν τις διακρίσεις που απαιτούνται.

Στο πλαίσιο του ανωτέρω στόχου, είναι σκόπιμο να επιχειρηθούν ήδη από το σημείο αυτό ορισμένες αποσαφηνίσεις, που αφορούν στις αποδεικτικές απαγορεύσεις γενικότερα.

Η πρώτη αφορά ορισμένες διακρίσεις των αποδεικτικών απαγορεύσεων. Μία τέτοια είναι η διάκριση μεταξύ τέλειων και ατελών αποδεικτικών απαγορεύσεων. Η τέλεια αποδεικτική απαγόρευση καταλαμβάνει τόσο τη συλλογή, όσο και τη μετέπειτα χρήση του αποδεικτικού μέσου. Αντίθετα η ατελής αποδεικτική απαγόρευση, καταλαμβάνει μόνο τη χρήση του αποδεικτικού μέσου. Παρατηρείται βέβαια ότι η τήρηση της εν ευρεία εννοία νομιμότητας (άρα και του Συντάγματος) ήδη κατά το αρχικό στάδιο της συλλογής των αποδείξεων, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τα όρια που θέτει η συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων στο (μεταγενέστερο) στάδιο της αξιοποίησης των αποδεικτικών μέσων. Εντούτοις εμφανίζονται και περιπτώσεις στις οποίες τα ατομικά δικαιώματα θέτουν φραγμούς στην αναζήτηση της αλήθειας μόνο στο στάδιο της αποδεικτικής αξιοποίησης, ανεξαρτήτως αν η απόκτηση του αποδεικτικού μέσου ήταν νόμιμη ή παράνομη¹⁵⁷. Έτσι, σε ορισμένες περιπτώσεις, η πράξη της αποδεικτικής αξιοποίησης αυτή καθ' εαυτή συνιστά αθέμιτο περιορισμό του δικαιώματος, ανεξάρτητα αν το αποδεικτικό μέσο έχει περιέλθει νομίμως ή παρανόμως στην κατοχή όποιου το επικαλείται¹⁵⁸. Οι παραπάνω παρατηρήσεις του Γ. Καμίνη, που διατυπώθηκαν σε θεωρητικό επίπεδο εν έτει 1998, όταν ακόμη το ελληνικό δίκαιο

¹⁵⁶ Δημήτριος Παπανικολάου, *Η αξιοποίηση παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων και αποδείξεων στην πολιτική δίκη* (Νομική Βιβλιοθήκη, 2020), 148.

¹⁵⁷ Καμίνης, *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική και την πολιτική δίκη*, 5–8.

¹⁵⁸ Καμίνης, 292 επ.

προστασίας προσωπικών δεδομένων ήταν στα σπάργανα, είναι ακόμη πιο σαφείς σήμερα, με την εμπειρία και την εφαρμογή της νομοθεσίας για τα προσωπικά δεδομένα. Εντούτοις, μετά την εισαγωγή του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ., δεν μπορεί εύκολα να υποστηριχθεί η άποψη ότι αποδεικτικά μέσα που αποκτήθηκαν νόμιμα πρωτογενώς, δύνανται να κηρυχθούν απαράδεκτα, επειδή η ίδια η χρήση τους διά της προσκόμισής τους σε δικαστήριο συνιστά παραβίαση ενός εκ των τριών δικαιωμάτων των άρθρων 9, 9^A και 19 παρ. 1 Σ. Ακόμη και όταν η χρήση ενός αποδεικτικού μέσου συνιστά παραβίαση συνταγματικού δικαιώματος, τούτο δε συνεπάγεται αυτονόητα ότι επέρχεται αυτοδικαίως η κύρωση του δικονομικού παραδέκτου του. Και αυτό διότι, ναι μεν η αντικειμενική διάσταση των συνταγματικών δικαιωμάτων συνεπάγεται το καθήκον προστασίας τους εκ μέρους των οργάνων του κράτους (αρθ. 25 παρ.1 εδ.β' Σ), το καθήκον όμως αυτό δεν εξικνείται έως του σημείου της υποκατάστασης του νομοθέτη από το δικαστή. Συνεπάγεται καταρχήν τη θετική υποχρέωση του κράτους στη θέσπιση νόμων και εγγυήσεων για την αποτελεσματική απόλαυση και προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, ως ένα *minimum* προστασίας, το οποίο μπορεί να καλυφθεί με πρόβλεψη για ποινικές ή πειθαρχικές κυρώσεις, καθώς και αξιώσεις για *in natura* ή χρηματική αποκατάσταση, χωρίς να είναι αναγκαία η πρόβλεψη αποδεικτικής απαγόρευσης. Ούτε, εξάλλου και η εκ του άρθρου 87 παρ. 2 Συντ. δέσμευση του δικαστή να υπακούει στο Σύνταγμα και τους νόμους δεν είναι αρκετή για τη θεμελίωση αποδεικτικών απαγορεύσεων. Διότι δογματικό θεμέλιο της αποδεικτικής απαγόρευσης δεν είναι καθ' εαυτή η παραβίαση του ουσιαστικού δικαίου, ανεξάρτητα μάλιστα από τη συνταγματική ή μη ισχύ του παραβιασθέντα κανόνα. Συνεπώς, η δυνατότητα προστατευτικής παρέμβασης της διοίκησης ή του δικαστή, στο πλαίσιο του καθήκοντος προστασίας είναι στην πραγματικότητα περιορισμένη. Ο δικαστής είναι μόνον εφαρμοστής του δικαίου, χωρίς να έχει νομοθετική αρμοδιότητα, εξαιτίας της θεμελιώδους αρχής του πολιτεύματος περί διάκρισης των εξουσιών. Η δυνατότητα του δικαστή να προστατεύσει κάποιες συνταγματικές ελευθερίες περιορίζοντας άλλες, προϋποθέτει την ύπαρξη των αντίστοιχων νομικών θεμελίων, στα οποία θα στηριχτεί την απόφασή του. Η εκ μέρους του παραβίαση του καθήκοντος προστασίας, είναι νοητή μόνο με τη μορφή της εσφαλμένης εφαρμογής του νόμου. Συμπερασματικά, προκειμένου να απορρίψει το αίτημα απόδειξης ή να μη λάβει υπόψη του αποδεικτικά μέσα που επικαλούνται και προσκομίζουν οι διάδικοι, ο δικαστής θα πρέπει να έχει νομιμοποίηση προς τούτο, να υφίσταται ήδη η αποδεικτική απαγόρευση¹⁵⁹.

Σε συνέχεια των ανωτέρω σκέψεων, η δεύτερη παρατήρηση αφορά, συνακόλουθα, τη δικονομική κύρωση της κήρυξης του παραδέκτου του αποδεικτικού μέσου που κρίνεται ως αθέμιτο, κατά τον κανόνα του αρθ. 19 παρ. 3 Σ. Κατά τον Γ. Καμίνη, το δικονομικό δίκαιο υπηρετεί μεν το ουσιαστικό, αλλά είναι και κλάδος που έχει κατακτήσει προ πολλού την αυτοτέλειά του. Έτσι, το ουσιαστικού δικαίου παράνομο παραμένει καταρχήν ξένο προς το δικονομικό δίκαιο κατηγορία και δεν οδηγεί άνευ ετέρου σε δικονομικό απαράδεκτο. Για την εισαγωγή, επομένως, δικονομικού παραδέκτου, πρέπει να πιστοποιηθούν συνδυαστικοί δεσμοί μεταξύ των δύο κλάδων του δικαίου. Οι δεσμοί αυτοί πρέπει καταρχήν να αναζητηθούν στο χώρο του δικονομικού δικαίου ως *lex specialis*¹⁶⁰. Ένα τέτοιο δεσμό αποτελεί για παράδειγμα η διάταξη του άρθρου 177 παρ. 2 του ισχύοντος ΚΠΔ. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει ότι οι ανωτέρω σκέψεις, αν και ορθές την εποχή που γράφηκαν (1998), αδυνατούν πλέον να βρουν επαρκές

¹⁵⁹ Παπανικολάου, *Η αξιοποίηση παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων και αποδείξεων στην πολιτική δίκη*, 159–65.

¹⁶⁰ Καμίνης, *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική και την πολιτική δίκη*, 315., με παραπομπή σε Αθ. Καΐση και Καλαβρό.

έρευμα, ενόψει της εισαγωγής της παραγράφου 3 του άρθρου 19 Συντ., ως (δικονομικού) κανόνα αμέσου εφαρμογής. Αυτό σημαίνει ότι πλέον για την κατάφαση του απαράδεκτου, αρκεί η διαπίστωση ότι το υπό εξέταση αποδεικτικό μέσο αποκτήθηκε κατά παράβαση των άρθρων 9, 9^A ή 19 του Σ. , χωρίς να προσαπαιτείται η ύπαρξη σχετικής δικονομικής διάταξης στον οικείο Κώδικα Δικονομίας. Βέβαια, η παραπάνω ανάλυση διατηρεί τη σημασία της για τα αποδεικτικά μέσα που αποκτήθηκαν νόμιμα, η ίδια η προσκόμισή τους όμως παραβιάζει κάποια εκ των ανωτέρω συνταγματικών διατάξεων. Ωστόσο, πέραν της προβληματικής που σχετίζεται με τις αποδεικτικές απαγορεύσεις και την εντεύθεν προσβολή των συνταγματικών δικαιωμάτων των άρθρων 2 παρ. 1 και 5, μέρος της βιβλιογραφίας τονίζει ότι τούτο ισχύει εξίσου και για το δικαίωμα του άρθρου 20 του Συντάγματος, υπό τη μορφή του δικαιώματος αποδείξεως. Για το αντικείμενο της παρούσας μελέτης, η προσβολή του συγκεκριμένου δικαιώματος αποτελεί σημαντικό πυλώνα. Είναι επομένως αναγκαίο να παρατηρήσουμε τα εξής: μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, το στοιχείο της συνταγματικής κατοχύρωσης του δικαιώματος απόδειξης δεν μπορεί να αξιοποιηθεί αμέσως, προκειμένου να προκριθεί το δικαίωμα του άρθρου 20 Σ. έναντι εκείνου των άρθρων 9, 9^A και 19 παρ.1 Σ., αφού η διάταξη του άρθρου 19 παρ. 3 Σ δεν αφήνει κανένα περιθώριο για σταθμίσεις, στις οποίες έχει ήδη προβεί ο συντακτικός νομοθέτης, καταλήγοντας ανεπιφύλακτα υπέρ των δικαιωμάτων της ιδιωτικής σφαίρας¹⁶¹. Εντούτοις, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος απόδειξης είναι δυνατόν να ληφθεί υπόψη κατά την ad hoc στάθμιση των προϋποθέσεων συνδρομής της υπεροχής ή μη του εννόμου συμφέροντος, ως νομικής βάσης επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων.

III. Οι κατηγορίες παραγόμενων με τη χρήση τεχνολογίας αποδεικτικών μέσων και το νομοθετικό πλαίσιο κατηγοριοποίησής τους

Όπως προαναφέρθηκε, το αντικείμενο της παρούσας μελέτης εστιάζει στα αποδεικτικά μέσα που παράγονται δυνάμει της χρήσης (λιγότερο ή περισσότερο νέων) τεχνολογιών. Για την ορθότερη μεταχείριση ενός εκάστου εξ αυτών, είναι σκόπιμο να προβούμε σε μία αρχική κατηγοριοποίησή τους, ώστε να μελετήσουμε τα κατ' ιδίαν χαρακτηριστικά τους με βάση τις διακρίσεις τους σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, που αφορά στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες.

Όπως ήδη αναφέραμε, έως (το αργότερο) τις 21 Δεκεμβρίου 2020 ίσχυε σε όλη την ΕΕ ο ορισμός της υπηρεσίας ηλεκτρονικών επικοινωνιών του άρθρου 2 στοιχείο γ' της οδηγίας 2002/21/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου. Την εν λόγω ημερομηνία, η οδηγία (ΕΕ) 2018/1972 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου κατέργησε την οδηγία 2002/21/ΕΚ. Ο ορισμός των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών του άρθρου 2 σημείο 4 της οδηγίας (ΕΕ) 2018/1972 περιλαμβάνει τις υπηρεσίες διαπροσωπικών επικοινωνιών ανεξαρτήτως αριθμών, όπως ορίζονται στο άρθρο 2 σημείο 7 της εν λόγω οδηγίας. Οι υπηρεσίες αυτές, πχ υπηρεσίες φωνής μέσω πρωτοκόλλου διαδικτύου, ανταλλαγής μηνυμάτων και ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μέσω διαδικτύου, υπήχθησαν έτσι στην οδηγία 2002/58/ΕΚ στις 21 Δεκεμβρίου

¹⁶¹ Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 304 επ.; Ακριβοπούλου, *Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή*, 340–41; Νικόλαος Νίκας και Γεώργιος Διαμαντόπουλος, *Ή δυνατότητα χρήσεως στην πολιτική δίκη αποδεικτικών μέσων που αποκτήθηκαν παράνομα* Έλληνη, τχ. 3/2004 (2004): 697.

2020¹⁶². Ο νέος ορισμός των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, δυνάμει του άρθρου 2 σημείο 4 της ανωτέρω οδηγίας έχει ως εξής:

«υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών»: οι υπηρεσίες που παρέχονται συνήθως έναντι αμοιβής μέσω δικτύων ηλεκτρονικών επικοινωνιών και των οποίων η παροχή περιλαμβάνει, με εξαίρεση τις υπηρεσίες που παρέχουν περιεχόμενο μεταδιδόμενο με χρήση δικτύων και υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή που ασκούν έλεγχο επί του περιεχομένου, τις ακόλουθες υπηρεσίες:

α) «υπηρεσία πρόσβασης στο διαδίκτυο», όπως ορίζεται στο άρθρο 2 δεύτερο εδάφιο σημείο 2) του κανονισμού (ΕΕ) 2015/ 2120,

β) «υπηρεσίες διαπροσωπικών επικοινωνιών και

γ) υπηρεσίες που συνίστανται, εν όλω ή εν μέρει, στη μεταφορά σημάτων όπως οι υπηρεσίες μετάδοσης που χρησιμοποιούνται για την παροχή υπηρεσιών μεταξύ μηχανών και για την ευρυεκπομπή».

Η τροποποίηση των ορισμών που περιλάμβανε η Οδηγία 2002/21/ΕΚ κρίθηκε αναγκαία, για τους λόγους που αναλύονται στην αιτ. σκ. 15 της Οδηγίας 2018/1972 (για τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Κώδικα Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών): *«Οι υπηρεσίες που χρησιμοποιούνται για σκοπούς επικοινωνιών και τα τεχνικά μέσα πραγματοποίησής τους έχουν εξελιχθεί σε μεγάλο βαθμό. Οι τελικοί χρήστες υποκαθιστούν όλο και περισσότερο τις παραδοσιακές υπηρεσίες φωνητικής τηλεφωνίας, γραπτών μηνυμάτων (SMS) και μεταφοράς ηλεκτρονικού ταχυδρομείου με λειτουργικά ισοδύναμες επιγραμμικές υπηρεσίες όπως η φωνή μέσω IP, οι υπηρεσίες ανταλλαγής μηνυμάτων και οι υπηρεσίες ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μέσω διαδικτύου. Προκειμένου να διασφαλίζεται ότι οι τελικοί χρήστες και τα δικαιώματά τους τυγχάνουν αποτελεσματικής και ισότιμης προστασίας όταν χρησιμοποιούν λειτουργικά ισοδύναμες υπηρεσίες, ένας ορισμός των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών με μελλοντική προοπτική δεν θα πρέπει να βασίζεται αποκλειστικά σε τεχνικές παραμέτρους, αλλά μάλλον να στηρίζεται σε λειτουργική προσέγγιση. Το πεδίο εφαρμογής της απαραίτητης ρύθμισης θα πρέπει να είναι κατάλληλο για να επιτύχει τους οικείους στόχους δημόσιου συμφέροντος. Αν και η «μεταφορά σημάτων» εξακολουθεί να αποτελεί σημαντική παράμετρο για τον ορισμό των υπηρεσιών που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της παρούσας οδηγίας, ο ορισμός θα πρέπει να καλύπτει επίσης και άλλες υπηρεσίες που καθιστούν δυνατή την επικοινωνία. Από τη σκοπιά του τελικού χρήστη, δεν έχει σημασία αν ο πάροχος μεταφέρει ο ίδιος σήματα ή αν η επικοινωνία πραγματοποιείται μέσω υπηρεσίας πρόσβασης στο διαδίκτυο. Κατά συνέπεια, ο ορισμός των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών θα πρέπει να περιέχει τρία είδη υπηρεσιών που ενδέχεται να αλληλεπικαλύπτονται εν μέρει, δηλαδή υπηρεσιών πρόσβασης στο διαδίκτυο όπως ορίζονται στο άρθρο 2 σημείο 2) του κανονισμού (ΕΕ) 2015/2120 του Ευρωπαϊκού 1), Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (υπηρεσιών διαπροσωπικών επικοινωνιών, όπως ορίζονται στην παρούσα οδηγία, και υπηρεσιών οι οποίες συνίστανται εξ ολοκλήρου ή κυρίως στη μεταφορά σημάτων. Ο ορισμός των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών θα πρέπει να εξαλείψει τις ασάφειες που διαπιστώθηκαν κατά την εφαρμογή του ορισμού ως είχε πριν από την έκδοση της παρούσας οδηγίας και να καταστήσει δυνατή την προσαρμοσμένη ανά διάταξη εφαρμογή των συγκεκριμένων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που περιλαμβάνονται στο πλαίσιο για τα διάφορα είδη υπηρεσιών. Η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων από τις υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών, είτε ως αμοιβή είτε με άλλο τρόπο, θα πρέπει να συμμορφώνεται με τον κανονισμό (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου».*

¹⁶² Στην Ελλάδα αυτό συνέβη νωρίτερα, αφού ο ν. 4727/2020 που ενσωμάτωσε την Οδηγία 2018/1972 δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ στις 23/9/2020.

Μετά την προαναφερθείσα διεύρυνση του ορισμού των ηλεκτρονικών επικοινωνιών με την Οδηγία 2018/1972/ΕΕ¹⁶³ και τη συμπερίληψη σε αυτόν κάθε είδους ηλεκτρονικής επικοινωνίας, ανεξαρτήτως της χρησιμοποιούμενης τεχνολογίας, έχει καταστεί άνευ αντικειμένου η διάκριση βάσει του τεχνολογικού κριτηρίου του τεχνικού τρόπου επίτευξης της επικοινωνίας, καθώς όλες οι λειτουργικά ισοδύναμες υπηρεσίες επικοινωνιών (πρέπει να) αντιμετωπίζονται ενιαία.

Για την αποσαφήνιση της έννοιας των διαπροσωπικών επικοινωνιών, χρήσιμη είναι η αιτιολογική σκέψη 17 της ανωτέρω Οδηγίας για τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Κώδικα Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών: «οι υπηρεσίες διαπροσωπικών επικοινωνιών είναι υπηρεσίες που επιτρέπουν τη διαπροσωπική και διαδραστική ανταλλαγή πληροφοριών και καλύπτουν υπηρεσίες όπως οι παραδοσιακές τηλεφωνικές κλήσεις μεταξύ δύο ατόμων, αλλά επίσης και όλους τους τύπους μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, υπηρεσιών ανταλλαγής μηνυμάτων ή ομάδων συζητήσεων. Οι υπηρεσίες διαπροσωπικών επικοινωνιών καλύπτουν μόνο τις επικοινωνίες μεταξύ πεπερασμένου, δηλαδή όχι εν δυνάμει απεριόριστου, αριθμού φυσικών προσώπων ο οποίος προσδιορίζεται από τον αποστολέα της επικοινωνίας.... Οι υπηρεσίες που δεν ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις αυτές, όπως είναι η γραμμική ευρυεκπομπή, το βίντεο κατά παραγγελία, οι ιστότοποι, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα ιστολόγια (blog) ή η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ μηχανών, δεν θα πρέπει να θεωρούνται υπηρεσίες διαπροσωπικών επικοινωνιών».

Ακολουθώντας τις διακρίσεις των νέων ορισμών του Ευρωπαϊκού Κώδικα Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών, θα πρέπει αντιστοίχως να διαχωρίσουμε τα υπό εξέταση στην παρούσα αποδεικτικά μέσα σε δύο βασικές κατηγορίες:

α) αυτά που προέρχονται από υπηρεσίες επικοινωνιών σε οικειότητα (διαπροσωπικές επικοινωνίες) και είναι κατά βάση προφορικές συνομιλίες/συνδιαλέξεις μέσω αριθμού ή αριθμών που υπάρχουν σε εθνικό ή διεθνές σχέδιο αριθμοδότησης, είτε η υπηρεσία αυτή βασίζεται σε τεχνολογία μεταγωγής δικτύου είτε πακετομεταγωγής, αλλά και συνομιλίες που διεξάγονται μέσω υπηρεσιών διαπροσωπικών επικοινωνιών ανεξαρτήτως αριθμών (πχ μέσω της τεχνολογίας Voice Over IP-VoIP), καθώς και γραπτά μηνύματα κάθε είδους μεταξύ δύο ή περισσότερων (αλλά πάντως πεπερασμένου αριθμού) συμμετεχόντων. Εδώ μπορούν να ενταχθούν κλήσεις και μηνύματα/εικονομηνύματα μέσω της παραδοσιακής σταθερής ή κινητής τηλεφωνίας, κλήσεις, βιντεοκλήσεις και μηνύματα/εικονομηνύματα μέσω υπηρεσιών που εντάσσονται στην Κοινωνία της Πληροφορίας (πχ Viber, Messenger, WhatsApp, Skype κλπ), αλλά και υπηρεσίες ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μέσω διαδικτύου, όπως το Gmail, Yahoo, κλπ. Επίσης, στην κατηγορία αυτή θα πρέπει να υπάγουμε λειτουργικά και τις εσχάτως δημοφιλέστερες από ποτέ -λόγω της πανδημίας- εφαρμογές τηλεδιασκέψεων, όπως λόγω χάρη το Zoom, το Webex, το BlueJeans, το Google Meet κλπ. Εδώ ακόμη θα πρέπει να ενταχθούν και τα πιο παρωχημένα μέσα μονόδρομης αποστολής γραπτών πληροφοριών, όπως το telex ή το fax κλπ, όσο ακόμη αυτά δεν έχουν παντελώς εξαλειφθεί.

β) αυτά που αφορούν σε δημοσιεύσεις ή σχόλια στο διαδίκτυο, όπου θα πρέπει να διακρίνουμε τις περιπτώσεις ιστοσελίδων ή μπλογκ του διαδικτύου, από εκείνες που αφορούν δημοσιεύσεις σε κάθε είδους μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Οι περιπτώσεις αυτές αφορούν κατεξοχήν εφαρμογές παροχής «περιεχομένου» του διαδικτύου, επομένως αντικείμενο που βρίσκεται ρητά εκτός του πεδίου εφαρμογής του δικαίου ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Στην κατηγορία αυτή συνεπώς, δεν θα πρέπει να τύχουν εφαρμογής εθνικά ή ενωσιακά νομοθετήματα που αφορούν σε επικοινωνίες ή σε προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών, όχι μόνο ενόψει της ρητής εξαίρεσής της από το πεδίο εφαρμογής των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, αλλά και για τον εξής επιπλέον λόγο: αν

¹⁶³ Η ανωτέρω Οδηγία ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το νόμο 4727/2020.

και κάθε «δημοσίευση» στο διαδίκτυο συνιστά τεχνικά επικοινωνία, μέσω ανταλλαγής πακέτων δεδομένων, που διεξάγεται σε τεχνικό επίπεδο μεταξύ μηχανών¹⁶⁴ (μεταξύ των διακομιστών του αποστολέα και του παραλήπτη που καθορίζονται από τις διευθύνσεις IP τους), σε νομικό επίπεδο- όσον αφορά το περιεχόμενο της δημοσίευσης, πρόκειται για επικοινωνία σε δημοσιότητα, ακόμη και όταν οι δημοσιεύσεις είναι ορατές σε περιορισμένο κοινό (ωστόσο όχι πεπερασμένο), όπως για παράδειγμα συμβαίνει (αν και όχι ανεξαιρέτα) στις περιπτώσεις κλειστών ομάδων χρηστών σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Στα αποδεικτικά μέσα της κατηγορίας αυτής, εξ επόψεως δικαίου της «ιδιωτικής σφαίρας», εφαρμογής θα τυγχάνουν αποκλειστικά τα γενικά νομοθετήματα για την προστασία της ιδιωτικής ζωής και για την προστασία των προσωπικών δεδομένων. Πέραν τούτου, γενικές διατάξεις αστικού ή ποινικού χαρακτήρα, που αφορούν την προστασία της τιμής και της προσωπικότητας, όταν αυτές προσβάλλονται από τα οικεία δημοσιεύματα, αλλά και εκείνες που αφορούν την ελευθερία του τύπου, της πληροφόρησης και της έκφρασης, εξακολουθούν να είναι συναφείς (αν και δεν αποτελούν αντικείμενο της παρούσας μελέτης).

Εντούτοις, είναι σκόπιμο να παραθέσουμε και το προηγούμενο καθεστώς από το οποίο διέπονταν ορισμένες από τις υπηρεσίες που πλέον έχουν υπαχθεί στο νέο ορισμό των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, προκειμένου να καταστεί σαφέστερη η διάκριση μεταξύ τους. Όπως θα δούμε αμέσως κατωτέρω, οι υπηρεσίες της Κοινωνίας της Πληροφορίας και οι επιφυείς υπηρεσίες (Over The Top-OTT) είχε επανειλημμένα αρμοδίως διαπιστωθεί ότι δεν υπάγονταν στο πεδίο της οδηγίας 2002/58 (και αντίστοιχα του ελληνικού ν. 3471/2006), αλλά στο γενικό νομοθέτημα για την προστασία των προσωπικών δεδομένων, ήτοι αρχικώς στην Οδηγία 95/46/EK και αντίστοιχα τον ελληνικό ν. 2472/97 και εν συνεχεία στο ΓΚΠΔ.

Ειδικότερα:

Σχετικά με το πεδίο εφαρμογής του ν. 3471/2006 και της οδηγίας 2002/58 που ο νόμος αυτός ενσωμάτωσε, στη γνώμη του 5/2019 σχετικά με την αλληλεπίδραση μεταξύ της Οδηγίας για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και του ΓΚΠΔ, γνώμη που εκδόθηκε στις 12 Μαρτίου 2010, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Προστασίας Δεδομένων (ΕΣΠΔ-EDPB) είχε διατυπώσει την εξής διαπίστωση: (σκ. 26) «26. Για τους σκοπούς του γενικού ουσιαστικού πεδίου εφαρμογής της, η οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες εφαρμόζεται όταν πληρούνται όλες οι ακόλουθες προϋποθέσεις:

- Υπάρχει υπηρεσία ηλεκτρονικών επικοινωνιών (ΥΕΕ)·
- η εν λόγω υπηρεσία παρέχεται μέσω δικτύου ηλεκτρονικών επικοινωνιών·
- η υπηρεσία και το δίκτυο είναι διαθέσιμα στο κοινό·
- η υπηρεσία και το δίκτυο προσφέρονται στην ΕΕ.»

¹⁶⁴ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την άποψη του Γ.Τσόλια, τα στοιχεία της περιήγησης στο διαδίκτυο συνιστούν επικοινωνία που καλύπτεται από το απόρρητο, και δη περιεχόμενο επικοινωνίας και όχι εξωτερικά δεδομένα αυτής. Ο συγγραφέας είναι της άποψης ότι ο ορισμός της επικοινωνίας που περιλάμβανε η Οδηγία 2002/58 (βλ. άρθ. 2 περ. δ' Οδηγίας 2002/58/EK: «ως επικοινωνία» νοείται «κάθε πληροφορία που ανταλλάσσεται ή διαβιβάζεται μεταξύ ενός πεπερασμένου αριθμού μερών, μέσω μίας διαθέσιμης στο κοινό υπηρεσίας ηλεκτρονικών επικοινωνιών»), κάνοντας λόγο για επικοινωνία μεταξύ μερών καλύπτει και την επικοινωνία μεταξύ μηχανών. Τσόλιας, 'Η διεύρυνση της προστατευόμενης από το απόρρητο έννοιας της ηλεκτρονικής επικοινωνίας στο πλαίσιο παροχής διαθέσιμων υπηρεσιών στο κοινό μέσω δημοσίου δικτύου Με αφορμή την ΑΠ Ολ. 1/2017 και το σχέδιο Κανονισμού e-Privacy για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες', 617.

Η άποψη αυτή μάλλον δικαιώνεται από την επιλογή της Επιτροπής να εντάξει στο πεδίο προστασίας της Πρότασης Κανονισμού και την αλληλεπίδραση μεταξύ μηχανών, προκειμένου να καλύψει τα παραγόμενα δεδομένα του λεγόμενου Διαδικτύου των Πραγμάτων (IoT).

(Σκ. 27) «27. Οι δραστηριότητες που δεν πληρούν όλα τα ανωτέρω κριτήρια δεν εμπίπτουν, γενικά, στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες.»

Εξάλλου, το ΕΣΠΔ, με την από 25/5/2018 δήλωσή του, είχε καλέσει την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο να συνεργαστούν για να διασφαλίσουν την ταχεία υιοθέτηση του νέου σχεδίου Κανονισμού ePrivacy, ο οποίος θα αντικαταστήσει την υφιστάμενη Οδηγία 2002/58, διότι «*Η χρήση υπηρεσιών επικοινωνίας που βασίζονται σε πρωτόκολλα διαδικτύου (IP) έχει διαδοθεί από το 2009 και αυτές οι «επιφυείς» υπηρεσίες (over - the - top) δεν καλύπτονται από την υφιστάμενη Οδηγία προκειμένου να διασφαλιστεί ότι προστατεύεται το απόρρητο των επικοινωνιών των τελικών χρηστών κατά τη χρήση των νέων αυτών υπηρεσιών και να διαμορφωθούν ισότιμοι όροι ανταγωνισμού για τους παρόχους ηλεκτρονικών επικοινωνιών και λειτουργικά ισοδύναμων υπηρεσιών*». Μάλιστα, το ΕΣΠΔ επισημαίνει ότι «*Η υφιστάμενη Οδηγία για την Προστασία της Ιδιωτικής Ζωής στον Τομέα των Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών δεν εφαρμόζεται σε υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών που παρέχονται από παρόχους οι οποίοι δραστηριοποιούνται μέσω του διαδικτύου, παρά το γεγονός ότι παρέχουν υπηρεσία λειτουργικά ισοδύναμη. Ωστόσο, οι εν λόγω πάροχοι θα εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του προτεινόμενου Κανονισμού. Το ΕΣΠΔ επισημαίνει ότι η επέκταση του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού στις λειτουργικά ισοδύναμες υπηρεσίες, οι οποίες περιλαμβάνουν τις λεγόμενες «επιφυείς» υπηρεσίες (over - the - top), αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο της μεταρρύθμισης*».

Όμως και το ίδιο το σχέδιο του Κανονισμού E-Privacy¹⁶⁵ διαπίστωνε την ανωτέρω διαφορετική νομική μεταχείριση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών αναλόγως της χρησιμοποιούμενης τεχνολογίας, και συμπεριέλαβε στις διατάξεις του πεδίου εφαρμογής του κάθε είδους ηλεκτρονικές επικοινωνίες. Στο σημείο 1.1 της Πρότασης Κανονισμού της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αναφέρεται επί λέξει:

«Ωστόσο, από την τελευταία αναθεώρηση της οδηγίας για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, το 2009, έχουν σημειωθεί σημαντικές τεχνολογικές και οικονομικές εξελίξεις στην αγορά. Καταναλωτές και επιχειρήσεις βασίζονται ολοένα περισσότερο στις νέες υπηρεσίες διαδικτύου που καθιστούν δυνατή τη διαπροσωπική επικοινωνία, όπως είναι οι φωνητικές υπηρεσίες μέσω του Πρωτοκόλλου Διαδικτύου (IP), οι υπηρεσίες άμεσης ανταλλαγής μηνυμάτων και οι υπηρεσίες διαδικτυακού ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Αυτές οι επιφυείς («over-the-top», «OTT») υπηρεσίες επικοινωνιών δεν διέπονται σε γενικές γραμμές από το τρέχον πλαίσιο της Ένωσης για τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, συμπεριλαμβανομένης της οδηγίας για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Ως εκ τούτου, η οδηγία δεν συμβαδίζει με τις τεχνολογικές εξελίξεις με αποτέλεσμα τη δημιουργία κενού στην προστασία των επικοινωνιών που πραγματοποιούνται μέσω νέων υπηρεσιών.»

Η προκάτοχος του ΕΣΠΔ Ομάδα Εργασίας του άρθρου 29 της Οδηγίας 95/46, είχε επικροτήσει την ανωτέρω πρόταση Κανονισμού, επισημαίνοντας ότι: «*Η ομάδα*

¹⁶⁵ Πρόταση ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ για τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και την προστασία των προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και την κατάργηση της οδηγίας 2002/58/ΕΚ (κανονισμός για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες) Βρυξέλλες, 10.1.2017, COM(2017) 10 final, 2017/0003 (COD), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017PC0010&from=EL>

εργασίας επικροτεί την επέκταση του πεδίου εφαρμογής της πρότασης κανονισμού **ώστε να συμπεριληφθούν οι πάροχοι επιφυών υπηρεσιών (Over-The-Top — OTT)**, δηλαδή υπηρεσιών που είναι λειτουργικά ισοδύναμες με πιο παραδοσιακά μέσα επικοινωνίας και, συνεπώς, έχουν παρόμοιες δυνατότητες να επηρεάσουν την ιδιωτική ζωή και το δικαίωμα στο απόρρητο των επικοινωνιών των πολιτών της ΕΕ. Η ομάδα εργασίας επιδοκιμάζει ιδιαίτερα το γεγονός ότι όλες οι κατηγορίες επιφυών υπηρεσιών (OTT0, OTT1 και ορισμένες OTT2)⁶ εμπίπτουν πλέον στο πεδίο εφαρμογής του κανονισμού, δεδομένου ότι δεν καλύπτει μόνο παραδοσιακά μέσα επικοινωνίας (OTT0), αλλά και λειτουργικά ισοδύναμες υπηρεσίες (OTT1), όπως αναφέρεται στο άρθρο 8 παράγραφος 1 στοιχείο γ) της πρότασης κανονισμού. Είναι επίσης θετικό το γεγονός ότι, πέραν των ορισμών βάσει του ΕΚΗΕ, περιλαμβάνονται επίσης ορισμένες υπηρεσίες OTT2 όταν παρέχουν παρεπόμενη διαπροσωπική και διαδραστική επικοινωνία που συνδέεται άρρηκτα με την υπηρεσία τους, όπως σε παιχνίδια, εφαρμογές ραντεβού και δικτυακούς τόπους αξιολόγησης (άρθρο 4 παράγραφος 2 της πρότασης κανονισμού)»¹⁶⁶.

Ακόμη, σχετικά με το πεδίο εφαρμογής του Ν. 3471/2006, η μελέτη του Ε. Μαργαρίτη, αναφέρει: «Ο εν λόγω νόμος 3471/2006 δεν αφορά στην επεξεργασία προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο των υπηρεσιών της Κοινωνίας της Πληροφορίας (ΚτΠ). Σκοπός του νόμου 3471/2006, είναι η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων των ατόμων και ιδίως της ιδιωτικής ζωής και η θέσπιση των προϋποθέσεων για την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και τη διασφάλιση του απορρήτου των επικοινωνιών στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Κατά το άρθρο 3 παρ. 1 του ως άνω νόμου, οι διατάξεις των άρθρων 1-17 του Ν 3471/2006 έχουν εφαρμογή κατά την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και τη διασφάλιση του απορρήτου των επικοινωνιών, στο πλαίσιο της παροχής διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών σε δημόσια δίκτυα ηλεκτρονικών επικοινωνιών περιλαμβανομένων αυτών που υποστηρίζουν συσκευές συλλογής δεδομένων και ταυτοποίησης. Πλην όμως τέτοια υπηρεσία δεν συνιστά το Viber και παρεμφερείς ηλεκτρονικές εφαρμογές OTT...»

Γίνεται λοιπόν σαφές ότι η νομιμότητα της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων μέσω υπηρεσιών OTT θα κριθεί – πλέον – από τις διατάξεις του ΓΚΠΔ, μέχρι να υιοθετηθεί ο Κανονισμός ePrivacy.»¹⁶⁷.

Κατά το BEREC (Σώμα Ευρωπαϊκών Ρυθμιστικών Αρχών για τις Ηλεκτρονικές Επικοινωνίες)¹⁶⁸, ο ορισμός των «επιφυών»- OTT (Over the Top) υπηρεσιών είναι : «το περιεχόμενο, μια υπηρεσία ή μια εφαρμογή που παρέχονται στον τελικό χρήστη μέσω του δημόσιου Διαδικτύου. Η συμπερίληψη στον ορισμό ότι αυτό που παρέχεται μπορεί να είναι είτε περιεχόμενο, είτε υπηρεσία ή εφαρμογή, σημαίνει ότι οτιδήποτε παρέχεται μέσω του δημόσιου Διαδικτύου είναι μια υπηρεσία OTT. **Η παροχή αυτή πραγματοποιείται γενικά χωρίς τη συμμετοχή του Παρόχου Πρόσβασης στο Διαδίκτυο στον έλεγχο ή τη διανομή της υπηρεσίας.**»¹⁶⁹.

¹⁶⁶ ΟΕ29, Γνώμη 01/2017 σχετικά με την πρόταση κανονισμού για τον κανονισμό για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες (2002/58/ΕΚ) ,

<https://ec.europa.eu/newsroom/article29/items/610140>

¹⁶⁷ Μαργαρίτης, 'GDPR και προώθηση προϊόντων μέσω Viber - Σκέψεις με αφορμή την απόφαση 66/2018 της ΑΠΔΠΧ'.

¹⁶⁸ Body of European Regulators for Electronic Communications που συστάθηκε από τον Κανονισμό (ΕΥ) 2018/1971 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018

¹⁶⁹ «content, a service or an application that is provided to the end user over the public Internet.” Including in the definition that what is provided can be either content, a service or an application, means that anything provided over the public Internet is an OTT service. This provision generally occurs without involvement of the IAP in the control or distribution of the service», προσβάσιμο σε:

Το ΔΕΕ συναφώς είχε κρίνει ότι η λειτουργία Skype Out¹⁷⁰, που είναι προστιθέμενη υπηρεσία στο λογισμικό Skype και η οποία παρέχει στον χρήστη της τη δυνατότητα να πραγματοποιεί τηλεφωνικές κλήσεις από τερματικό προς γραμμή σταθερής ή κινητής τηλεφωνίας, χρησιμοποιώντας το Internet Protocol (IP) [πρωτόκολλο διαδικτύου (IP)] και, συγκεκριμένα, την τεχνολογία που είναι γνωστή ως «Voice over IP» (VoIP) [«φωνή μέσω πρωτοκόλλου διαδικτύου» (VoIP)] είναι υπηρεσία παρεχόμενη επιπροσθέτως από πάροχο υπηρεσιών διαδικτύου» (γνωστή ως «επιφυής υπηρεσία»), δηλαδή υπηρεσία διαθέσιμη μέσω διαδικτύου χωρίς τη συμμετοχή παραδοσιακού φορέα εκμετάλλευσης επικοινωνιών. Παρέχει στον χρήστη τη δυνατότητα να πραγματοποιεί κλήσεις από τερματικό προς αριθμό σταθερού ή κινητού τηλεφώνου εθνικού σχεδίου αριθμοδότησης, μέσω του δημόσιου τηλεφωνικού δικτύου μεταγωγής και άρα συνιστά υπηρεσία ηλεκτρονικών επικοινωνιών¹⁷¹, καθώς απαιτείται η παρέμβαση παρόχων υπηρεσιών τηλεπικοινωνιών δεόντως αδειοδοτημένων για τη μετάδοση και τον τερματισμό κλήσεων προς το δημόσιο τηλεφωνικό δίκτυο μεταγωγής (ΔΤΔΜ), με τους οποίους η Skype Communications έχει συνάψει συμφωνίες. Αντίθετα όμως έκρινε το ΔΕΕ σε άλλη απόφασή του σχετικά με την υπηρεσία Gmail, ήτοι ότι η υπηρεσία ηλεκτρονικού ταχυδρομείου Gmail¹⁷² συνιστά υπηρεσία της Κοινωνίας της Πληροφορίας και όχι υπηρεσία ηλεκτρονικών επικοινωνιών, αφού η ίδια η παροχή δε συνίσταται εν όλω ή εν μέρει στη μεταφορά σημάτων (η οποία γίνεται μεν, αλλά από τον πάροχο παροχής σύνδεσης διαδικτύου και όχι από την ίδια την υπηρεσία Gmail).

Ακριβώς για όλους τους παραπάνω λόγους, η Αρχή Προστασίας Προσωπικών δεδομένων, είχε εκδώσει την υπ' αριθ. **66/2018 απόφασή της**, στην οποία έκρινε περίπτωση επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων (συγκεκριμένα τηλεφωνικού αριθμού συνδρομητή) δια της εφαρμογής Viber για την αποστολή προωθητικών μηνυμάτων. Η ΑΠΔΠΧ εν προκειμένω έκρινε ότι : *«Για την αποστολή διαφημιστικού μηνύματος μέσω της εφαρμογής Viber πραγματοποιείται επεξεργασία του αριθμού τηλεφώνου. Η αποστολή τέτοιων μηνυμάτων, κατά το χρόνο της αποστολής του καταγγελλόμενου μηνύματος ρυθμιζόταν από το ν. 2472/1997 ενώ μετά τις 25/5/2018 εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων – ΓΚΠΔ) και όχι στο πεδίο εφαρμογής του ν. 3471/2006. Και τούτο διότι η εφαρμογή «Viber» αποτελεί «υπηρεσία της κοινωνίας των πληροφοριών» και όχι υπηρεσία ηλεκτρονικών επικοινωνιών σε δημόσιο δίκτυο ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Συνεπώς, η εξέταση της νομιμότητας της αποστολής του εν λόγω μηνύματος πρέπει να γίνει με βάση τις διατάξεις του ν. 2472/1997, ενώ η μετά τις 25/5/2018 τήρηση και χρήση του αριθμού τηλεφώνου για διαφημιστικό σκοπό και η ισχύς τυχόν συγκατάθεσης του υποκειμένου των δεδομένων κρίνεται με βάση τις διατάξεις του ΓΚΠΔ»¹⁷³.*

https://bereg.europa.eu/eng/document_register/subject_matter/bereg/download/0/5751-bereg-report-on-ott-services_0.pdf

¹⁷⁰ ΔΕΕ Υπόθεση C-142/18 προσβάσιμη σε:

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=E4CEF859BB9C8287B3BFAF92AC07A7EF?text=&docid=214741&pageIndex=0&doclang=el&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=7489979>

¹⁷¹ <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/dikastirio-ee-i-ypiresia-skypeout-synista-ypiresia-ilektronikon-epikoinonion>

¹⁷² ΔΕΕ Υπόθεση C-193/18 προσβάσιμη σε :

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=214944&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=9523069>

¹⁷³ Ορ. σχετ. Μ. Σκόνδρα «Η πρώτη απόφαση εφαρμογής του GDPR στην Ελλάδα-Αποστολή διαφημιστικών μηνυμάτων μέσω Viber», προσβάσιμη σε <https://www.lawspot.gr/nomika-blogs/magdalini-skondra/i-proti-apofasi-efarmogis-toy-gdpr-stin-ellada-apostoli-diafimistikon>

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι όλες οι εφαρμογές επικοινωνιών, κλήσεων και ανταλλαγής μηνυμάτων (όπως πχ το Facebook Messenger που παρέχει το μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook , το WhatsApp , το Skype -όχι όμως και το Skype-Out, το Viber- όχι όμως και το Viber-Out κλπ), συνιστούν επιφυείς υπηρεσίες (υπηρεσίες της Κοινωνίας της Πληροφορίας) και όχι υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών σε δημόσιο δίκτυο. Τούτο διότι για την παροχή τους -πέραν της σύνδεσης στο διαδίκτυο- δεν απαιτείται εμπλοκή του κλασικού τηλεπικοινωνιακού παρόχου του δημόσιου δικτύου (πχ Cosmote, Vodafone, Wind, Forthnet κλπ), ούτε τα μηνύματα διέρχονται του δικτύου του, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στα SMS ή τα MMS, αλλά παρέχονται άμεσα από τον επιφυή πάροχο, ήτοι την Facebook Ireland Inc, την Microsoft για το Skype, την Rakuten για το Viber κλπ. Επομένως, οι ανωτέρω εφαρμογές διέφευγαν του ορισμού των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, και συνακόλουθα του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας 2002/58 (και του ελληνικού ν. 3471/2006). Έτσι, είχε (ορθά τότε) διατυπωθεί η άποψη ότι με το νέο σχέδιο του Κανονισμού E-privacy επέρχεται η *διεύρυνση της έννοιας της ηλεκτρονικής επικοινωνίας και η επέκταση του απορρήτου αυτής πέραν των παραδοσιακών παρόχων διαθεσίμων στο κοινό δημόσιων υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών και στις περιπτώσεις παροχής διαπροσωπικών ηλεκτρονικών επικοινωνιών παρόχων επιφυών υπηρεσιών (OTT Over The Top) δηλαδή περιπτώσεων που η επικοινωνία δεν διεξάγεται απευθείας μέσω των συστημάτων του παραδοσιακού παρόχου αλλά διεξάγεται μέσω υπηρεσιών τρίτων, όπως η επικοινωνία μέσω ip πακέτων επικοινωνίας (πχ Viber, Skype, What's app), ή μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας που διεξάγεται σε πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης (πχ Facebook Messenger, Twitter, LinkedIn) ή webmail (Gmail, i-Message κλπ)*¹⁷⁴.

Η ανωτέρω διάκριση των ειδών των επικοινωνιών καθίστατο εναργέστερη από το παράδειγμα που έδινε ο Γρ. Τσόλιας, σχετικά με την περίπτωση της άρσης απορρήτου¹⁷⁵: εάν οι αρμόδιες αρχές ήθελαν να αιτηθούν την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών που έγιναν μέσω τέτοιων επιφυών εφαρμογών όπως το Facebook Messenger, η περίπτωση είναι ανέφικτη με τα σημερινά δεδομένα καθότι είναι αρρυθμιστη (κενό νόμου) από το ν. 2225/94 και θα έπρεπε να έρθουν σε συνεννόηση με τον ίδιο τον επιφυή πάροχο (Facebook Ireland) καθώς μόνο αυτός μπορεί να τους παράσχει πρόσβαση στα συγκεκριμένα δεδομένα.

Για την πληρότητα της παρουσίασης του θέματος θα πρέπει επιπλέον, να επισημάνουμε το εξής ζήτημα: κατά την ενσωμάτωση της Οδηγίας 2002/58 ο Έλληνας νομοθέτης επέλεξε να συμπεριλάβει εκ νέου αυτοτελώς τον ορισμό των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών στο άρθρο 2 και δεν αρκέστηκε να παραπέμψει σε αυτόν, όπως αυτός δινόταν από την οδηγία 2002/21 και το ν. 3431/2006 που την ενσωμάτωσε (όπως αυτός τροποποιήθηκε με το ν. 4070/2012)¹⁷⁶. Αντίθετα, η οδηγία 2002/58 αντί επανάληψης του ορισμού, παρέπεμπε στους οικείους ορισμούς της οδηγίας 2002/21. Ο ν. 4727/2020 που ενσωμάτωσε την Οδηγία 2018/1972/ΕΕ καταργεί (στο άρθρο 231 παρ. 1) ρητά τις διατάξεις του άρθρου 2 του ν. 4070/2012 που περιλάμβαναν τους κρίσιμους ορισμούς, ωστόσο δεν κατήργησε ρητά τη διάταξη του άρθρου 2 του ν. 3471/2006, η οποία περιέχει αυτοτελώς τον (παλιό) ορισμό των ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Εντούτοις, και αυτή θα πρέπει να θεωρείται καταργηθείσα, δυνάμει του άρθρου 231 παρ. 3 του ν. 4727/2020 που προβλέπει ότι «Κάθε άλλη γενική ή ειδική

¹⁷⁴ Γρηγόρης Τσόλιας, 'Εξελίξεις στον τομέα της επιτήρησης των ηλεκτρονικών επικοινωνιών: από την Ασφάλεια στην Ελευθερία και τη διεύρυνση της προστατευόμενης επικοινωνίας' ΠοινΔικ, τχ. 8-9/2017 (2017): 792.

¹⁷⁵ Τσόλιας Γ, ό.π. σελ. 794.

¹⁷⁶ Ορ. αιτ. έκθεση Ν. 3471/2006, σελ. 1, με την αιτιολογία : «προκειμένου να είναι ευχερέστερη η κατανόηση και εφαρμογή του νόμου».

διάταξη νόμου, προεδρικού διατάγματος, υπουργικής απόφασης ή απόφασης της Ε.Ε.Τ.Τ. που αντίκειται στις διατάξεις του παρόντος ή κατά το μέρος που ρυθμίζει κατά διάφορο τρόπο θέματα που ρυθμίζονται με το παρόν Μέρος καταργείται».

Κατόπιν των ανωτέρω ορθότερο είναι να γίνει δεκτό ότι : εξ επόψεως του δικαιώματος της προστασίας προσωπικών δεδομένων και του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή (και) στην ελληνική έννομη τάξη, οι επιφυείς εφαρμογές και οι υπηρεσίες της Κοινωνίας της Πληροφορίας δια των οποίων επιτυγχάνεται η διαπροσωπική επικοινωνία, στο παρελθόν και έως την ενσωμάτωση του νέου Ευρωπαϊκού Κώδικα Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών, που υλοποιήθηκε με το ν. 4727/2020 (ΦΕΚ 184/23-9-2020) και ισχύει από τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, διέπονταν από το ΓΚΠΔ (και το ν. 4624/2019). Έκτοτε, οι ίδιες εφαρμογές υπάγονται πια στο πεδίο εφαρμογής του ν. 3471/2006 και μόνο συμπληρωματικά -στο μέτρο που ορίζει το άρθρο 3 παρ. 2 του ν. 3471/2006- στον ΓΚΠΔ και το ν. 4624/2019.

Θα ήταν παράλειψη να μην σχολιάσουμε ότι η ανωτέρω εξέλιξη κάθε άλλο παρά ως θετική μπορεί να χαρακτηριστεί για το δίκαιο προστασίας προσωπικών δεδομένων. Και τούτο διότι όσο εκκρεμεί η ψήφιση του Κανονισμού E-privacy που θα αντικαταστήσει την Οδηγία του 2002, οι εφαρμοστές του δικαίου καλούνται να εξακολουθήσουν να εφαρμόζουν τις παρωχημένες τεχνολογικά διατάξεις της και μάλιστα πλέον και στις επιφυείς εφαρμογές διαπροσωπικών επικοινωνιών. Το γεγονός αυτό επιτείνει το ήδη υπάρχον πρόβλημα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων δύο ταχυτήτων, ήτοι αυτής του υπερόπλου που αντιπροσωπεύει ο ΓΚΠΔ με το σύγχρονο κυρωτικό οπλοστάσιό του και μιας κατακερματισμένης στην ενσωμάτωση και την εφαρμογή της Οδηγίας, που συντάχθηκε πριν ακόμη τη γένεση της σύγχρονης μορφής του διαδικτύου. Μάλιστα, θα πρέπει να τονιστεί ότι η διαπίστωση μιας παράβασης του ν. 3471/2006 επισύρει πρόστιμο έως το μέγιστο 146.735,00€¹⁷⁷, σε αντίθεση με τις παραβάσεις του ΓΚΠΔ που δύνανται να αγγίξουν τα 20.000.000€ ή και περισσότερο, έως το 4% του τζίρου, εάν είναι μεγαλύτερο. Κι ενώ έχει εξαλειφθεί το αντικείμενο της ανησυχίας της ΟΕ 29 και του ΕΣΠΔ για τη διαφορετική νομική αντιμετώπιση λειτουργικά ισοδύναμων υπηρεσιών, το πρακτικό αποτέλεσμα είναι ότι όλες τους πια υπάγονται σε ένα ελλιπές και ξεπερασμένο από τα πράγματα νομικό πλαίσιο. Συνακόλουθα, περιττεύει να τονίσουμε ότι η επιτάχυνση της ψήφισης του νέου Κανονισμού, είναι πιο επιτακτική από ποτέ.

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό, είναι απαραίτητο να διευκρινίσουμε ότι το ανωτέρω νομοθετικό πλαίσιο προστασίας προσωπικών δεδομένων εφαρμόζεται μόνο στις επεξεργασίες που γίνονται στο πλαίσιο της παροχής υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών και καταρχήν όχι σε διακριτές μεταγενέστερες επεξεργασίες που αφορούν τα παραγόμενα εξ αυτών των επικοινωνιών αποδεικτικά μέσα.¹⁷⁸ Συναφώς, το ΕΣΠΔ έχει διευκρινίσει¹⁷⁹ ότι μόνο δύο από τις διατάξεις της οδηγίας έχουν ευρύτερη εφαρμογή

¹⁷⁷ Βάσει της διατηρουμένης σε ισχύ διάταξης του άρθρου 21 του Ν. 2472/97 : Το άρθρο 84 του Ν. 4624/2019, διατήρησε σε ισχύ το άρθρο 21 του Ν. 2472/1997, που αφορά την επιβολή διοικητικών κυρώσεων σύμφωνα με το άρθρο 13 παράγραφος 4 του ν. 3471/2006. Ορ. σχετ. Μαγδαληνή Σκόνδρα, 'Η αποστολή ανεπιθύμητης αλληλογραφίας (spamming)', *Homo digitalis* (blog), 1 Ιούνιος 2020, https://www.homodigitalis.gr/posts/6810#_ftn30.

¹⁷⁸ Το άρθρο 3 της οδηγίας 2002/58 ορίζει σχετικά με το πεδίο εφαρμογής της: «This Directive shall apply to the processing of personal data in connection with the provision of publicly available electronic communications services in public communications networks in the Community, including public communications networks supporting data collection and identification devices».

¹⁷⁹ ΕΣΠΔ, 'Γνώμη 5/2019 σχετικά με την αλληλεπίδραση μεταξύ της Οδηγίας για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και του ΓΚΠΔ, ιδίως όσον αφορά την αρμοδιότητα, τα καθήκοντα και τις εξουσίες των αρχών προστασίας δεδομένων', 15.

(ήτοι δεν αφορούν μόνο τις επεξεργασίες που γίνονται κυρίως από τους παρόχους κατά την παροχή υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών), και αυτές είναι η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 3 της Οδηγίας (αρθ. 4 παρ. 5 του ν. 3471/06) που αφορά την εγκατάσταση Cookies κι εφαρμόζεται στους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, καθώς και στους διαχειριστές ιστότοπων (π.χ. για τα «cookies»), καθώς και η διάταξη του άρθρου 13 της Οδηγίας (αρθ. 11 του ν. 3471/2006) που αφορά την ανεπιθύμητη ηλεκτρονική αλληλογραφία και εφαρμόζεται και σε άλλες επιχειρήσεις (π.χ. για άμεση εμπορική προώθηση). Τούτο σημαίνει, ότι για την απόφαση επί του ζητήματος εάν ένα προσκομιζόμενο αποδεικτικό μέσο που προέρχεται από μέσο ηλεκτρονικής επικοινωνίας (πχ εκτύπωση και προσκόμιση γραπτών μηνυμάτων SMS, e-mail κλπ) συνιστά νόμιμη ή μη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, εφαρμογής θα τύχουν οι γενικές διατάξεις του ΓΚΠΔ και του ν. 4624/2019 και όχι του ν. 3471/2006. Ωστόσο, στο βαθμό που η αρχική του συλλογή ενδέχεται να συνιστά παραβίαση του Ν. 3471/2006, λ.χ. λόγω μη νόμιμης πρόσβασης σε εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας¹⁸⁰, θα πρέπει να τα εξετάζουμε και υπό αυτό το πρίσμα, εφαρμόζοντας το νομικό πλαίσιο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών.

ΚΑΤ' ΙΔΙΑΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Α. Οι αποφάσεις-πυλώνες του ΕΔΔΑ, του ΔΕΕ και της ΑΠΔΠΧ για την παρούσα μελέτη.

Το ΕΔΔΑ δεν είναι αρμόδιο να κρίνει προσφυγές που επικαλούνται νομικές παραβάσεις ή γεγονότα που έχουν τελεστεί από τα εθνικά δικαστήρια με εξαίρεση τις περιπτώσεις που κρίνει ότι αυτά μπορεί να συνδέονται με πιθανή παραβίαση κάποιου από τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που ορίζονται στην Σύμβαση. Ενώ το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ εγγυάται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, δεν περιλαμβάνει κανόνες για το παραδεκτό των αποδείξεων ως τέτοιων, το οποίο αποτελεί θέμα που κρίνεται με βάση το εθνικό δίκαιο (βλέπε Schenk κατά Ελβετίας, 12 Ιουλίου 1988, § 45, Συλλογή Α αρ. 140, και García Ruiz κατά Ισπανίας [Μείζονος Συνθέσεως], αρ. 30544/96, § 28, ΕΔΔΑ 1999-I). Κανονικά, θέματα που αφορούν το βάρος που αποδίδεται από τα εθνικά δικαστήρια σε συγκεκριμένα αποδεικτικά μέσα ή σε κρίσεις ή σε αξιολογήσεις δεν αποτελούν ύλη για να κριθεί από το Δικαστήριο. Το Δικαστήριο δεν πρέπει να ενεργεί ως ένα δικαστήριο τέταρτου βαθμού και γι' αυτό δεν θα κρίνει την απόφαση των εθνικών δικαστηρίων κατά το άρθρο 6 § 1, εκτός αν οι κρίσεις τους μπορούν να θεωρηθούν αυθαίρετες ή προδήλως παράλογες (βλέπε Bochan κατά Ουκρανίας (αρ. 2) [Μείζονος Συνθέσεως], αρ. 22251/08, § 61, ΕΔΔΑ 2015).

Κατά τούτο, η νομολογία του ΕΔΔΑ δεν μας παρέχει αρκετά εργαλεία που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης κατά την αξιολόγηση των αποδεικτικών μέσων παρά μόνο παρεμπιπτόντως.

Ωστόσο, πριν από την εξέταση αποφάσεων ελληνικών δικαστηρίων, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε σε ορισμένες θεμελιώδεις αποφάσεις των διεθνών δικαστηρίων, ήτοι του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ, που μπορούν να παράσχουν στην παρούσα μελέτη τους πυλώνες της έρευνάς της.

Η πρώτη υπόθεση που θα μας απασχολήσει είναι αυτή των Lopez Ribalda et al. v. Spain, για την οποία εκδόθηκε αρχικά η απόφαση της 9^{ης} Ιανουαρίου 2018 του Γ' τμήματος του ΕΔΔΑ, για να ανατραπεί στη συνέχεια από την απόφαση της 17^{ης} Οκτωβρίου 2019, από την απόφαση μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου του Στρασβούργου.

¹⁸⁰ Για παράδειγμα ο σύζυγος αποκτά πρόσβαση στους αναλυτικούς λογαριασμούς της συζύγου, ανοίγοντας την αλληλογραφία της

Ο λόγος που επελέγη αυτή η υπόθεση είναι το γεγονός ότι αφενός δίνει ένα από τα πλέον πρόσφατα δείγματα γραφής του ΕΔΔΑ στο ζήτημα της προστασίας της ιδιωτικής ζωής, αφετέρου διότι είναι από τις λίγες περιπτώσεις κατά τις οποίες το Στρασβούργο ασχολήθηκε έστω και παρεμπιπτόντως με το ζήτημα του παραδεκτού της προσκόμισης ενώπιον δικαστηρίων αποδεικτικών μέσων που είχαν αποκτηθεί με επεξεργασία προσωπικών δεδομένων.

Η υπόθεση αφορούσε σε παρακολούθηση μέσω φανερών, αλλά και κρυφών καμερών, χώρων σούπερ μάρκετ και των εργαζομένων του. Η επιχείρηση είχε ενημερώσει τους εργαζομένους της σχετικά με την ύπαρξη και λειτουργία του συστήματος βιντεοεπιτήρησης των φανερών καμερών, αλλά όχι των κρυφών. Η απόφαση της επιχείρησης να εγκαταστήσει το σύστημα βιντεοεπιτήρησης, λήφθηκε κατόπιν επανειλημμένων κλοπών προϊόντων της επί 4 συνεχείς μήνες. Η καταγραφή απέδειξε την εμπλοκή 14 συνολικά εργαζομένων, οι οποίοι είτε έκλεβαν οι ίδιοι προϊόντα, είτε διευκόλυναν τρίτους να πάρουν προϊόντα χωρίς να τα πληρώσουν, περνώντας τα αρχικά από το σκάνερ του ταμείου και στη συνέχεια ακυρώνοντας την αγορά τους. Ο εργοδότης ενημέρωσε σχετικά την εκπρόσωπο των εργαζομένων, στην οποία έδειξε και τα βίντεο που αποδείκνυαν τις κλοπές. Πέντε από τους εργαζόμενους προσέφυγαν στα αρμόδια εργατικά ισπανικά δικαστήρια, ζητώντας την ακύρωση της απόλυσής τους, ισχυριζόμενοι ότι τα βίντεο από τις κρυφές κάμερες συνιστούν παράνομο αποδεικτικό μέσο, εξαιτίας της παραβίασης του δικαιώματος της ιδιωτικότητας τους, καθώς σύμφωνα με τον Ισπανικό Αστικό Κώδικα, κάθε αποδεικτικό μέσο που λήφθηκε κατά παραβίαση θεμελιώδους δικαιώματος, θα πρέπει να μη λαμβάνεται υπόψη. Τα ισπανικά δικαστήρια απέρριψαν τις προσφυγές των εργαζομένων, οι οποίοι προσέφυγαν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Σύμφωνα με την τελική απόφαση της μείζονος σύνθεσης, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στην προκειμένη περίπτωση, δεν παραβιάστηκε το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, καθώς η επεξεργασία μέσω των κρυφών καμερών εν προκειμένω «δεν ήταν δυσανάλογη». Και αυτό διότι -παρά το γεγονός ότι «δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό εν γένει ότι η παραμικρή υποψία αδικήματος εκ μέρους των εργαζομένων αρκεί για την διενέργεια τέτοιων κρυφών παρακολούθησεων»- στη συγκεκριμένη περίπτωση υπήρξαν «εύλογες υποψίες» τέλεσης αδικημάτων, ενώ η προηγούμενη ενημέρωση των εργαζομένων θα απέκλειε το σκοπό της επεξεργασίας, που ήταν ακριβώς ο εντοπισμός των υπευθύνων των κλοπών. Κατά την κρίση του περί της αναλογικότητας το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του τα εξής: α) η επεξεργασία διήρκησε μόλις 10 ημέρες, β) οι εργαζόμενοι ενημερώθηκαν για τις εμφανείς κάμερες και γ) το βιντεοσκοπημένο υλικό είδαν μόνο 3 άτομα. Επίσης, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η έκταση και η πληρότητα της ενημέρωσης αποτελεί ένα μόνο εκ των κριτηρίων της αναλογικότητας, το οποίο αν ελλείπει, εξετάζονται και τα λοιπά κριτήρια και αν συντρέχουν αυτά, μπορεί η επεξεργασία να θεωρηθεί συνολικά αναλογική.

Κατά την αρχική απόφαση του Γ' τμήματος του ΕΔΔΑ, είχε κριθεί ότι τα Ισπανικά Δικαστήρια είχαν αποτύχει να επιτύχουν μία δίκαιη ισορροπία μεταξύ του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή των προσφευγουσών και το δικαίωμα στην προστασία της ιδιοκτησίας του εργοδότη τους. Η απόφαση αυτή είχε στηριχθεί -μεταξύ άλλων- στην εκτίμηση ότι είχε παραβιαστεί η ρητά προβλεπόμενη στο ισπανικό δίκαιο υποχρέωση ενημέρωσης των εργαζομένων εκ μέρους του εργοδότη, σχετικά με την λειτουργία των κρυφών καμερών παρακολούθησης. Το συγκεκριμένο στοιχείο φώτισε έτι περαιτέρω η μειοψηφία της τελικής απόφασης της μείζονος συνθέσεως, η οποία επεσήμανε ότι στην παρούσα υπόθεση η απόφαση ορθώς δεν ακολούθησε την σαφή δομή που ακολουθεί όταν εξετάζει παρεμβάσεις στα δικαιώματα της ΕΣΔΑ. Σύμφωνα με τη δομή αυτή, η εξέταση της νομιμότητας προηγείται της αξιολόγησης της αναλογικότητας. Εν προκειμένω όμως, καθώς η υπόθεση εξετάζοταν υπό την έννοια της τήρησης

των θετικών υποχρεώσεων του κράτους -μέλους να λάβει μέτρα για να εξασφαλίσει την απόλαυση του δικαιώματος του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, αυτή η δομή δεν ακολουθείται. Ωστόσο, πρόσθεσε ότι (στο μέτρο που η υποχρέωση ενημέρωσης θεσπίζεται ως θετική προϋπόθεση του σύννομου της επεξεργασίας), ήταν προβληματικό το γεγονός ότι τα ισπανικά δικαστήρια θεώρησαν την παράλειψη υποχρέωσης ως μία απλή παράβαση κοινής νομοθεσίας που επισύρει απλώς διοικητικές κυρώσεις και δεν επηρεάζει τη νομιμότητα του αποδεικτικού μέσου. Χαρακτηριστικά ανέφερε ότι εάν το ισπανικό ρυθμιστικό πλαίσιο εφαρμοζόταν, τότε θα έπρεπε να είχε δοθεί προηγούμενη ενημέρωση στα άτομα των οποίων οι εικόνες επρόκειτο να συλλεχθούν και να χρησιμοποιηθούν, προϋπόθεση που στην προκείμενη υπόθεση παραβιάστηκε.

Η ανωτέρω υπόθεση και οι δύο της αποφάσεις, ειδικά από τη σκοπιά του δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων, μπορούν να απλοποιηθούν παντελώς. Υπό όρους ΓΚΠΔ, όπως προαναφέραμε, η νομιμότητα της επεξεργασίας προϋποθέτει σωρευτικά κατ' ελάχιστον 2 συνθήκες: α) την τήρηση όλων ανεξαιρέτως των αρχών επεξεργασίας του άρθρου 5 ΓΚΠΔ και επιπλέον β) την ύπαρξη μίας εκ των 6 νόμιμων βάσεων επεξεργασίας του άρθρου 6. Εξάλλου, μεταξύ των αρχών επεξεργασίας του άρθρου 5 συγκαταλέγεται η αρχή της διαφανούς επεξεργασίας, που μάλιστα διατυπώνεται ως συνδεδεμένη με την εν στενή εννοία νομιμότητα αυτής, στο άρθρο 5 παρ. 1^α. Η αρχή της διαφανούς επεξεργασίας επιβάλλει στον υπεύθυνο επεξεργασίας την θετική υποχρέωση να παράσχει στο υποκείμενο την ενημέρωση που προβλέπουν τα άρθρα 13 και 14 του ΓΚΠΔ, πριν από την αρχική συλλογή των δεδομένων. Έτσι, παραβίαση αυτής της υποχρέωσης ενημέρωσης, καθιστά άνευ άλλου μη νόμιμη την επεξεργασία, χωρίς καν να απαιτείται να προβεί κανείς σε περαιτέρω εξέταση της συνδρομής νόμιμης βάσης επεξεργασίας του άρθρου 6 ΓΚΠΔ. Και αντιστρόφως, ακόμη και αν συντρέχει έστω και συγκατάθεση του υποκειμένου, αυτή δεν είναι σε θέση να «εξαγνίσει» την παράνομη επεξεργασία. Η ελληνική ΑΠΔΠΧ έχει κρίνει το αυτό στην υπ' αριθ. 12/2008 απόφαση της στην περίπτωση κρυφών καμερών στην ΕΦΟΤ, αποφαινόμενη επί λέξει: «*Συνεπώς, αφενός, η απαλλαγή του υπευθύνου επεξεργασίας από την υποχρέωση ενημέρωσης του υποκειμένου δεν επιτρέπεται πέρα από τις περιπτώσεις εκείνες, όπου οι κρίσιμες νομικές διατάξεις προβλέπουν ρητά την δυνατότητα αυτή, για ορισμένους λόγους και με συγκεκριμένους όρους και προϋποθέσεις. Και, αφετέρου, κάθε συλλογή και επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, που διενεργείται, χωρίς να έχει προηγηθεί η προαναφερόμενη υποχρέωση ενημέρωσης του υποκειμένου, είναι καταρχήν παράνομη.*¹⁸¹».

Παρόμοιες απόψεις στο παρελθόν αμφισβητούνταν, καθώς υπό το καθεστώς της Οδηγίας 95/46 είχε υποστηριχθεί η άποψη ότι η μη εκπλήρωση της υποχρέωσης ενημέρωσης δεν επέφερε κατά κανόνα κάποια σημασία στη νομιμότητα της επεξεργασίας και, ως εκ τούτου, η εκπλήρωση της υποχρέωσης ενημέρωσης δεν συνιστά προϋπόθεση νομιμότητας της επεξεργασίας. Αυτό συνέβαινε διότι στο κείμενο του αντίστοιχου άρθρου της διακήρυξης των αρχών επεξεργασίας που περιλάμβανε η Οδηγία, δε διατυπωνόταν ρητά η αρχή της διαφάνειας¹⁸², αν και στο προοίμιό της αναφερόταν

¹⁸¹ Η παραπάνω θέση της ΑΠΔΠΧ είχε διατυπωθεί ήδη από το 1999, όπως είδαμε και παραπάνω, όταν στην υπ' αριθ. 103/99 απόφασή της είχε εντάξει στον όρο «χωρίς δικαίωμα» της ποινικής διάταξης του άρθρου 22 παρ. 4 Ν. 2472/1997 όλες τις προϋποθέσεις νομιμότητας επεξεργασίας των δεδομένων κατά τα άρθρα 4, 6, και 11 Ν. 2472/1997. Εάν, δηλαδή, το υποκείμενο των δεδομένων δεν ενημερωθεί για την διαβίβαση των Δεδομένων που το αφορούν κατά το άρθρο 11 παρ. 1 και 3, τότε η πράξη της διαβίβασης είναι αξιόποινη κατά το άρθρο 22 παρ. 4 Ν. 2472/1997. Ακόμη και η τήρηση ανεπίκαιρων δεδομένων θεωρήθηκε κατά την Αρχή ότι συνιστά «επεξεργασία χωρίς δικαίωμα», όπως προκύπτει και από την απόφαση 28/2003.

¹⁸² Εντούτοις, το ΔΕΕ στην υπόθεση C-201/2014 Smaranda Bara, είχε αναγνωρίσει την υποχρέωση ενημέρωσης που υπείχε ο υπεύθυνος επεξεργασίας: «31. ο υπεύθυνος της επεξεργασίας των

ότι η σύννομη και θεμιτή επεξεργασία προϋποθέτει τη δυνατότητα των υποκειμένων των δεδομένων να πληροφορούνται την ύπαρξη της επεξεργασίας και να ενημερώνονται για τις συνθήκες της συλλογής (αιτ. σκ. 38)¹⁸³. Ωστόσο, ο ΓΚΠΔ κατοχυρώνει πλέον ρητά στο άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. α' ότι τα προσωπικά δεδομένα υποβάλλονται σε σύννομη και θεμιτή επεξεργασία με διαφανή τρόπο σε σχέση με το υποκείμενο των δεδομένων («νομιμότητα, αντικειμενικότητα και διαφάνεια»). Ως εκ τούτου, η παραβίαση της αρχής της διαφάνειας της επεξεργασίας πρέπει να γίνει δεκτό ότι έχει επιπτώσεις στη νομιμότητα της επεξεργασίας. Μάλιστα, η παραβίαση της υποχρέωσης ενημερώσεως μπορεί να οδηγήσει βάσει του άρθρου 83 παρ. 5 στοιχ. β' στην επιβολή διοικητικών προστίμων έως 20.000.000 Ευρώ ή, σε περίπτωση επιχειρήσεων, έως το 4 % του συνολικού παγκόσμιου ετήσιου κύκλου εργασιών του προηγούμενου οικονομικού έτους, ανάλογα με το ποιο είναι υψηλότερο¹⁸⁴.

Εξάλλου, το ΔΕΕ ρητά διακήρυξε ότι «κάθε επεξεργασία προσωπικών δεδομένων πρέπει να είναι σύμφωνη, αφενός προς τις αρχές που πρέπει να τηρούνται ως προς την ποιότητα των δεδομένων, τις οποίες θέτει το άρθρο 6 της οδηγίας 95/46 ή το άρθρο 5 του κανονισμού 2016/679 και, αφετέρου, προς τις βασικές αρχές της νόμιμης επεξεργασίας δεδομένων που απαριθμεί το άρθρο 7 της οδηγίας αυτής ή το άρθρο 6 του κανονισμού αυτού (πρβλ. αποφάσεις ...C-465/00, C-138/01, C-139/01, C-131/12)»¹⁸⁵.

Η ελληνική ΑΠΔΠΧ έχει ομοίως κρίνει και σχετικά με άλλες αρχές επεξεργασίας (πχ για την αρχή της ασφάλειας της επεξεργασίας που διακηρύσσεται στο άρθρο 5 παρ. 1 στ' ΓΚΠΔ και την αρχή της λογοδοσίας του άρθρου 5 παρ. 2 ΓΚΠΔ). Στην εξαιρετικά αναλυτική της απόφαση 44/2019, η ΑΠΔΠΧ, αφού διαπίστωσε την παραβίαση της αρχής της ασφάλειας της επεξεργασίας (άρθ. 5 παρ. 1 στ' ΓΚΠΔ), αλλά και της λογοδοσίας, εξετάζοντας την περαιτέρω χρήση των δεδομένων που είχαν συλλεγεί κατά παράβαση των ανωτέρω αρχών, έκανε δεκτό ότι «*Προκειμένου να εξετασθεί η νομιμότητα της πρόσβασης του υπευθύνου επεξεργασίας κατ' αρ. 5 και 6 παρ. 1 ΓΚΠΔ στα προσωπικά δεδομένα των υποκειμένων που τηρούνται στα εταιρικά συστήματα του στο πλαίσιο εσωτερικού ελέγχου, εξετάζεται προηγουμένως η κατ' αρ. 5 και 6 παρ. 1 ΓΚΠΔ νομιμότητα της αρχικής συλλογής, επεξεργασίας και διατήρησης των δεδομένων προσωπικών προσωπικού χαρακτήρα στα συστήματα. Η μη νόμιμη αρχική συλλογή, επεξεργασία και διατήρηση των προσωπικών δεδομένων π.χ. στον υπολογιστή ή τον διακομιστή (server) της εταιρίας, καθιστά ομοίως παράνομη την οποιαδήποτε μεταγενέστερη ή και περαιτέρω (με διαφορετικό δηλαδή σκοπό προς τον αρχικό κατ' αρ. 6 παρ. 4 ΓΚΠΔ) διακριτή και αυτοτελή επεξεργασία των ίδιων προσωπικών δεδομένων όπως στην περίπτωση της αντιγραφής και αποθήκευση τους σε έτερο ψηφιακό αποθηκευτικό μέσο (π.χ. usb stick, server, pc κ.λπ), αλλά και έτι περαιτέρω σε εκείνη της διαβίβασης και χρήση τους, **ακόμη και στην περίπτωση κατά την οποία θα πληρούνταν οι προϋποθέσεις εφαρμογής***

δεδομένων ή ο εκπρόσωπος του υπέχουν υποχρέωση ενημερώσεως, το περιεχόμενο της β88 οποίας ορίζεται στα άρθρα 10 και 11 της οδηγίας 95/46 και διαφέρει αναλόγως του αν τα δεδομένα συγκεκριμένων από το πρόσωπο το οποίο αφορούν τα δεδομένα ή όχι, και τούτο υπό την επιφύλαξη των εξαιρέσεων που προβλέπει το άρθρο 13 της εν λόγω οδηγίας [...] 34. Συνεπώς, η απαίτηση περί θεμιτής επεξεργασίας δεδομένων την οποία προβλέπει το άρθρο 6 της οδηγίας 95/46 υποχρεώνει τη διοικητική αρχή να ενημερώνει τα πρόσωπα τα οποία αφορούν τα δεδομένα σχετικά με τη διαβίβαση των εν λόγω δεδομένων σε άλλη διοικητική αρχή προς τον σκοπό επεξεργασίας τους από τη δεύτερη ως αποδέκτρια των εν λόγω δεδομένων».

¹⁸³ Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, σημ. 349.

¹⁸⁴ Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή, 'Η αρχή της διαφάνειας κατά την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων', στο *Ο Γενικός Κανονισμός για την Προστασία των προσωπικών δεδομένων (GDPR)*, επιμ. Λεωνίδας Κοτσαλής και Κωνσταντίνος Μενουδάκος (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2018), 238–39.

¹⁸⁵ ΔΕΕ, απόφαση της 16-01-2019 στην υπόθεση C-496/2017 Deutsche Post AG κατά Hauptzollamt Köln, σκ. 57

μιας νόμιμης βάσης του άρθρου 6 παρ. 1 ΓΚΠΔ, όπως π.χ. εκείνης του εδαφίου στ', αφού η μη τήρηση των αρχών επεξεργασίας του άρθρου 5 παρ. 1 ΓΚΠΔ δεν θεραπεύεται από την ύπαρξη νόμιμου σκοπού και νομικής βάσης». Από την απόφαση αυτή της ΑΠΔΠΧ, μπορούμε να εξάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα για την εξέταση της νομιμότητας της «μεταγενέστερης ή και περαιτέρω» επεξεργασίας που συνιστά η προσκόμιση αποδεικτικών μέσων ενώπιον Δικαστηρίων: εφόσον η αρχική συλλογή των δεδομένων παραβίασε κάποια από τις αρχές επεξεργασίας, παρέπεται ότι και η περαιτέρα χρήση τους ως αποδεικτικών μέσων δεν μπορεί να θεωρηθεί σύννομη. Αντιστρόφως, ακόμη και αν η αρχική συλλογή είναι σύννομη, η μεταγενέστερη ή περαιτέρω χρήση των δεδομένων, εφόσον συνιστά νέα, διακριτή επεξεργασία, οφείλει ομοίως να τηρεί τις αρχές του άρθρου 5 ΓΚΠΔ, αλλά και να στηρίζεται σε μία εκ των νομίμων βάσεων του άρθρου 6 ΓΚΠΔ.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις αποτελούν ένα είδος «οδηγού» για την παρούσα μελέτη, καθώς χαράσσουν το πλαίσιο του ελέγχου του όρου της νομιμότητας της συλλογής και χρήσης του εκάστοτε αποδεικτικού μέσου, από τη σκοπιά του δικαιώματος στην προστασία προσωπικών δεδομένων.

B. ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΟΜΙΖΟΜΕΝΩΝ ΕΚΤΥΠΩΣΕΩΝ ΩΣ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ

Αν και το αντικείμενο της παρούσας μελέτης δεν φιλοδοξεί να επεκταθεί σε οικονομικά ζητήματα αντιμετώπισης των αποδεικτικών μέσων που αποτελούν το αντικείμενό της, θα ήταν, ωστόσο, παράλειψη να μην αναφέρουμε την μάλλον απολύτως κρατούσα άποψη περί του ζητήματος.

Το σύνολο των αποδεικτικών μέσων που μας απασχολούν, προσκομίζονται στα Δικαστήρια αφού έχουν πρώτα εκτυπωθεί, είτε ως screenshots (απεικονίσεις ή στιγμιότυπα οθόνης), είτε και απευθείας, εφόσον η εφαρμογή μέσω των οποίων συλλέχθηκαν το επιτρέπει (πχ εφαρμογές mail client), είτε και με οποιοδήποτε άλλο τεχνικά εφικτό τρόπο.

Οι περισσότερες από τις (πολιτικές) αποφάσεις που έκριναν επί του ζητήματος του δικονομικού χαρακτηρισμού των εκτυπώσεων αυτών κατέληξαν ότι πρόκειται για μηχανικές απεικονίσεις ηλεκτρονικών εγγράφων κι επομένως ιδιωτικά έγγραφα του άρθρου 444 παρ. 1γ', με το σκεπτικό ότι: «*ηλεκτρονικό έγγραφο συνιστά «το σύνολο των δεδομένων τα οποία, αφού εγγραφούν στο μαγνητικό δίσκο ενός Η/Υ και γίνουν αντικείμενο ηλεκτρονικής επεξεργασίας από την κεντρική μονάδα, αποτυπώνονται εν συνεχεία, με βάση τις εντολές του προγράμματος, κατά τρόπο αναγνώσιμο από τον άνθρωπο είτε στην οθόνη του μηχανήματος είτε στον προσαρτημένο εκτυπωτή» (Κουσουλής Σ., Σύγχρονες μορφές έγγραφης συναλλαγής σελ. 138, Νικολόπουλος Γ., Το δίκαιο της αποδείξεως σελ. 337 επ., Καρακώστας Γ., Δίκαιο και Internet: νομικά ζητήματα του διαδικτύου σελ. 191 -νεότερη έκδοση). Ηλεκτρονικό Έγγραφο, δηλαδή, είναι το κείμενο που εμφανίζεται στην οθόνη του Η/Υ ή που εκτυπώνεται στον εκτυπωτή (print - out), καθώς και το κείμενο που συντάσσει κάποιος στον υπολογιστή του και το στέλνει μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου σε κάποιον αποδέκτη, ο οποίος στη συνέχεια το εμφανίζει στην οθόνη του υπολογιστή του ή το εκτυπώνει. Αποτελεί δε απεικόνιση της εγγραφής, που έχει καταχωρηθεί στη μαγνητική επιφάνεια του σκληρού δίσκου του Η/Υ. Ως εκ τούτου αποτελεί μηχανική απεικόνιση (ΕφΑθ32/2011 ΔΕΕ 2011, 591), κατά την έννοια του άρθρου 444 παρ. 1γ' ΚΠολΔ (ΑΠ 1628/2003 ΝΟΜΟΣ). Όπως δε προκύπτει από την ενδεικτική απαρίθμηση του άρθρου 444 παρ. 1γ' ΚΠολΔ σύμφωνα με το οποίο ιδιωτικά έγγραφα θεωρούνται και οι φωτογραφικές ή κινηματογραφικές αναπαραστάσεις, φωνοληψίες και κάθε άλλη μηχανική απεικόνιση, το βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα των μηχανικών απεικονίσεων είναι η αποτύπωση εντυπώσεων που πραγματοποιείται με μηχανικά μέσα.*

Η ειδοποιός δε διαφορά των μηχανικών απεικονίσεων από τα ιδιωτικά έγγραφα έγκειται στη μέθοδο ενσωμάτωσης και μετάδοσης του περιεχομένου μηνύματος, τα συνήθη ιδιωτικά έγγραφα χρησιμοποιούν προς τούτο τη γραφή, ενώ οι μηχανικές απεικονίσεις την οπτική ή ακουστική αποτύπωση - ακόμα και όταν το απεικονιζόμενο συνίσταται στην παράσταση διά γραμμάτων¹⁸⁶».

Μία από τις χαρακτηριστικότερες αποφάσεις που έχει ασχοληθεί με τη δικονομική προσέγγιση «εκτυπώσεων οθόνης» αποτελεί η πρόσφατη Μον.ΠρΧανίων 6/2020¹⁸⁷, η οποία χαρακτηριστικά αναφέρει : «μηχανική απεικόνιση συνιστά και το λεγόμενο “screenshot” («στιγμιότυπο οθόνης») ή «εκτύπωση οθόνης» ή «ψηφιακή φωτογραφία οθόνης»), δηλαδή το ψηφιακό απείκασμα που παράγεται μέσω της γνωστής με την ονομασία “print screen” ενέργειας, η οποία παρέχει τη δυνατότητα στον ηλεκτρονικό υπολογιστή να αποτυπώνει και να αποθηκεύει στη μνήμη του ως «ψηφιακή φωτογραφία» το περιεχόμενο που απεικονίζεται στην οθόνη του τη στιγμή κατά την οποία επιλέγει ο χρήστης, το οποίο μπορεί στη συνέχεια να εκτυπωθεί σε έγχαρτη μορφή. Ενόψει των ανωτέρω, ιδιωτικά έγγραφα θεωρούνται και οι μηχανικές απεικονίσεις, των οποίων τη γνησιότητα, δηλαδή του περιεχομένου τους, εφόσον αμφισβητείται, οφείλει να την αποδείξει εκείνος που τις επικαλείται και τις προσκομίζει».

C. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΑ ΜΕΣΑ ΠΡΟΕΡΧΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Βάσει του νέου ορισμού των ηλεκτρονικών επικοινωνιών που αναλύσαμε ήδη, μπορούμε να ομαδοποιήσουμε τις δικαστικές αποφάσεις τις οποίες απασχόλησαν ως αποδεικτικά μέσα:

-e-mails¹⁸⁸

-SMS¹⁸⁹

¹⁸⁶ Αφροδίτη Κουσούνη, ‘ΤρΕφΘεσ 164/2020 (Α’ Τμ.) [Εξύβριση, απλή και συκοφανική δυσφήμιση - Γραπτά μηνύματα ως αποδεικτικά μέσα] (παρ. Α.Κουσούνη)’ ΔΙΤΕ, τχ. 4/2020 (2020).

¹⁸⁷ Δημοσιευμένη σε Επιθεώρηση Δικαίου Πληροφορικής Information Law Journal Τομ. 1, τεύχ. 1 (2020) <http://ejournals.lib.auth.gr/infolawj/article/view/7663/7554>

¹⁸⁸ Το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (αγγλικά e-mail, email ή mail (μείλ) είναι μια Υπηρεσία του Διαδικτύου, η οποία επιτρέπει τη συγγραφή, αποστολή, λήψη και αποθήκευση μηνυμάτων με χρήση ηλεκτρονικών συστημάτων τηλεπικοινωνιών. Γενικά ο όρος «ηλεκτρονικό ταχυδρομείο» αναφέρεται στο σύστημα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του Διαδικτύου που χρησιμοποιεί το Simple Mail Transfer Protocol πρωτόκολλο, σε δικτυακά συστήματα που βασίζονται σε άλλα πρωτόκολλα μεταφοράς μηνυμάτων, αλλά και σε διάφορα συστήματα μηνυμάτων σε μικρά δίκτυα, υπερυπολογιστές, κλπ. που επιτρέπουν στους χρήστες τους να στέλνουν μηνύματα μεταξύ τους για την υποστήριξη ομαδικής συνεργασίας. Τα συστήματα σε τοπικά δίκτυα ή σε δίκτυα intranet είναι πιθανόν να βασίζονται σε ιδιωτικά πρωτόκολλα, που υποστηρίζονται από το συγκεκριμένο σύστημα, ή να είναι τα ίδια πρωτόκολλα που χρησιμοποιούνται στα δημόσια δίκτυα. ‘Ηλεκτρονικό Ταχυδρομείο’, στο *Wikipedia*, χ.χ., https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%97%CE%BB%CE%B5%CE%BA%CF%84%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CF%84%CE%B1%CF%87%CF%85%CE%B4%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CE%BF.

¹⁸⁹ Πρόκειται για την ευρέως χρησιμοποιούμενη υπηρεσία της κινητής τηλεφωνίας Short Message Service (Υπηρεσία Σύντομου Μηνύματος), με την οποία ο χρήστης έχει τη δυνατότητα να αποστείλει ή να παραλάβει σύντομο γραπτό μήνυμα από άλλους χρήστες, στην οθόνη του κινητού του τηλεφώνου, ‘Short Message Service’, στο *Wikipedia*, χ.χ., https://el.wikipedia.org/wiki/Short_Message_Service.

-εφαρμογές instant messaging¹⁹⁰ (Messenger, Viber, What's App) και συναφείς εφαρμογές.

I. Αποφάσεις επί μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου

1. Η ΟΛΑΠ 1/2017

Στην κατηγορία των αποφάσεων που ασχολήθηκαν με αποδεικτικά μέσα προερχόμενα από ηλεκτρονικές επικοινωνίες, θεμελιώδης είναι η ΟΛΑΠ 1/2017, η οποία-όπως προαναφέραμε- έχει σχολιαστεί αρνητικά από τη θεωρία¹⁹¹, ωστόσο οι μεταγενέστερές της αποφάσεις κατώτερων πολιτικών δικαστηρίων φαίνεται να την υιοθετούν¹⁹², δημιουργώντας μια τάση παγίωσης στα όσα δέχεται.

Στην υπό εξέταση απόφαση, η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου αντιμετώπισε το ζήτημα της απαγόρευσης ή μη αποδεικτικής αξιοποίησης αρχείων που δημιουργήθηκαν κατόπιν ηλεκτρονικής επικοινωνίας πρώην εργαζομένων και ανασύρθηκαν από τον (εταιρικό) υπολογιστή που αυτός χρησιμοποιούσε κατά την εργασία τους.

Η απόφαση ΟΛΑΠ 1/17 ακολουθώντας τη δομή της γνωμοδότησης Αλιβιζάτου¹⁹³ (επί της οποίας βασίστηκε κατά μεγάλο μέρος), εξετάζει κατά σειρά αν τα αποδεικτικά μέσα που εξήχθησαν από τους εταιρικούς υπολογιστές, πρέπει να υπαχθούν στο άρθρο 19 παρ. 1., στο 9 ή στο 9^Α Συντ. Υιοθετεί την άποψη ότι η προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών διαρκεί χρονικά μόνο κατά το χρόνο διεξαγωγής της επικοινωνίας, (με εξαίρεση τις υποκλοπές σε τηλεφωνικές συνδιαλέξεις), ενώ μετά την ολοκλήρωσή της, εφαρμογή έχουν οι διατάξεις των άρθρων 9 και 9^Α Συντ. Δέχεται ότι τα μηνύματα ηλεκτρονικής αλληλογραφίας που ανασύρθηκαν από τους υπολογιστές των εργαζομένων αφορούν την ιδιωτική τους ζωή και άρα υπάγονται στο άρθρο 9 Συντ.¹⁹⁴, αλλά και

¹⁹⁰ Η τεχνολογία άμεσων μηνυμάτων (Instant Messaging-IM) είναι ένας τύπος διαδικτυακής συνομιλίας που επιτρέπει τη μετάδοση κειμένου σε πραγματικό χρόνο μέσω του Διαδικτύου ή άλλου δικτύου υπολογιστών. Τα μηνύματα συνήθως μεταδίδονται μεταξύ δύο ή περισσότερων μερών, όταν κάθε χρήστης εισάγει κείμενο και ενεργοποιεί μια μετάδοση στους παραλήπτες, οι οποίοι είναι όλοι συνδεδεμένοι σε ένα κοινό δίκτυο. Διαφέρει από το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο στο ότι οι συνομιλίες μέσω άμεσων μηνυμάτων συμβαίνουν σε πραγματικό χρόνο (επομένως "άμεση"). Οι περισσότερες σύγχρονες εφαρμογές IM (μερικές φορές ονομάζονται "κοινωνικοί αγγελιοφόροι", "εφαρμογές ανταλλαγής μηνυμάτων" ή "εφαρμογές συνομιλίας") χρησιμοποιούν τεχνολογία rush και προσθέτουν επίσης άλλες δυνατότητες όπως emojis (ή γραφικά χαμόγελα), μεταφορά αρχείων, chatbots, Voice over IP ή βίντεο δυνατότητες συνομιλίας. 'Τεχνολογία άμεσων μηνυμάτων', στο *Wikipedia*, χ.χ., https://en.wikipedia.org/wiki/Instant_messaging.

¹⁹¹ Τσόλιας, 'Η διεύρυνση της προστατευόμενης από το απόρρητο έννοιας της ηλεκτρονικής επικοινωνίας στο πλαίσιο παροχής διαθέσιμων υπηρεσιών στο κοινό μέσω δημοσίου δικτύου Με αφορμή την ΑΠ Ολ. 1/2017 και το σχέδιο Κανονισμού e-Privacy για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες'.

¹⁹² Ανάμεσα στις αποφάσεις αυτές, χαρακτηριστική είναι η ΜΠρΠατρών 64/2021 που αντιγράφει σχεδόν ολόκληρο το κείμενο της ΟΛΑΠ 1/2017.

¹⁹³ Αλιβιζάτος, 'Είναι νόμιμη η χρήση ενώπιον δικαστηρίου προσωπικών δεδομένων πρώην στελέχους επιχείρησης αν αυτά προέρχονται από αθέμιτη επεξεργασία εταιρικών στοιχείων σε εταιρικό υπολογιστή; (γνwm.)'.

¹⁹⁴ Η απόφαση αναφέρει επί λέξει: «στην προκειμένη περίπτωση, τα ανασυρθέντα αρχεία, περιλαμβάναν όχι μόνον έγγραφα της εργοδότητριας αναιρεσείουσας, αλλά και (προσωπικά) ηλεκτρονικά μηνύματα και επιστολές, τις οποίες είχαν απευθύνει προς τρίτους - πελάτες της αναιρεσείουσας, ανταγωνιστές της, αλλά και αντιπροσωπευόμενους από αυτήν - οι παραιτηθέντες πρώην υπάλληλοί της, προετοιμάζοντας την αποχώρησή τους. Αν και στενά συνδεδεμένη με την εμπορική και την εν γένει επιχειρηματική δραστηριότητα της αναιρεσείουσας, η σχετική αλληλογραφία είναι "προσωπική" "ιδιωτική", δηλαδή εμπίπτει στην έννοια της "ιδιωτικής ζωής". Και τούτο, για το λόγο ότι η εν λόγω αλληλογραφία απέβλεπε στην εξυπηρέτηση των προσωπικών συμφερόντων των παραιτηθέντων

στο άρθρο 9^A 195, αναπτύσσοντας, στη συνέχεια, το μη απόλυτο χαρακτήρα του δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων και την δυνατότητα η επεξεργασία να στηρίζεται στο έννομο συμφέρον του υπευθύνου επεξεργασίας, στο οποίο εντάσσει την «προστασία άλλων συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων (ΣτΕ 1616/2012, ΣτΕ 2254/2005), όπως είναι το δικαίωμα της έννομης προστασίας (άρθρο 20 παρ.1 Συντάγματος) και της επιχειρηματικής ελευθερίας (άρθρα 5 και 106 παρ. 2 Συντάγματος)». Δέχεται δε ότι «τέτοιο έννομο συμφέρον αποτελεί η άσκηση της οικονομικής ελευθερίας του εργοδότη καθώς και η άσκηση δικαιώματος ενώπιον δικαστηρίου και ιδίως η περίπτωση, κατά την οποία τα στοιχεία που ζητούνται είναι αναγκαία για την αναγνώριση, άσκηση ή υπεράσπιση δικαιώματος», για να καταλήξει ότι: «η αποκάλυψη των κρίσιμων δεδομένων για την άσκηση του δικαιώματος της δικαστικής προστασίας της εργοδότης αναιρεσείουσας (άρθρο 20 παρ.1 Συντάγματος), προκειμένου να διασφαλισθεί το δικαίωμα της επιχειρηματικής ελευθερίας της (άρθρα 5 και 106 παρ.2 Συντάγματος) είναι καθ' όλα θεμιτή, η δε, κατά τα άρθρα 9 και 9Α του Συντάγματος και το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, επίκληση των πρώην υπαλλήλων της αναιρεσείουσας των δικαιωμάτων στην ιδιωτική ζωή και την προστασία των προσωπικών δεδομένων, είναι αθέμιτη, αφού η άσκησή τους προσβάλλει δικαιώματα της αναιρεσείουσας που υπερέχουν προφανώς. Τέτοια δικαιώματα ήταν τα δικαιώματα της αναιρεσείουσας, που απορρέουν από το άρθρο 5 παρ.1 Συντάγματος και γενικότερα η διασφάλιση της εμπορικής πίστης και του ελεύθερου ανταγωνισμού, που η αποτελεσματική υπεράσπισή τους ενώπιον δικαστηρίου (άρθρο 20 παρ. 1 Συντάγματος), επέβαλε την απόδειξη της αντισυμβατικής, αθέμιτης και επιζήμιας για την αναιρεσείουσα συμπεριφοράς των αναιρεσιβλήτων πρώην υπαλλήλων της. Άρα η ανάσυρση των κρίσιμων αρχείων από τους εταιρικούς υπολογιστές που αυτοί χρησιμοποιούσαν και η χρήση τους ενώπιον δικαστηρίου ήταν νόμιμη».

Το αξιοσημείωτο στοιχείο της απόφασης αυτής είναι το γεγονός ότι με τη συγκεκριμένη δομή που ακολουθεί ο δικανικός συλλογισμός, μας καθοδηγεί για τον τρόπο εφαρμογής του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ.: εξετάζει αρχικά εάν τα αποδεικτικά μέσα υπάρχουν στην προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών. Στη συνέχεια εξετάζει εάν αυτά μπορεί να θεωρηθεί ότι αφορούν την ιδιωτική ζωή των θιγόμενων. Και στο τέλος ελέγχει εάν πρόκειται για πληροφορίες που αποτελούν προσωπικά δεδομένα, καθώς και αν η επεξεργασία τους μπορεί να θεωρηθεί νόμιμη και θεμιτή. Καταλήγει, απαντώντας αρνητικά στο πρώτο σκέλος και θετικά στα δύο επόμενα, να κρίνει ότι αφού η επεξεργασία είναι επιτρεπτή βάσει του δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων (με τη νομική βάση του εννόμου συμφέροντος), η χρήση των αποδεικτικών μέσων είναι θεμιτή και νόμιμη.

Όσον αφορά στο ζήτημα της διάρκειας της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών: πέραν των όσων επιχειρημάτων έχουν ήδη αναπτυχθεί από τη θεωρία κατά της άποψης ότι η προστασία λήγει με την ολοκλήρωση της επικοινωνίας, θα πρέπει να προσθέσουμε το εξής: εάν θεωρήσουμε ορθή τη διάκριση που κάνει η ΟΛΑΠ 1/17 ότι σε αντίθεση με τα γραπτά μηνύματα, οι μαγνητοφωνήσεις συνιστούν παράνομο αποδεικτικό μέσο και μετά την ολοκλήρωση της επικοινωνίας, επειδή μόνο κατά τη

υπαλλήλων (εις βάρος βέβαια των συμφερόντων της τελευταίας). Συνεπώς υπό τα δεδομένα αυτά, τα επίμαχα αρχεία αναφέρονται στην ιδιωτική ζωή των αναιρεσιβλήτων και εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 9 παρ. 1 του Συντάγματος και 8 της ΕΣΔΑ»

¹⁹⁵ Δεχόμενη επί λέξει: «Στην προκειμένη περίπτωση, οι πληροφορίες, που περιλαμβάνονται στα ως άνω αρχεία, που ανασύρθηκαν από τους εταιρικούς υπολογιστές τους οποίους χρησιμοποιούσαν οι πρώην παραιτηθέντες υπάλληλοι, αν και αφορούσαν και την επιχειρηματική δράση της εργοδότης αναιρεσείουσας εταιρείας και τις υποθέσεις της, συνιστούν προσωπικά δεδομένα των υπαλλήλων. Και τούτο, για το λόγο ότι η ηλεκτρονική αυτή αλληλογραφία και ανταλλαγή των κρίσιμων πληροφοριών εξυπηρετεί προεχόντως τα προσωπικά συμφέροντα και σχέδια των υπαλλήλων»

διάρκειά της είναι δυνατόν να συλλεγούν, θα πρέπει να θεωρήσουμε απαραίτητα το ίδιο και για τα δεδομένα κίνησης και θέσης (εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας), καθώς και αυτά παράγονται από την επικοινωνία και αποκλειστικά κατά τη διάρκεια της, οπότε και καταγράφονται στα πληροφοριακά συστήματα του παρόχου και τον τερματικό εξοπλισμό των χρηστών. Ίσως, αυτός είναι και ο λόγος που το άρθρο 370^A του νέου ΠΚ τιμωρεί μόνο αυτές τις δύο περιπτώσεις: την παγίδευση και υποκλοπή του περιεχομένου της τηλεφωνικής συνδιάλεξης και των δεδομένων κίνησης και θέσης. Κατά την άποψη της γράφουσας, η διάκριση προφορικής και γραπτής επικοινωνίας έχει πράγματι τη σημασία της, όμως για τον εξής λόγο: οι επικοινωνούντες έχουν όντως διαφορετική (υψηλότερη) προσδοκία ιδιωτικότητας όταν συνομιλούν σε τηλεφωνική συνδιάλεξη, θεωρώντας αυτονόητο ότι δεν καταγράφονται εν αγνοία τους τα όσα λένε, ενώ αντιθέτως, όταν αποστέλλουν γραπτό μήνυμα οποιασδήποτε μορφής, ευλόγως αναμένουν ότι η αποτύπωσή του θα παραμείνει αποθηκευμένη στη συσκευή του παραλήπτη, χωρίς βέβαια να μπορούν να αποκλείσουν ότι αυτός θα το επιδείξει σε τρίτους, ότι θα το προωθήσει περαιτέρω, κλπ., κάτι που θα αποδεικνύει απόλυτα το περιεχόμενο των γραφομένων τους¹⁹⁶. Αντιθέτως, η προφορική αποκάλυψη σε τρίτους του περιεχομένου μιας συνομιλίας, δεν έχει την ίδια αξιοπιστία. Επιπλέον, εξαιτίας του γεγονότος ότι «τα γραπτά μένουν και τα λόγια πετούν», στη γραπτή επικοινωνία υπάρχει πάντα ο κίνδυνος της απώλειας της εμπιστευτικότητας της μετά την ολοκλήρωσή της (πχ λόγω παραβίασης του υλικού φορέα επί του οποίου αποτυπώθηκε ή αποθηκεύτηκε, λόγω απώλειάς του κλπ). Εντούτοις, το διαφορετικό αυτό επίπεδο της εύλογης προσδοκίας ιδιωτικότητας, σε όρους απορρήτου επικοινωνιών, δεν θα μπορούσε να φτάσει στο σημείο να αλλοιώσει το χαρακτηρισμό της επικοινωνίας ως επικοινωνίας σε οικειότητα, στοιχείο ουσιώδες για την εφαρμογή της προστασίας του απορρήτου της επικοινωνίας. Εξάλλου, ουδείς θα διαφωνούσε με τη θέση ότι αν τρίτος παραβιάσει μέτρα που έχει λάβει ο παραλήπτης ώστε να προστατεύσει το μήνυμα (πχ κωδικό πρόσβασης του τερματικού εξοπλισμού του, κλπ) θα έχει παραβιάσει το απόρρητο της επικοινωνίας και δεν θα πρόκειται απλώς για παραβίαση προσωπικών δεδομένων.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι την άποψη που υιοθέτησε η ΟΛΑΠ στην απόφαση αυτή, περί της λήξης της προστασίας του απορρήτου της επικοινωνίας με τη λήψη του μηνύματος ηλεκτρονικού ταχυδρομείου από τον παραλήπτη, δέχθηκε μεταγενέστερα και το ΣτΕ, στην υπ' αριθ. 1597/2019 απόφασή του¹⁹⁷.

2. ΑΠ 186/2020

Η υπόθεση που εξέτασε η ΑΠ 186/2020 αφορούσε και πάλι μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail), αποσταλέν από Δικηγόρο σε εταιρεία, εντολέα της, στο οποίο αναφερόταν το ποσό αμοιβής της, ο αριθμός του τραπεζικού της λογαριασμού και τα στοιχεία θέσης της. Αυτό το μήνυμα προσκομίστηκε στη συνέχεια, ως αποδεικτικό

¹⁹⁶ Ορ. σχετ. Κωνσταντίνος Τομαράς, 'Είναι πράγματι παράνομα αποδεικτικά μέσα τα μηνύματα κινητού τηλεφώνου (SMS)' ΕφΑΔΠολΔ, τχ. 7/2018 (2018): 738 επ., όπου ορθά περιγράφεται η ανωτέρω χαμηλότερη προσδοκία ιδιωτικότητας του αποστολέα γραπτού μηνύματος. Εντούτοις, δεν συμφωνούμε με το συμπέρασμα του συγγραφέα ότι «ο αποστολέας συναινεί στην αποθήκευση και ενδεχόμενη αποτύπωση του μηνύματος», καθώς μια τέτοια εικαζόμενη «συναίνεση» δεν καταλαμβάνει απαραίτητα την περαιτέρω χρήση του περιεχομένου του μηνύματος.

¹⁹⁷ Το ΣτΕ έκρινε επί λέξει ότι «το επικαλούμενο από τις τελευταίες απόρρητο ισχύει, όπως προκύπτει και από την ανωτέρω παρατιθέμενη διάταξη του άρθρου 2 στοιχ. 8 του ν. 3471/2006, μέχρι την παραλαβή του μηνύματος από τον παραλήπτη ενώ, τα μηνύματα που ελέγχθηκαν από την Αρχή είχαν ήδη ληφθεί από τον παραλήπτη τους και, συνεπώς, δεν υπάγονται πλέον στην έννοια της επικοινωνίας, ούτως ώστε να προστατεύονται από το άρθρο 19 παρ1 του Συντάγματος (πρβλ. ΣτΕ 2452/2018)».

έγγραφο, από αντίδικο της ως άνω εταιρείας και πρώην νόμιμο εκπρόσωπό της, παρότι δεν ήταν συναφές με το αντικείμενο της αντιδικίας. Από το σώμα της επιστολής αυτής προέκυπταν προσωπικά δεδομένα της αναιρεσεύουσας-ενάγουσας, ήτοι ονοματεπώνυμο, διεύθυνση εργασίας και ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, καθώς και αριθμοί τηλεφώνου και τραπεζικού της λογαριασμού. Το Εφετείο είχε απορρίψει την έφεση της ενάγουσας (και την αγωγή της), με το σκεπτικό ότι «δεν θεωρούνται δεδομένα οι πληροφορίες των οποίων κάνει κάποιος χρήση και οι οποίες περιήλθαν σε γνώση του, χωρίς να ερευνηθεί αυτός κάποιο αρχείο ή χωρίς να του τις έχει μεταδώσει τρίτος που επενέβη σε αρχείο, γιατί εκλείπει η προϋπόθεση του αρχείου ως στοιχείου της αντικειμενικής υποστάσεως του εγκλήματος του άρθρου 22 παρ. 4 του Ν. 2472/1997». Ο ΑΠ ανείρεσε την απόφαση, επειδή έκρινε ότι εν προκειμένω ότι αν και το εν λόγω έγγραφο περιήλθε στον διάδικο νόμιμα, στη συνέχεια αυτός προέβη σε περαιτέρω επεξεργασία αυτού με την προσκόμισή του ως αποδεικτικού εγγράφου στο προαναφερόμενο Δικαστήριο και ως εκ τούτου με τη χρήση των καταγεγραμμένων σ' αυτό πληροφοριών, που αφορούσαν, εκτός των άλλων, το ποσό της αμοιβής της αναιρεσεύουσας, τον αριθμό του τραπεζικού της λογαριασμού και όλα τα στοιχεία θέσης της (ακριβής διεύθυνση/ τηλέφωνο/ηλεκτρονικό ταχυδρομείο). Ορθά απεφάνθη ότι κρίσιμο στοιχείο εν προκειμένω είναι το εάν η ως άνω περαιτέρω επεξεργασία (χρήση) εκ μέρους του αναιρεσιβλήτου έγινε νόμιμα. Ήτοι ακόμη και αν η αρχική συλλογή είναι νόμιμη, κάθε περαιτέρω ή μεταγενέστερη επεξεργασία των δεδομένων θα πρέπει εξίσου να πληροί τις προϋποθέσεις νομιμότητας επεξεργασίας. Εν προκειμένω έκρινε ότι η προσκόμιση δεν μπορούσε να βασιστεί στο έννομο συμφέρον του διαδίκου, καθόσον το αποδεικτικό μέσο προσκομίστηκε «χωρίς να εξυπηρετεί συγκεκριμένο νόμιμο σκοπό και χωρίς τα κρίσιμα προσωπικά δεδομένα να είναι συναφή με τους σκοπούς της επεξεργασίας εκ μέρους του, η οποία, κατά τα εκτιθέμενα στην αγωγή, έγινε για την πρόκληση εντυπώσεων και την παραπλάνηση του δικαστηρίου και ως εκ τούτου κατά παράβαση των ως άνω καθιερούμενων με τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 του νόμου αυτού αρχών της νομιμότητας του σκοπού της επεξεργασίας και της αρχής της αναλογικότητας».

Εντούτοις, με τις παραπάνω σκέψεις της απόφασης, που ορθά διέκριναν μεταξύ της πράξης απόκτησης και της πράξης προσκόμισης ενώπιον δικαστηρίου, επανέρχεται ένα παλιό (προ της εισαγωγής του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ) κρίσιμο ερώτημα: το άρθρο 19 παρ. 3 Συντ. απαγορεύει την αξιοποίηση αποδεικτικών μέσων που **αποκτήθηκαν** κατά παράβαση των άρθρων 9, 9^Α και 19 παρ. 1 Συντ. Κατά συνέπεια, η αμέσου εφαρμογής δικονομική του απαγόρευση τυγχάνει εφαρμογής μόνον για τα αποδεικτικά μέσα των οποίων η αρχική συλλογή συνιστούσε παραβίαση των ανωτέρων άρθρων.¹⁹⁸ Δεν καταλαμβάνει ωστόσο, τις περιπτώσεις στις οποίες το αποδεικτικό μέσο είχε αποκτηθεί νόμιμα, αλλά η χρήση του η ίδια συνιστά παραβίαση κάποιας εκ των ανωτέρω διατάξεων. Από το ίδιο το άρθρο προκύπτει, εξ αντιδιαστολής, ότι εφόσον το αποδεικτικό μέσο έχει κτηθεί νόμιμα, δηλαδή δεν παρήχθη ή κατέστη προσβάσιμο κατά παράβαση των συγκεκριμένων συνταγματικών διατάξεων, η δικονομική αξιοποίησή του θα είναι επιτρεπτή, έστω και αν ο δικαιούχος των απορρήτων που περιέχονται στον προς

¹⁹⁸ Κάτι που οι σημαντικότεροι συνταγματολόγοι θεωρούν μάλλον αυτονόητο. Συναφώς ο Ε. Βενιζέλος αναφέρει: «είναι όμως προφανές ότι όταν τα αποδεικτικά μέσα έχουν αποκτηθεί σύμφωνα με τις εξαιρέσεις που προβλέπουν τα άρθρα 19 παρ. 1, 9 και 9^Α (άδεια δικαστικής αρχής κλπ), χρησιμοποιούνται κατά θεμιτό τρόπο» Βενιζέλος, Ευάγγελος, *Το αναθεωρητικό κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001*, 148. Ομοίως, ο Κ. Χρυσόγονος θεωρεί «αυτονόητο ότι αποδεικτικά μέσα τα οποία αποκτήθηκαν με έρευνα, κατά τους όρους και τις προϋποθέσεις του άρθρου 9 παρ. 1 εδ. γ', ή με τη διαδικασία του άρθρου 19 παρ. 1 εδ. β' Συντ. δεν εμπίπτουν στην απαγόρευση της παρ. 3 του τελευταίου άρθρου» Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*.

αξιοποίηση φορέα πληροφοριών δε συναινεί στην κοινοποίησή τους¹⁹⁹. Αν δεχόμεσταν το αντίθετο θα οδηγούμασταν σε ανεπίτρεπτη *contra legem* διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 19 παρ. 3 Σ., το οποίο δεν πρέπει να λησμονούμε ότι συνιστά περιορισμό ενός άλλου συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος, εκείνου της απόδειξης. Κατ' αποτέλεσμα οι «περιορισμοί των περιορισμών» τυγχάνουν εφαρμογής και επί του άρθρου 19 παρ. 3.

Όπως εξάλλου, είδαμε και παραπάνω, το ουσιαστικού δικαίου παράνομο παραμένει καταρχήν ξένη προς το δικονομικό δίκαιο κατηγορία και δεν οδηγεί άνευ ετέρου σε δικονομικό απαράδεκτο. Για την εισαγωγή, επομένως, δικονομικού απαράδεκτου, πρέπει να πιστοποιηθούν συνδυαστικοί δεσμοί μεταξύ των δύο κλάδων του δικαίου που να επιβάλλουν ή να δικαιολογούν την υπερχωρική εμβέλεια του ουσιαστικού παρανόμου και στο χώρο του δικονομικού δικαίου, να δικαιολογούν δηλαδή την υπέρβαση²⁰⁰. Οι δεσμοί αυτοί πρέπει καταρχήν να αναζητηθούν στο χώρο του δικονομικού δικαίου ως *lex specialis*²⁰¹. Ένα τέτοιο δεσμό αποτελεί για παράδειγμα η διάταξη του άρθρου 177 παρ. 2 του ισχύοντος ΚΠΔ. Μη υπάρχουσας αντίστοιχης διάταξης στον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, μοιραία ένα αποδεικτικό μέσο που αποκτήθηκε νόμιμα, αλλά προσκομίζεται σε πολιτική δίκη κατά παράβαση των ανωτέρω άρθρων, δεν μπορεί καταρχήν παρά να γίνει αποδεκτό από το δικαστήριο, εκτός αν αχθούμε σε θεωρητικές κατασκευές²⁰², όπως αυτές που προτάθηκαν στο παρελθόν, στο πλαίσιο της αναζήτησης ερείσματος της δικονομικής αντιμετώπισης τέτοιων αποδεικτικών μέσων²⁰³, μεταξύ των οποίων η αρχή της καλής πίστης, η αξιοποίηση του αποδεικτικού μέσου ως αυτοτελής προσβολή ατομικού δικαιώματος και η θεωρία της δικονομικά απρόσιτης σφαίρας²⁰⁴. Ωστόσο, όλες οι θεωρητικές κατασκευές που έχουν κατά καιρούς προταθεί, έχουν τύχει κριτικής, συχνά με πειστικά επιχειρήματα²⁰⁵, γεγονός που συνεπάγεται ότι η επίκλησή τους δεν είναι ικανή να παρέχει επαρκή ασφάλεια δικαίου στο διάδικο που τις επικαλείται. Ενόψει δε, της εισαγωγής της παρ. 3 στο άρθρο 19, διά της οποίας ο Συντακτικός νομοθέτης έταμε το ζήτημα, προσδιορίζοντας με σαφήνεια τις περιπτώσεις όπου επιθυμεί τη δικονομική κύρωση, τυχόν άποψη ότι για τα αποδεικτικά μέσα που δεν αποκτήθηκαν, αλλά χρησιμοποιούνται κατά παράβαση των 3 συγκεκριμένων άρθρων, αυτή η κύρωση μπορεί να αναζητηθεί απευθείας στις διατάξεις του Συντάγματος, παρίσταται πιο αβίαστη απ' ότι στο παρελθόν, πλέον ως *contra legem* ερμηνεία. Κατά δε την άποψη του Γ. Καμίνη, η κήρυξη του δικονομικού απαράδεκτου θα πρέπει να συνιστά *ultimum remedium*, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι αυτή θα προσβάλλει ένα άλλο συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα, αυτό της απόδειξης του

¹⁹⁹ Παπανικολάου, *Η αξιοποίηση παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων και αποδείξεων στην πολιτική δίκη*, 214, 229.

²⁰⁰ Αθανάσιος Καΐσης, 'Το παραδεκτό της χρήσεως παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων στην πολιτική δίκη' *ΕπιστΕπετΑρμ*, τχ. 7(1986) (1986): 21.

²⁰¹ Καμίνης, *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική και την πολιτική δίκη*, 315., με παραπομπή σε Αθ. Καΐση και Καλαβρό.

²⁰² Ευσύνοπτη παρουσίαση των κατασκευών αυτών περιλαμβάνει μεταξύ άλλων και ο Ν. Παπαδόπουλος Παπαδόπουλος, *Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας. Ερμηνευτική Προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας*, σημ. 60.

²⁰³ Ορισμένοι συγγραφείς, μεταξύ των οποίων ο Αθ. Καΐσης, Κ. Καλαβρός και Στ. Πατεράκης, είχαν ορθά εντοπίσει και τονίσει τη διάκριση μεταξύ του παρανόμου της κτήσης και του παρανόμου της χρήσης του αποδεικτικού μέσου.

²⁰⁴ Καΐσης, 'Το παραδεκτό της χρήσεως παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων στην πολιτική δίκη'.

²⁰⁵ Καμίνης, *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική και την πολιτική δίκη*, 316 επ.

άρθρου 20 του Συντάγματος. Το άρθρο 19 παρ. 3 Συντ. δεν αποκρυσταλλώνει το περιεχόμενο των δικαιωμάτων των άρθρων 9, 9^Α και 19 παρ. 1 Συντ., αλλά συνδέει αυτά με το δικονομικό χώρο²⁰⁶, επιτελώντας το ρόλο του απαραίτητου συνδεδετικού δεσμού, που κατά τον Α. Καΐση, μετουσιώνει το ουσιαστικό παράνομο σε δικονομική κύρωση. Τούτο όμως το πράττει μόνο στο μέτρο που το ίδιο ορίζει.

Κατά την άποψη της γράφουσας, η απόφαση ΑΠ 186/2020 θέτει ορθά το ζήτημα του εννόμου συμφέροντος ως νομικής βάσης για τη νόμιμη επεξεργασία δεδομένων και έτι περαιτέρω, προβαίνει στην απαιτούμενη στάθμιση, χρησιμοποιώντας κατάλληλα κριτήρια (αυτό της συνάφειας και της αναγκαιότητας προσκόμισης του αποδεικτικού μέσου). Κι αυτό διότι το αντικείμενο της συγκεκριμένης δίκης (αγωγή αποζημίωσης λόγω παραβίασης προσωπικών δεδομένων) ήταν ακριβώς η διάγνωση του παρανόμου ή μη της επεξεργασίας. Αν, αντίθετα, το δικαστήριο ενώπιον του οποίου αρχικά προσκομίστηκε το ίδιο αποδεικτικό μέσο καλούνταν να κρίνει το παραδεκτό του, με βάση όσα αναλύσαμε παραπάνω, δεν θα έπρεπε να το κηρύξει απαράδεκτο, καθότι αυτό δεν είχε συλλεγεί παράνομα, ήτοι αποκτηθεί κατά παράβαση του άρθρου 9^Α Συντ κι επομένως δεν τύγγανε εφαρμογής η διάταξη του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ. Εντούτοις, στο βαθμό που η διακριτή πράξη επεξεργασίας της προσκόμισής του ενώπιον Δικαστηρίου συνιστά η ίδια αυτοτελώς παραβίαση προσωπικών δεδομένων, τότε γεννάται αξίωση αποζημίωσης υπέρ του θιγόμενου υποκειμένου, για την οποία νομιμοποιείται να ασκήσει αγωγή²⁰⁷ (όπως κι έγινε στην προκείμενη περίπτωση). Επομένως, η σχολιαζόμενη απόφαση αποτελεί μία εκ των αποφάσεων που αποτιμώνται θετικά για την κρίση τους επί των ζητημάτων που απασχολούν την παρούσα μελέτη.

3. ΜΠρΠατρών 116/2020

Το Πρωτοδικείο Πατρών στην απόφασή του αυτή έκρινε περίπτωση επίκλησης ως αποδεικτικών μέσων εκτυπωμένων φωτογραφιών και συνομιλιών από οικογενειακό ηλεκτρονικό υπολογιστή και κινητό της συζύγου, που προσκομίστηκαν από το σύζυγο και τους συναναγόμενους μάρτυρές του, σε αγωγή που άσκησε εναντίον τους η σύζυγος για συκοφαντική της δυσφήμιση. Τα αποδεικτικά αυτά μέσα αποδείκνυαν την αλήθεια των όσων είχαν ενόρκως βεβαιώσει οι μάρτυρες αυτοί. Εξάλλου, είχαν προσκομιστεί και αντίγραφα αιματολογικών εξετάσεων της ενάγουσας, από τις οποίες προέκυπτε ότι είχε βρεθεί υπό την επήρεια αλκοόλ, όπως ακριβώς ισχυρίζονταν οι εναγόμενοι. Επί του ισχυρισμού της ενάγουσας περί απαράδεκτου των ανωτέρω αποδεικτικών μέσων, το δικαστήριο έκρινε ότι *«Οι προειρημένες φωτογραφίες, ηλεκτρονικές συνομιλίες και αιματολογικές εξετάσεις δεν αποτελούν άλλωστε παράνομως κτηθέντα αποδεικτικά μέσα, διότι δε συνιστούν προϊόν παγιδεύσεως της ενάγουσας ή αξιόποινης πράξεως ούτε αποκτήθηκαν από τους εναγόμενους με την παραβίαση μυστικών κωδικών προσβάσεως, αλλά ανευρέθησαν από τον πέμπτο των εναγομένων εντός της προδιαληφθείσας οικογενειακής στέγης καθώς και, ειδικότερα οι φωτογραφίες και οι ηλεκτρονικές συνομιλίες, αποθηκευμένες στη μνήμη του οικογενειακού ηλεκτρονικού υπολογιστή των προαναφερθέντων διάδικων συζύγων και του προσομοιάζοντος με ηλεκτρονικό υπολογιστή κινητού τηλεφώνου της ενάγουσας συζύγου του»*. Ακολουθώντας την ΟΛΑΠ 1/17 επί του ζητήματος της διάρκειας της προστασίας του απορρήτου, η απόφαση έκρινε ότι *«Οι*

²⁰⁶ Παπανικολάου, *Η αξιοποίηση παράνομως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων και αποδείξεων στην πολιτική δίκη*, 230.

²⁰⁷ Πλέον κατ' εφαρμογή του άρθρου 82 ΓΚΠΔ, ή εφόσον πρόκειται για παραβίαση δικαιωμάτων του υποκειμένου κατ' εφαρμογή του αρθ. 79 ΓΚΠΔ. Ορ. σχετ. Κομνηνός Κόμνιος, *Γενικός κανονισμός για την προστασία δεδομένων. Προσφυγές - Ευθύνη - Κυρώσεις*, 1η έκδ. (Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2020), 49 επ. και 131 επ.

εναγόμενοι δεν παραβίασαν μάλιστα, κατά τον προπαρατεθέντα τρόπο, το απόρρητο της ελεύθερης επικοινωνίας της ενάγουσας, δοθέντος ότι δεν παρενέβησαν στην προειρημένη επικοινωνία αυτής κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της (ά. 19§1 Σ.), ούτε την κατά τη γενική αρχή της καλής πίστωσης νοούμενη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής της ενάγουσας (ά. 5§1 και 9§1εδ.β Σ.), η προστασία της οποίας δεν μπορεί, ενόψει της συνταγματικής κατοχυρώσεως των θεσμών της οικογένειας και του γάμου, της συνταγματικής προστασίας της παιδικής ηλικίας (ά. 21§1 Σ.) καθώς και από την ίδια τη φύση του πράγματος (βλ. επίσης τα ά. 1386, 1387, 1510, 1511 και 1518 ΑΚ), να είναι απόλυτη στο πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ των συζύγων και με τα ανήλικα τέκνα τους. Η *in concreto* μετ' επικλήσεως προσκόμιση ως αποδεικτικών στοιχείων αφενός των προδιαληφθεισών συντελεσθεισών επικοινωνιών και φωτογραφιών, που αφορούν τη σεξουαλική ζωή της ενάγουσας με τρίτα πρόσωπα, και αφετέρου των προειρημένων ιατρικών εξετάσεων, οι οποίες άπτονται της υγείας της, χωρίς τη συγκατάθεση των προμνημονευθέντων υποκειμένων των εν θέματι ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων και με κατ' αρχήν παραβίαση του συνταγματικώς κατοχυρωμένου δικαιώματος πληροφοριακής αυτοδιαθέσεώς τους (ά. 9Α§1εδ.α Σ.) τύγχανε λοιπόν τελικώς νόμιμη, ως απολύτως αναγκαία και πρόσφορη για την άσκηση του υπερέχοντος *in casu* συνταγματικώς κατοχυρωμένου δικαιώματος παροχής δικαστικής προστασίας των εναγομένων».

Η συγκεκριμένη υπόθεση απαιτούσε την κρίση του δικαστηρίου σχετικά με το εάν τα αποδεικτικά μέσα είχαν αποκτηθεί (και όχι απλώς προσκομιστεί) νόμιμα. Επομένως όφειλε να εξετάσει αν συντρέχει περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ.

Αν αποδεχτούμε την υιοθέτηση της άποψης της ΟΛΑΠ 1/17 επί της χρονικής διάρκειας της προστασίας του απορρήτου και επικεντρωθούμε στην κρίση του δικαστηρίου επί των άλλων δύο δικαιωμάτων (της ιδιωτικής ζωής και της προστασίας των προσωπικών δεδομένων), θα πρέπει να παρατηρήσουμε τα εξής: ως πράξη επεξεργασίας η συλλογή του αποδεικτικού μέσου πρέπει να πληροί τόσο τις προϋποθέσεις νομιμότητας, όσο και εν γένει σωρευτικά τις αρχές επεξεργασίας. Ακόμη κι αν δεχτούμε ότι ο σύζυγος δεν χρειάστηκε να παραβιάσει κωδικούς για να αποκτήσει πρόσβαση στο περιεχόμενο των αρχείων του «οικογενειακού» υπολογιστή, που περιείχαν προσωπικά δεδομένα και γραπτές επικοινωνίες της ενάγουσας, αλλά και στο κινητό της, θα έπρεπε να το κάνει τηρώντας τις αρχές της θεμιτής και διαφανούς επεξεργασίας. Επιπλέον η πράξη του έπρεπε να στηρίζεται σε μία από τις νόμιμες βάσεις επεξεργασίας, καθώς ο σκοπός της επεξεργασίας, που ήταν εξ αρχής η προσκόμιση των ευρημάτων ως αποδεικτικών μέσων ενώπιον Δικαστηρίου, εκφεύγει της εξαίρεσης της προσωπικής και οικιακής δραστηριότητας. Εν προκειμένω, μόνο το έννομο συμφέρον του να ανταποδείξει την αλήθεια των ισχυρισμών του θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως νόμιμη βάση, και αυτό κατόπιν της στάθμισης που απαιτούσε το άρθρο 5 παρ. 2 ε' ν. 2472/97 (και τώρα το άρθρο 6 παρ. 1 στ' του ΓΚΠΔ), ήτοι τα στοιχεία να είναι απολύτως αναγκαία και πρόσφορα για το σκοπό τους και να μην υπερτερούν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες της θιγόμενης. Έστω, ότι από τη στάθμιση αυτή, στην οποία προέβη και το δικαστήριο, καταλήγουμε υπέρ της επεξεργασίας. Εντούτοις, δεν παρίσταται καθόλου αυτονόητο ότι αυτή ικανοποιεί την αρχή της διαφάνειας. Εν κατακλείδει, το δικαστήριο όφειλε να εξετάσει και την τήρηση των ανωτέρω αρχών και όχι μόνο την ύπαρξη υπέρτερου εννόμου συμφέροντος ως νόμιμης βάσης. Για δε τα αντίγραφα των αιματολογικών εξετάσεων, ήτοι δεδομένων υγείας της ενάγουσας, το Δικαστήριο όφειλε να εξετάσει εάν συνέτρεχε επιπλέον και κάποια εκ των εξαιρέσεων του εφαρμοστέου τότε άρθρου 7 παρ. 2 του ν. 2472/97 (πλέον του άρθρου 9 παρ. 2 του ΓΚΠΔ). Από το κείμενο της απόφασης δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε όλα τα πραγματικά περιστατικά που είναι απαραίτητα για την κρίση επί των ανωτέρω ζητημάτων, πχ κατά πόσο προέκυπε ότι η ενάγουσα

ευλόγως ανέμενε ότι ο σύζυγός της θα εξήγαγε αντίγραφα των εν λόγω αρχείων από τον υπολογιστή και το κινητό της και κατά πόσο την ενημέρωσε σχετικά πριν το κάνει. Ωστόσο, η μη εξέταση των ανωτέρω ζητημάτων από το δικαστήριο, αλλά και η επίκληση επιχειρημάτων που θυμίζουν δυσάρεστα αποφάσεις της δεκαετίας του 1960, περί των δικαιωμάτων και των σχέσεων των συζύγων²⁰⁸, παρίσταται προβληματική.

4. Εφαθ 911/2021

Το Εφετείο Αθηνών, κρίνοντας επί εφέσεως σε εργατική αγωγή, κλήθηκε να αποφανθεί επί του 7ου λόγου εφέσεως που αφορούσε ισχυρισμό περί σφάλματος της εκκαλούμενης, επειδή έλαβε υπόψη της παράνομα αποδεικτικά μέσα, ήτοι ηλεκτρονική αλληλογραφία μεταξύ τρίτων προς τους διαδίκους προσώπων, εργαζομένων στην εργοδότη εταιρεία. Το περιεχόμενο της αλληλογραφίας αυτής αποδείκνυε αγωγικούς ισχυρισμούς της ενάγουσας. Το Εφετείο έκρινε ότι *«ενόψει και της προαναφερθείσας ΟΛΑΠ 1/2017, τα, εν λόγω, στοιχεία, που επικαλείται η εκκαλούσα-εναγόμενη ότι χρησιμοποιήθηκαν από την ενάγουσα ενώπιον του πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου, ακόμη και στην υποθετική περίπτωση ότι αυτά συνελέγησαν χωρίς προηγούμενη συναίνεση του ενδιαφερομένου, εφόσον δεν θα καθίστατο δυνατόν να προασπισθεί με άλλον τρόπο το δικαίωμά της στην εργασία και το δικαίωμα της έννομης προστασίας της (άρθρα 20 παρ. 1 και 22 Συντάγματος). Εξάλλου, η από 29-2-2016 και 13-2016 ηλεκτρονική αλληλογραφία μεταξύ του κ. και της κ., που πρωτοδίκως προσκομίσθηκε από την ενάγουσα, δεν φέρει προσωπικό χαρακτήρα, αλλά τυγχάνει υπηρεσιακή αλληλογραφία, αφορώσα απευθείας την ενάγουσα καθώς τιτλοφορούνταν ως «έργο». Όσον αφορά τη συλλογή και επεξεργασία προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο δίκης και σύμφωνα με τον πρόσφατο Κανονισμό 679/2016 (άρθρο 9 παρ. 2 περ. στ. εξαιρείται από την απαγόρευση επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων, μεταξύ άλλων και η περίπτωση που «η επεξεργασία είναι απαραίτητη για τη θεμελίωση, άσκηση ή υποστήριξη νομικών αξιώσεων ή όταν τα δικαστήρια ενεργούν υπό τη δικαιοδοτική τους ιδιότητα»), όπως προέβλεπε και ο προϊσχύων εθνικός νόμος 2472/1997 (άρθρο 7§2 περ. γ', όπως επαναδιατυπώθηκε με τον Ν. 2915/2001, απορριπτομένου αυτού του λόγου εφέσεως, ως νόμω και ουσία αβασίμου».*

Το Εφετείο εξετάζοντας το λόγο έφεσης της εκκαλούσας εργοδότης, περί παράνομης απόκτησης του αποδεικτικού μέσου της ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, ήχθη απευθείας σε κρίση μόνο για το ζήτημα της παραβίασης προσωπικών δεδομένων. Πιθανότατα, ενθουμούμενο την ΟΛΑΠ 1/17 θεώρησε αυτονόητο ότι αφού επρόκειτο για ολοκληρωθείσα αλληλογραφία, δεν ετίθετο ζήτημα παραβίασης του απορρήτου των επικοινωνιών. Στη συνέχεια, χρησιμοποιώντας επιχείρημα και πάλι από την ίδια απόφαση του ΑΠ, έκρινε ότι το έννομο συμφέρον της ενάγουσας θεμελιωνόταν στο δικαίωμα έννομης προστασίας της, το οποίο προβλέπουν τόσο ο ν. 2472/97, όσο και ο ΓΚΠΔ. Καταρχήν η επιχειρηματολογία για την επίκληση του εννόμου συμφέροντος κατά την προσκόμιση αποδεικτικού μέσου που περιλαμβάνει προσωπικά δεδομένα είναι καθ' όλα ορθή. Το Εφετείο όμως, πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, χρησιμοποίησε ως επιχείρημα ότι η αλληλογραφία μεταξύ δύο άλλων εργαζομένων ήταν «υπηρεσιακή» και δεν είχε «προσωπικό χαρακτήρα». Κατά τον τρόπο αυτό, όμως ήχθη στο απόπημα του ελέγχου του περιεχομένου της αλληλογραφίας για να κρίνει εάν επρόκειτο για παραβίαση προσωπικών δεδομένων. Επίσης, απέφυγε να εξετάσει και να κρίνει το σύννομο της πρόσβασης της ενάγουσας στην αλληλογραφία αυτή, παρά το γεγονός ότι δεν είναι ξεκάθαρο πώς θα μπορούσε να έχει νόμιμα πρόσβαση σε αυτήν, δεχόμενο ότι και να

²⁰⁸ Έναντι των οποίων -κατά τη διατύπωση της απόφασης- «η προστασία ιδιωτικής ζωής δεν μπορεί, ενόψει της συνταγματικής κατοχύρωσης των θεσμών της οικογένειας και του γάμου, της συνταγματικής προστασίας της παιδικής ηλικίας (ά. 21§1 Σ.) καθώς και από την ίδια τη φύση του πράγματος (βλ. επίσης τα ά. 1386, 1387, 1510, 1511 και 1518 ΑΚ), να είναι απόλυτη»

έγινε χωρίς συναίνεση των επικοινωνούντων, εν πάσει περιπτώσει θεμελιώνεται στο έννομό της συμφέρον. Πλην όμως, η διαφαινόμενη, στην προκείμενη περίπτωση, παραβίαση της αλληλογραφίας τρίτων, για όποιο σκοπό και να γίνεται δεν μπορεί να θεωρηθεί σύμφωνη με τις αρχές της νόμιμης, θεμιτής και διαφανούς επεξεργασίας. Το Δικαστήριο όφειλε συνεπώς να εξετάσει το νόμιμο της απόκτησης του αποδεικτικού μέσου και να το κηρύξει απαράδεκτο, εφόσον έκρινε ότι αυτή παραβίαζε τη διάταξη του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ, χωρίς να περιοριστεί μόνο στην ύπαρξη της νόμιμης βάσης επεξεργασίας.

5. ΠΠρΘεσ 15298/2010

Την απόφαση αυτή απασχόλησαν εκτυπώσεις μηνυμάτων ηλεκτρονικής αλληλογραφίας της συζύγου που προσκομίστηκαν από το σύζυγο στη δίκη διαζυγίου τους. Ο τρόπος απόκτησης πρόσβασης σε αυτά δεν αναφέρεται στην απόφαση, η οποία έκρινε ότι *«καθώς τα μηνύματα έχουν αποσταλεί από την ηλεκτρονική διεύθυνση της ενάγουσας - εναγόμενης και έχουν παραληφθεί στην ίδια διεύθυνση, δεδομένου, ότι δεν προκύπτει, ούτε άλλωστε ο εναγόμενος ισχυρίζεται, ότι ο ίδιος έχει τη συγκατάθεση του αποστολέα των εν λόγω επιστολών εν προκειμένω της ενάγουσας, που αφορούν αποκλειστικά σχέση του ιδιωτικού βίου της (ενάγουσας), να λάβει γνώση του περιεχομένου τους, η δε κτήση εκ μέρους του ανωτέρω αποδεικτικού μέσου αποτελεί σύμφωνα με όσα αναπτύχθηκαν στη προηγούμενη νομική σκέψη παράβαση της διατάξεως του άρθρου 9 του Συντάγματος και επομένως το Δικαστήριο οφείλει να μην το λάβει υπ' όψιν του»*. Προηγουμένως είχε δεχθεί ότι *«η συλλογή από τρίτους πληροφοριών, που αφορούν σε ερωτική ή άλλη απόρρητη σχέση του ιδιωτικού βίου ορισμένου προσώπου, η οποία επιχειρείται χωρίς τη συγκατάθεση αμφοτέρων των μερών της σχέσης, εφόσον δεν εμπίπτει σε κάποια από τις εξαιρέσεις των άρθρων 9 ή 9Α του Συντάγματος, αποτελεί παραβίαση των διατάξεων αυτών και η χρήση τέτοιων στοιχείων ως αποδεικτικών μέσων αποκλείεται σύμφωνα με την προστεθείσα κατά την προαναφερόμενη συνταγματική αναθεώρηση διάταξη του άρθρου 19»*.

Η απόφαση αυτή έχει τύχει σχολιασμού από τη θεωρία²⁰⁹, στον οποίο σχολιασμό ορθά παρατηρείται ότι το Δικαστήριο, στο πλαίσιο της εξέτασης της συνδρομής των προϋποθέσεων του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ. όφειλε εν πρώτοις να εξετάσει εάν το αποδεικτικό μέσο παραβίαζε το άρθρο 19 παρ. 1 του Συντ. Εντούτοις, παρακάμπτοντας το στάδιο αυτό, το δικαστήριο ερεύνησε κατευθείαν εάν συνέτρεχε παραβίαση των άρθρων 9 και 9^Α Συντ., και δη απαιτώντας την ύπαρξη άνευ ετέρου συγκατάθεσης αμφοτέρων των μερών που επικοινωνούσαν.

Με την ευκαιρία της απόφασης αυτής, θα πρέπει να επαναλάβουμε ότι ένα αποδεικτικό μέσο που συνιστά αποτύπωση μιας επικοινωνίας σε οικειότητα και καταρχήν προστατεύεται από το απόρρητο των επικοινωνιών, περιλαμβάνει αναγκαία και προσωπικά δεδομένα. Τέτοια είναι άνευ ετέρου τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας (τα ονόματα των επικοινωνούντων, η ώρα και η διάρκεια της επικοινωνίας, το μέσο της επικοινωνίας κλπ), που όπως είδαμε έχουν διττή φύση. Επιπλέον και το ίδιο το γεγονός της επικοινωνίας συνιστά προσωπικό δεδομένο των επικοινωνούντων: η πληροφορία ότι ο Α επικοινωνήσε σήμερα στις 3πμ με τη Β επί 35 λεπτά, εμπίπτει στον ορισμό των προσωπικών δεδομένων. Τέλος και το ίδιο το περιεχόμενο της επικοινωνίας συνηθέστατα θα περιλαμβάνει πληροφορίες που αφορούν ταυτοποιημένα ή ταυτοποιήσιμα φυσικά πρόσωπα. Εξάλλου, οι πληροφορίες αυτές ενδέχεται να άπτονται της ιδιωτικής ζωής των συνομιλούντων. Τούτο σημαίνει, ότι ανεξάρτητα του εάν κριθεί

²⁰⁹ Ιωάννης Ιγγλεζάκης, 'ΠΠρΘεσ 15298/2010 [Παράνομα αποδεικτικά μέσα. Επιστολές μέσω διαδικτύου](σημ. Ι. Ιγγλεζάκης)' ΔιΜΕΕ, τχ. 3/2010 (2010).

ότι ένα αποδεικτικό μέσο παραβιάζει το απόρρητο των επικοινωνιών ή όχι, είναι ενδεχόμενο να παραβιάζει και το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, αλλά και στην προστασία προσωπικών δεδομένων—όχι μόνο όσον αφορά την ίδια την πληροφορία του γεγονότος της επικοινωνίας, αλλά και όσον αφορά τα εξωτερικά στοιχεία της και τις πληροφορίες που εξάγονται από το περιεχόμενό της. Συνακόλουθα, σε μια τέτοια περίπτωση, πέραν της εφαρμογής του αρθ. 19 παρ. 3 Συντ. και της κήρυξης του απαραδέκτου του αποδεικτικού μέσου, θα γεννώνται και αξιώσεις αστικής φύσης, αλλά ενδεχομένως και ποινική ευθύνη, εκ της παραβίασης των ανωτέρω δικαιωμάτων.

II. Αποφάσεις επί γραπτών μηνυμάτων SMS και επιφυών εφαρμογών (messenger)

1. ΜΠρΗρ 1085/2018 & ΤρΕφΘεσ 164/2020 (ΔΙΤΕ 1/2020)

Τις δύο αυτές αποφάσεις, απασχόλησε το ζήτημα της αποδεικτικής δύναμης προσκομιζόμενων στη δίκη SMS. Με πανομοιότυπη αιτιολογία αμφότερες δέχθηκαν ότι «ο εκάστοτε συντάκτης όμως των συγκεκριμένων εγγράφων (sms) αποδέχεται και επιδιώκει να καταγραφούν αυτά με σταθερό τρόπο σε κάποια από τις «μακροπρόθεσμες» μνήμες του κινητού τηλεφώνου του παραλήπτη (σκληρός δίσκος ή μνήμη SIM), ώστε ο τελευταίος, όχι μόνο να προβεί στην άπαξ προβολή αυτών και να λάβει έτσι γνώση του περιεχομένου τους, αλλά επιπροσθέτως, να δύναται στο μέλλον και σε κάθε στιγμή να τα ανασύρει, ώστε να τα αναγνώσει ξανά, καθιστάμενος διαρκής κάτοχος του ηλεκτρονικού εγγράφου. Η δυνατότητα δε αυτή, που παρέχεται στον παραλήπτη του sms, τελεί σε γνώση του αποστολέα, αφού και ο τελευταίος με τον ίδιο τρόπο πράττει. Πρέπει να γίνει δεκτό, συνεπώς, ότι υπάρχει τεκμαιρόμενη συναίνεση του αποστολέα να καταστήσει τον παραλήπτη κοινών και άρα νόμιμο κάτοχο του μηνύματος sms.». Η δεύτερη εκ των αποφάσεων αυτών, επιπλέον, ερμηνεύει (ορθά) το άρθρο 370^A ΠΚ επισημαίνοντας ότι αυτό τιμωρεί μόνο την προφορική τηλεφωνική συνδιάλεξη. Στη συνέχεια, ακολουθώντας το παράδειγμα (αλλά και το ακριβές λεκτικό) της πρώτης, ερμηνεύει το πδ. 47/2005 για το οποίο κρίνει ότι καλύπτει και τα SMS/MMS μόνο στις περιπτώσεις, όμως, που κάποιος παρεμβαίνει σε SMS/MMS σε συνομιλία τρίτων. Δηλαδή, όταν διαθέτει μηχανισμό να υποκλέπτει και να αποθηκεύει γραπτά μηνύματα τρίτων και όχι δικών του με τον συνομιλητή του. Αμφότερες οι αποφάσεις καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα sms δεν πρέπει, καταρχήν, να θεωρούνται παράνομα αποδεικτικά μέσα και πως δεν προσβάλλονται τα δικαιώματα της ελεύθερης επικοινωνίας και του απορρήτου, όταν προσκομίζονται από τους ίδιους τους αντίδικους και συνάμα συνομιλούντες μέσω sms, στο πλαίσιο δικαστικής μεταξύ τους διένεξης. Αντιθέτως, όταν τρίτος προσκομίζει sms, που αφορά ξεχωριστούς από αυτόν συνομιλούντες, τότε θα πρέπει να θεωρείται παράνομο αποδεικτικό μέσο, εκτός και αν ο επικαλούμενος τα sms διάδικος δεν έχει άλλο αποδεικτικό μέσο προς απόδειξη των ισχυρισμών, οπότε όμως σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να γίνει στάθμιση, με βάση την αρχή της αναλογικότητας.

Τα δύο Δικαστήρια ακολουθούν την άποψη που ήδη εκθέσαμε κατά την ανάλυση του απορρήτου των επικοινωνιών: ότι αυτό δεν είναι δυνατό και νοητό να προσβάλλεται από τους ίδιους τους επικοινωνούντες²¹⁰. Εξάλλου, δεν υιοθετούν τη θέση της ΟΛΑΠ

²¹⁰ Την ίδια άποψη, ότι τα γραπτά μηνύματα δεν πρέπει, καταρχήν, να θεωρούνται παράνομα αποδεικτικά μέσα και δεν προσβάλλονται τα δικαιώματα της ελεύθερης επικοινωνίας και του απορρήτου, όταν προσκομίζονται από τους ίδιους τους αντίδικους και συνάμα συνομιλούντες μέσω αυτών στο πλαίσιο δικαστικής μεταξύ τους διένεξης, καθώς και ότι αφού δεν έχουν αποκτηθεί αθέμιτα δε συνιστούν παραβίαση του απορρήτου των επικοινωνιών, δέχεται και η ΜΟΔ Ηρακλείου 8/2019, καθώς και πλήθος άλλων αποφάσεων, ορισμένες εκ των οποίων θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

1/2017 σχετικά με την χρονική έκταση της προστασίας του απορρήτου, θεωρώντας αυτονόητο και δεδομένο ότι εν προκειμένω η προσκόμιση σε εκτύπωση φωτογραφίας του περιεχομένου των γραπτών μηνυμάτων άπτεται της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών, ανεξάρτητα αν η επικοινωνία έχει ολοκληρωθεί και το μήνυμα έχει φτάσει στον παραλήπτη του. Κρίνουν λοιπόν, τα προσκομισθέντα ενώπιόν τους αποδεικτικά μέσα αποκλειστικά υπό το φως της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών.

Η δεύτερη εκ των αποφάσεων αυτών έτυχε σχολιασμού, κατά τον οποίο, διατυπώθηκε η άποψη που υιοθετήσαμε και στην παρούσα, ότι δηλαδή η κρίση περί του εάν ένα αποδεικτικό μέσο παραβιάζει τη διάταξη του άρθρου 19 παρ. 3 Σ. «εξαρτάται καταρχήν από το παράνομο ή το νόμιμο της κτήσης του SMS, δεδομένου ότι κατά το άρθρο 19 παρ. 3 του Συντάγματος ως παράνομο χαρακτηρίζεται το αποδεικτικό μέσο που έχει αποκτηθεί κατά παράβαση (και) του ίδιου του άρθρου 19, όταν δηλ. έχει αποκτηθεί προσβάλλοντας την απόρρητη σφαίρα άλλου. Ως εκ τούτου, εξ αντιδιαστολής προκύπτει ότι όταν το αποδεικτικό μέσο έχει αποκτηθεί νομίμως, ο εν λόγω χαρακτηρισμός αποκλείεται»²¹¹. Περαιτέρω, η συγγραφέας δέχεται ότι στην περίπτωση του SMS, ο παραλήπτης του μηνύματος το αποκτά με νόμιμο τρόπο, καθώς από την ίδια τη φύση του προκύπτει ότι ο αποστολέας επιθυμούσε τη συγκεκριμένη επικοινωνία και μάλιστα με τον συγκεκριμένο τρόπο, με αποτύπωσή της δηλ. και με περιέλευση της συγκεκριμένης αποτύπωσης στον παραλήπτη. Παρατηρεί δε ορθά, ότι σε αντίθεση με ορισμένες αποφάσεις που δέχθηκαν το αντίθετο²¹², «για τη νόμιμη λήψη υπόψη τους από το δικαστήριο δεν απαιτείται να έχει εκδοθεί και να προσκομίζεται εισαγγελική ή ανακριτική διάταξη ή βούλευμα δικαστικού συμβουλίου που να επιτρέπει την αποκάλυψη του περιεχομένου και των εξωτερικών στοιχείων του SMS κατά τα ειδικότερα απαιτούμενα από τον Ν 2225/1994, διότι ο εν λόγω νόμος αφορά τους όρους και τις προϋποθέσεις της άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών, στο πλαίσιο της διερεύνησης των ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων που απειριθμεί ή στις περιπτώσεις που κάτι τέτοιο απαιτείται για λόγους εθνικής ασφάλειας, αφορά δηλ. επί της ουσίας τη ρύθμιση της δυνατότητας των αρμοδίων αρχών να επεμβαίνουν στις επικοινωνίες τρίτων προσώπων και να λαμβάνουν πληροφορίες για το περιεχόμενο και τα εξωτερικά στοιχεία αυτών στο πλαίσιο της άσκησης των αρμοδιοτήτων τους. Είναι δε προφανές, ότι η διαδικασία αυτή ουδόλως σχετίζεται ή μπορεί να απαιτηθεί στην περίπτωση της προσκόμισης SMS ως αποδεικτικού στοιχείου από κάποιον από τους ίδιους τους επικοινωνούντες». Τέλος, η συγγραφέας διατυπώνει την άποψη, με την οποία συντασσόμαστε, ότι ανάλογα δε με το περιεχόμενο του μηνύματος μπορεί να τίθεται ζήτημα παραβίασης της νομοθεσίας σχετικά με την προστασία των προσωπικών δεδομένων, σε καμία όμως περίπτωση η προσκόμιση του SMS από κάποιον από τους συμμετέχοντες στη συγκεκριμένη επικοινωνία, δεν μπορεί να στοιχειοθετήσει παραβίαση της νομοθεσίας σχετικά με την προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών.

Προχωρώντας παραπέρα το ζήτημα που εξέτασαν οι σχολιαζόμενες αποφάσεις, και παίρνοντας τη σκυτάλη από την τελευταία παραδοχή του παραπάνω σχολίου, θα πρέπει να παρατηρήσουμε τα εξής: η παραδοχή ότι το προσκομιζόμενο στο δικαστήριο γραπτό μήνυμα δεν παραβιάζει το απόρρητο των επικοινωνιών, επειδή προσκομίζεται από ένα εκ των μερών της επικοινωνίας, σημαίνει ότι σαφώς δεν παραβιάζεται η διάταξη του άρθρου 19 παρ. 1 Συντ. Εντούτοις, η προσκόμιση του, ενδέχεται να εξακολουθεί να αποτελεί παραβίαση των διατάξεων περί προστασίας προσωπικών δεδομένων, εφόσον

²¹¹ Κουσούνη, ΈρΕφΘεσ 164/2020 (Α' Τμ.) [Εξύβριση, απλή και συκοφανικήδυσφήμιση - Γραπτά μηνύματα ως αποδεικτικά μέσα] (παρατ. Α.Κουσούνη)'.

²¹² Για παράδειγμα αυτό δέχθηκε η ΜΠρΘεσ 3595/2017.

δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις της συγκεκριμένης επεξεργασίας της προσκόμισής του, ή και της ιδιωτικής ζωής. Σύμφωνα με όσα δεχθήκαμε ήδη, σε μια πολιτική ή διοικητική δίκη, κάτι τέτοιο δεν θα συνεπαγόταν τη δικονομική κύρωση του απαραδέκτου, ελλείψει σχετικής διάταξης στον ΚΠολΔ και στον ΚΔΔ. Ούτε όμως και σε ποινική δίκη, θα κρινόταν απαράδεκτο, αφού δεν αποκτήθηκε πρωτογενώς με αξιόποινη πράξη ή μέσω αυτής (177 παρ. 2 ΚΠΔ).

Συνοψίζοντας, στο βαθμό που οι σχολιαζόμενες αποφάσεις δεν υιοθετούν την άποψη περί περιορισμού της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών με την περιέλευση του μηνύματος στον παραλήπτη της και περιορίζονται στον έλεγχο των κριτηρίων τούτου του δικαιώματος ορθώς εκτιμούν το κριτήριο εύλογης προσδοκίας του θιγόμενου προσώπου.

2. ΕφΑπρ 201/2019

Η απόφαση αυτή ασχολήθηκε επίσης με αποδεικτικά μέσα που προσκομίστηκαν ως εκτυπώσεις μηνυμάτων SMS. Όπως και η αμέσως προηγούμενη απόφαση που εξετάσαμε, δέχεται ότι *«Τα SMS όταν προσκομίζονται από διάδικο ο οποίος είναι αποστολέας ή λήπτης αυτών και τα προσκομίζει εναντίον του αντίδικου-συνομιλητή του, δεν παραβιάζουν το απόρρητο, καθώς υπάρχει η συναίνεση αποτύπωσης και αποθήκευσης των γραπτών μηνυμάτων στη συσκευή εν γνώσει του αποστολέα»*. Προχωρώντας ένα βήμα παραπάνω από άλλες παρόμοιες αποφάσεις, επιχειρεί μία λεπτή διάκριση: εκείνη κατά την οποία το γραπτό μήνυμα αφορά μόνον τον έναν από τους διαδίκους και δέχεται σχετικά ότι: *«Είναι απαράδεκτα αποδεικτικά μέσα τα SMS που φέρνει ο διάδικος εναντίον άλλου διαδίκου, στα οποία ο πρώτος δεν είναι συνομιλητής, καθώς με την επίκληση και προσκόμιση SMS τρίτων πράγματι παραβιάζεται το απόρρητο της επικοινωνίας, αφού ο τυχόν τρίτος αποστολέας του γραπτού μηνύματος αποστέλλει σε συγκεκριμένο άτομο-παραλήπτη το γραπτό του μήνυμα και γνωρίζει ότι μένει αποθηκευμένο στη δική του συσκευή και δεν γνωρίζει, ούτε επιθυμεί (άρα δεν συναινεί) να χρησιμοποιείται και να είναι ορατό από άλλο άτομο διαφορετικό από αυτό του επιθυμητού παραλήπτη του. Σε κάθε περίπτωση πάντως θα πρέπει να είναι αποδεκτή από τα δικαστήρια η προσκόμιση των SMS ως αποδεικτικών μέσων, εφόσον ο διάδικος δεν έχει άλλο αποδεικτικό μέσο αποδείξεως των ισχυρισμών του. Αν θεωρείται ότι ακόμα και στην περίπτωση που ο διάδικος δεν έχει άλλα αποδεικτικά μέσα παρά τα SMS προσβάλλεται το απόρρητο και έχουμε εφαρμογή του άρθρου 19 § 3 του Συντάγματος, τότε το δικαστήριο θα πρέπει να προβαίνει σε έλεγχο του περιορισμού του δικαιώματος επί τη βάση της αρχής αναλογικότητας, όπως προέβη και η ΑΠ Ολ 1/2017 (Κ. Τομαράς «Είναι πράγματι παράνομα αποδεικτικά μέσα τα μηνύματα κινητού τηλεφώνου «sms»;» ΕφΑΔΠΔ 7/2018)»*.

Ανεξαρτήτως της κριτικής ότι με την τελευταία της σκέψη περί περιορισμού του δικαιώματος του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ., επιχειρείται μια εκ πλαγίου παράκαμψή του, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο βασικός συλλογισμός της ανωτέρω απόφασης δεν είναι εσφαλμένος: πράγματι ο αποστολέας του μηνύματος έχει στο μυαλό του συγκεκριμένο παραλήπτη, τον οποίο επιθυμεί να κάνει κοινωνό της γραπτής του σκέψης και δεν είναι αναντίρρητο ότι ευλόγως αναμένει το μήνυμά του να εμφανιστεί σε δικαστήριο μεταξύ τρίτων. Το στοιχείο αυτό άπτεται και πάλι του κριτηρίου της εύλογης προσδοκίας.

Ωστόσο, γεννάται το ερώτημα, για το ποια θα πρέπει να είναι η κρίση του δικαστηρίου όταν ο αποστολέας δεν είναι μεν ο αντίδικος, αλλά πχ ο μάρτυρας που κατέθεσε ενόρκως κάτι το εντελώς αντίθετο από αυτό που έγραψε στο μήνυμά του. Ένα τέτοιο παράδειγμα θέτει περαιτέρω ερωτήματα ως προς το δικαίωμα του αντιδίκου να εισφέρει αποδεικτικά μέσα προς ανταπόδειξη ισχυρισμών ή προς κατάδειξη της αναξιπιστίας (ή της ψευδούς κατάθεσης) του μάρτυρα. Το ζήτημα έχει ακόμη μεγαλύτερη σημασία,

όταν η κατάθεση του μάρτυρα αυτού είναι καταλυτική για την έκβαση της δίκης, ωστόσο είναι ψευδής και δεν υπάρχει άλλος τρόπος αντίκρουσής της ή μη μόνον δια της προσκόμισης γραπτού μηνύματος που ο ίδιος απέστειλε και αποδεικνύει το ψευδές της κατάθεσής του.

Χωρίς να επιχειρήσουμε το ατόπημα να δώσουμε γενικευμένη απάντηση σε τέτοιου είδους ερωτήματα που θα πρέπει να εξετάζονται ad hoc, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι στο πλαίσιο της εξέτασης τέτοιων δικαιωμάτων, η χρήση νομολογιακών κριτηρίων δεν είναι ποτέ ασφαλής, ούτε οδηγεί αυτονόητα σε ολιστικές απαντήσεις. Εν προκειμένω, θα πρέπει να αναπτυχθεί εκ νέου στη δικανική σκέψη μία εκ των θεωρητικών κατασκευών που αναπτύξαμε στο πρώτο σκέλος της παρούσας, μεταξύ των οποίων για παράδειγμα, η άμυνα, ή η δικονομική κατάσταση ανάγκης (όταν το αποδεικτικό μέσο αποτελεί το μοναδικό τρόπο ανταπόδειξης ισχυρισμών που είναι κρίσιμοι για την έκβαση της δίκης), ή να καταφύγουμε στην παραδοχή της ΟΛΑΠ 1/17, περί της λήξης της προστασίας του απορρήτου, ώστε με όρους προσωπικών δεδομένων να θεμελιώσουμε το σύννομο του αποδεικτικού μέσου.

3. ΜΠρΑθ 7826/2018 (Ασφ.)

Στην προκείμενη περίπτωση το Πρωτοδικείο Αθηνών, σχετικά με γραπτά μηνύματα (SMS) που προσκομίστηκαν, δέχθηκε ότι *«ο παραλήπτης σύντομων γραπτών μηνυμάτων δύναται προς απόδειξη των ισχυρισμών του να προσκομίσει εκτυπώσεις ή φωτογραφίες αυτών στο πλαίσιο πολιτικής δίκης με τον αποστολέα - αντίδικό του, διότι τα συγκεκριμένα αποδεικτικά μέσα δεν εμπίπτουν στην απαγόρευση της διάταξης του άρθρου 19 § 3 του Συντάγματος (άλλο το ζήτημα εάν σε πολιτική δίκη προσκομίζεται sms από διάδικο που δεν ήταν αποδέκτης του). Αντίθετο πόρισμα διευρύνει την έννοια του «απορρήτου», ώστε να απαγορεύεται ακόμα και η προσκόμιση επιστολής, τηλεμοιοτυπίας (fax) ή ηλεκτρονικού μηνύματος (email) στο πλαίσιο πολιτικής δίκης μεταξύ αποστολέα και παραλήπτη, συνακόλουθα δε να δυσχεραίνεται ουσιωδώς το ερειδόμενο στο άρθρο 20 § 1 Συντάγματος δικαίωμα απόδειξης (βλ. Κ. Τομαρά, ό.π.)».*

Την κρίση του αυτή το Δικαστήριο θεμελιώνει στη γραμματική ερμηνεία του όρου απόρρητο, *«που δηλώνει την αφηρημένη έννοια «μυστικότητα» και συντίθεται από: α) το υποκειμενικό - προσωπικό στοιχείο (βούληση επικοινωνούντος) και β) το αντικειμενικό κοινωνικό στοιχείο. Συνεπώς, «απόρρητο» υφίσταται, εφόσον: α) αυτός που επικοινωνεί εκδηλώνει μία βέβαιη υποκειμενική προσδοκία ότι το περιεχόμενο και τα στοιχεία της επικοινωνίας δεν θα περιέλθουν σε γνώση τρίτου, και β) αυτή η προσδοκία είναι τέτοια, ώστε η κοινωνία είναι πρόθυμη να την θεωρήσει εύλογη (βλ. Παπαδόπουλο, ό.π., αρ. 22). Δηλαδή, η υποκειμενική προσδοκία του επικοινωνούντος αφορά στην μη περιέλευση του «μηνύματος» και των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας σε «τρίτους», καθώς δεν νοείται παραβίαση του απορρήτου αυτής από επικοινωνούντα (βλ. Παπαδόπουλο, ό.π., αρ. 31, Σ. Τσακυράκη, Το απόρρητο της επικοινωνίας - Απόλυτα απαραβίαστο ή ευχή της έννομης τάξης ΝοΒ 1993.995, ιδίως σελ. 998, Κ. Τομαρά, Είναι πράγματι παράνομα αποδεικτικά μέσα τα μηνύματα κινητού τηλεφώνου (SMS) ΕφΑΔ 2018.738, ιδίως σελ. 743-744)».*

Κι εδώ το δικαστήριο περιορίζεται στην έρευνα της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών, δεχόμενο προφανώς, ότι αυτή ισχύει και μετά την παραλαβή του μηνύματος από τον αποδέκτη. Ακολουθεί δε, τη διαφανόμενα κρατούσα άποψη, κατά την οποία τα μηνύματα μεταξύ διαδίκων είναι αποδεκτά αποδεικτικά μέσα καθώς δε νοείται παραβίαση του απορρήτου από επικοινωνούντα.

4. ΜΠρΘεσ 3626/2017

Σε δίκη ανακοπής κατά της εκτέλεσης, το Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης, με συνοπτική αιτιολογία, δέχθηκε ως νόμιμα και παραδεκτά αποδεικτικά μέσα τόσο μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, όσο και απεικονίσεις γραπτών μηνυμάτων, τα οποία χαρακτήρισε ως μηχανικές απεικονίσεις του άρθρου 444 αριθ. 3 ΚΠολΔ που εξομοιούνται με ιδιωτικά έγγραφα. Απέρριψε δε ισχυρισμό της καθ' ης ότι «πρόκειται περί παρανόμων αποδεικτικών μέσων κατά τα άρθρα 9,9Α και 19 του Συντάγματος, τα οποία δεν πρέπει να ληφθούν υπόψη, λόγω παραβίασης του απορρήτου της επικοινωνίας, καθόσον, αφενός, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, οι αποστολές του περιεχομένου των άνω εγγράφων, το οποίο δεν αφορά αποκλειστικά απόρρητη σχέση του ιδιωτικού βίου τους, γνωρίζουν ότι αυτό αποθηκεύεται σε υλικό φορέα στο τερματικό του παραλήπτη λαμβάνοντας τη μορφή ηλεκτρονικού εγγράφου και ότι είναι δυνατή η χρήση του από τον παραλήπτη, ο οποίος δεν το απέκτησε αθέμιτα, όπως λόγου χάρη με παγίδευσή τους ή υποκλοπή, αφετέρου ειδικά το περιεχόμενο των προσκομισθέντων μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ρητά επικαλείται και η ίδια η καθ' ης με τις νομίμως κατατεθείσες προτάσεις της, ώστε να μη νοείται έλλειψη συναίνεσής της στη χρήση τους».

Η παρατήρηση που πρέπει να κάνουμε είναι ότι η απόφαση εσφαλμένα εξαρτά έστω μερικώς την κρίση της περί του αν πρόκειται για παραβίαση του απορρήτου των επικοινωνιών από το περιεχόμενο των εγγράφων, το οποίο «δεν αφορά αποκλειστικά απόρρητη σχέση του ιδιωτικού βίου» των επικοινωνούντων. Μια τέτοια παραδοχή προϋποθέτει ότι πρέπει προηγουμένα να παραβιαστεί το απόρρητο τόσο των εξωτερικών στοιχείων όσο και του περιεχομένου της επικοινωνίας, προκειμένου να ελεγχθεί το περιεχόμενό της, ώστε να κρίνουμε αν άπτεται ή όχι του απορρήτου ιδιωτικού βίου. Είναι ακριβώς σε τέτοιες κρίσεις που αναδεικνύεται η αξία της προστασίας των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας: παραβιάζοντας το προστατευτικό τους κέλυφος, εισέρχεται κανείς αμέσως στον πυρήνα της επικοινωνίας και έχει πρόσβαση στο περιεχόμενό της. Εντούτοις, η απόφαση ορθώς επισημαίνει το κρίσιμο -για την κήρυξη του δικονομικού απαραδέκτου- στοιχείο της μη αθέμιτης απόκτησης εκ μέρους του διαδίκου που προσκόμισε τα αποδεικτικά μέσα, αφού πράγματι αποτελεί προϋπόθεση για την εφαρμογή του αρθ. 19 παρ. 3 Συντ.

Όπως διαπιστώνουμε και σε αυτήν την απόφαση, το Δικαστήριο εστιάζει σε ένα μόνο κατά την κρίση του εφαρμοστέο δικαίωμα και δεν ερευνά ενδελεχώς και διακριτά τις προϋποθέσεις των άρθρων 9, 9^Α και 19 παρ. 1 Συντ., πριν καταλήξει να εφαρμόσει ή να απορρίψει την εφαρμογή του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ.

5. ΕφΠειρ 245/2021

Στην υπόθεση αυτή, το Εφετείο Πειραιά κλήθηκε να κρίνει επί λόγου εφέσεως, κατά τον οποίο το πρωτοβάθμιο δικαστήριο εσφαλμένα είχε θεωρήσει अपαράδεκτες προσκομισθείσες εκτυπώσεις από συνομιλίες μεταξύ των δύο διαδίκων (πρώην συντρόφων) στην εφαρμογή ανταλλαγής άμεσων μηνυμάτων «Messenger» του Facebook. Κατά το ιστορικό της απόφασης, ο πρώην σύντροφος άσκησε αγωγή κατά της πρώην συντρόφου του, αιτούμενος να του επιστρέψει άτοκο δάνειο ύψους 8.000 ευρώ, ενώ η ίδια ισχυριζόταν ότι επρόκειτο για δωρεά εν ζωή για λόγους ευπρέπειας και ιδιαίτερου ηθικού καθήκοντος, στο πλαίσιο της σχέσης που διατηρούσαν με σκοπό το γάμο.

Το αξιοσημείωτο είναι ότι παρά το γεγονός πως η μείζων σκέψη της απόφασης περιλαμβάνει αυτούσιο το λεκτικό που είδαμε και σε προηγούμενες αποφάσεις περί της εφαρμογής του εννόμου συμφέροντος για την προάσπιση δικαιωμάτων ενώπιον δικαστηρίων, εντέλει καταλήγει στο ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα. Αφού προηγουμένως έκρινε μη πειστικές τις καταθέσεις των μαρτύρων της εναγόμενης, απορρίπτοντας τους

πραγματικούς της ισχυρισμούς ως αναπόδεικτους και ουσία αβάσιμους, στη συνέχεια δέχθηκε ως ορθή την απόφαση του Πρωτόδικου Δικαστηρίου που απέκλεισε, ως απαράδεκτα αποδεικτικά μέσα, τις προσκομισθείσες μετ' επικλήσεως απεικονίσεις αποσπασμάτων συνομιλιών της με τον εφεσίβλητο στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης "facebook" και ειδικότερα στην εφαρμογή ανταλλαγής γραπτών μηνυμάτων "messenger". Και αυτό παρότι η εκκαλούσα -εναγόμενη επικαλέστηκε ότι «*επιβάλλεται να ληφθούν υπόψη για την προάσπιση των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας της και της δίκαιης δίκης, αφού αποτελούν το μοναδικό αποδεικτικό έγγραφο στοιχείο θεμελίωσης του ισχυρισμού της περί δωρεάς ποσού 8.000 ευρώ*». Δέχθηκε δε ότι ο σχετικός «*λόγος έφεσης είναι μη νόμιμος και απορριπτέος, καθόσον όλα τα υπόλοιπα αποδεικτικά στοιχεία είναι πρόσφορα, προκειμένου να επιτευχθεί η υπεράσπιση και αναγνώριση του προβαλλόμενου δικαιώματός της ενώπιον του Δικαστηρίου τούτου, χωρίς να είναι απολύτως αναγκαία προς ικανοποίηση του εν λόγω επιδιωκόμενου σκοπού η χρήση των άνω προσωπικών δεδομένων που έχουν συλλεγεί, αφού λείπει η συναίνεση του ενάγοντος – εφεσιβλήτου*».

Όπως ορθά επισημαίνεται σε πλήθος αποφάσεων του ΑΠ, η επίκληση της νομικής βάσης του εννόμου συμφέροντος για την προσκόμιση αποδεικτικών μέσων που περιλαμβάνουν αποδεικτικά μέσα ενώπιον δικαστηρίων, προϋποθέτει ότι αυτά είναι αναγκαία, πρόσφορα και κατάλληλα για την απόδειξη ή ανταπόδειξη κρίσιμων ισχυρισμών, που ασκούν ουσιώδη επιρροή στην έκβαση της δίκης. Εν προκειμένω, το δικαστήριο έδωσε άλλη διάσταση στην ερμηνεία της λέξης «πρόσφορα». Είχε ήδη απορρίψει το μοναδικό άλλο αποδεικτικό μέσο της εναγόμενης-εκκαλούσας, τους μάρτυρες, μη πειθόμενο από αυτούς, πιθανότατα δικαίως, καθώς κατά τη σύναψη της όποιας σύμβασης μεταξύ των διαδίκων προφανώς δεν ήταν κανείς παρών, ώστε να υπάρχει αυτόπτης και αυτόκοος μάρτυρας, από την κατάθεση του οποίου να μπορεί να εξαχθεί με απόλυτη βεβαιότητα το είδος της σύμβασης που συνήφθη. Κατά τούτο, το συγκεκριμένο αποδεικτικό μέσο δεν ήταν πρόσφορο (ή -αν μη τι άλλο- εξίσου πρόσφορο), όσο η γραπτή επικοινωνία μεταξύ των διαδίκων, από την οποία θα μπορούσε με πολύ μεγαλύτερη βεβαιότητα να διαπιστωθεί το κρίσιμο βιοτικό συμβάν.

Πέραν της παραπάνω παρατήρησης, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το δικαστήριο δεν απασχόλησε καθόλου η σκέψη εάν επρόκειτο για παραβίαση του απορρήτου των επικοινωνιών, όπως συνέβη στις δύο προηγούμενες αποφάσεις που προαναφέραμε, παρά το γεγονός ότι σε όλες το κρίσιμο αποδεικτικό μέσο ήταν γραπτά μηνύματα και παρά το γεγονός ότι η μείζων σκέψη και των τριών αποφάσεων είναι πανομοιότυπη. Έτσι, στις δύο προηγούμενες, τα δικαστήρια έκριναν ότι επρόκειτο αποκλειστικά για ζήτημα απορρήτου των επικοινωνιών κι ότι εφόσον τα μηνύματα είχαν ανταλλαγεί μεταξύ των διαδίκων και όχι τρίτων, ήταν νόμιμα και αποδεκτά αποδεικτικά μέσα.

Τέλος, αν και το δικαστήριο απορρίπτει το συγκεκριμένο λόγο έφεσης και επικυρώνει την πρωτόδικη απόφαση ως προς το ότι τα συγκεκριμένα αποδεικτικά μέσα ήταν απαράδεκτα, εντούτοις δεν αιτιολογεί βάσει ποιων διατάξεων θεμελιώνεται το δικονομικό απαράδεκτο αυτών. Και βέβαια η απόφαση, επιμελώς δεν κάνει καμία αναφορά στο αρθ. 19 παρ. 3 Συντ.

6. ΜΠρΠειρ 590/2021

Το Πρωτοδικείο Πειραιά αρνήθηκε να λάβει υπόψη του «*γραπτά μηνύματα του αιτούντος με την κόρη της δεύτερης των καθ' ων στην διαδικτυακή εφαρμογή επικοινωνίας «Messenger», τα οποία προσκομίζονται από τους τελευταίους, χωρίς να επικαλούνται ή να αποδεικνύουν ότι συντρέχει κάποια από τις προϋποθέσεις νόμιμης επεξεργασίας των δεδομένων αυτών, που ορίζονται στον Γενικό Κανονισμό Προστασίας προσωπικών Δεδομένων της Ε.Ε. (2016/679) και το νόμο 4624/2019, οπωσδήποτε δε, δεν κρίνεται, ότι*

η ενέργεια αυτή υπηρετεί σκοπούς και έννομα συμφέροντα υπέρτερα αυτών του αιτούντος ως υποκειμένου των εν λόγω δεδομένων (βλ. και ΑΠ 996/2010 με επίκληση της προστασίας συνταγματικά υπέρτερου αγαθού), καθόσον δεν είναι δημόσιες αναρτήσεις, και ως εκ τούτου αποτελούν προσωπικά δεδομένα (ΕφΑαρ 346/2015 ΤΝΠ/ΝΟΜΟΣ), τα οποία προστατεύονται από τον ανωτέρω Κανονισμό και νόμο, και σύμφωνα με άρθρο 6 του ανωτέρω Κανονισμού, η επίκληση και προβολή των εν λόγω δεδομένων εκ μέρους τρίτου προσώπου, χωρίς τη συγκατάθεση του υποκειμένου προστασίας και χωρίς τη συνδρομή κάποιας από τις προϋποθέσεις που ορίζει ο νόμος, αποτελεί απαγορευμένη επεξεργασία (βλ. και ΕφΘεσ 1302/2020 ΤΝΠ/ΝΟΜΟΣ)».

Εδώ το Δικαστήριο άγεται απευθείας σε μία κρίση περί της νομιμότητας της προσκόμισης μηνυμάτων messenger αποκλειστικά εξ επόψεως προστασίας προσωπικών δεδομένων, ξεπερνώντας σιωπηρά το ενδεχόμενο αυτά να συνιστούν ταυτόχρονα και στοιχεία που προστατεύονται από το απόρρητο των επικοινωνιών.

Εντούτοις, χρησιμοποιεί ένα παντελώς εσφαλμένο κριτήριο, που θα αναλύσουμε διεξοδικότερα και στο επόμενο κεφάλαιο και απαντάται σε πλήθος αποφάσεων, κατά το οποίο εφόσον δεν πρόκειται για δημόσιες αναρτήσεις στο διαδίκτυο, τότε (και μόνο) πρόκειται για προσωπικά δεδομένα κι επομένως αναζητάται νομική βάση για την επεξεργασία τους. Και τέτοια, όπως είδαμε, θα είναι είτε η συγκατάθεση, είτε το σταθμιζόμενο έννομο συμφέρον.

Πέραν του εσφαλμένου (όπως θα αναλύσουμε παρακάτω) κριτηρίου, η ίδια η σύγκριση τίθεται σε λάθος βάση, καθώς συγκρίνονται ανόμοια μεταξύ τους πράγματα: η επικοινωνία σε δημοσιότητα (ανάρτηση στο διαδίκτυο) με την επικοινωνία σε οικειότητα (ανταλλαγή γραπτών μηνυμάτων μεταξύ δύο ή περισσότερων (πάντως πεπερασμένου αριθμού) μερών (διαπροσωπική επικοινωνία)).

D. ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Εισαγωγικά

Από τεχνολογικής απόψεως, η σημαντικότερη εξέλιξη των τελευταίων ετών ήταν η ανάπτυξη του «συμμετοχικού» ή «κοινωνικού» διαδικτύου WEB 2.0. Ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του περιλαμβάνουν την ανάπτυξη των κοινωνικών δικτύων, την αμφίπλευρη επικοινωνία καθώς και μία αξιοσημείωτη ποικιλία περιεχομένου²¹³. Όπως αναφέραμε και στην εισαγωγή, κάθε μέσος σύγχρονος άνθρωπος έχει πλέον τη δυνατότητα να παράγει περιεχόμενο που δημοσιεύεται και αναπαράγεται αστραπιαία στο διαδίκτυο, με απροσδιόριστο αριθμό αποδεκτών. Το περιεχόμενο μπορεί να συνίσταται σε αρθρογραφία, σε απλές καθημερινές σκέψεις ή προσωπικές ανακοινώσεις, σε δημοσίευση φωτογραφιών και βίντεο, σε αναδημοσίευση δημοσιεύσεων άλλων προσώπων κλπ. Το WEB 3.0 ή σημασιολογικός ιστός (semantic web), με την προσθήκη μεταδεδομένων στο απύθμενο πέλαγος περιεχομένου, κατέστησε δυνατή την καλύτερη αξιοποίησή του, με ευχερέστερη ευρετηρίαση λέξεων-κλειδιών στις μηχανές αναζήτησης και όχι μόνο.

Στο παραπάνω τεχνολογικό πλαίσιο, πρώτα έκαναν την εμφάνισή τους τα ιστολόγια (αγγλιστί blogs), ενώ λίγα χρόνια αργότερα εμφανίστηκαν τα κοινωνικά δίκτυα.

Το blog είναι μορφή ιστοχώρου. Είναι λίστα καταχωρήσεων από την πιο πρόσφατη καταχώρηση στην παλαιότερη. Το περιεχόμενο των καταχωρήσεων μπορεί να είναι οτιδήποτε, όπως ειδήσεις, πολιτικοκοινωνικός σχολιασμός, σχολιασμός των μέσων μαζικής ενημέρωσης και των διασημοτήτων, προσωπικά ημερολόγια και ειδικά θέματα όπως τεχνολογία, τέχνες, μόδα, αθλητικά και γαστρονομία. Συνήθως δεν απαιτείται

²¹³ Μήτρου, 'Ιδιωτικότητα στο WEB 2.0'.

ενδεδειγμένη επιμέλεια του κώδικα της ιστοσελίδας, μιας και συχνά εγκατεστημένα αυτόματα συστήματα παρέχουν την δυνατότητα στο διαχειριστή του ιστολογίου να συντάξει μια καταχώρηση με πολύ λίγα βήματα. Η παρουσία των ιστολογίων στον Παγκόσμιο Ιστό αποτελεί μια μορφή διαδικτυακής δημοσιογραφίας που υλοποιεί την έννοια της δημοσιογραφίας των πολιτών. Φορείς της τελευταίας δεν είναι οι εργαζόμενοι στο χώρο των ΜΜΕ αλλά χρήστες του Διαδικτύου, που δεν έχουν επαγγελματική σχέση με την Τέταρτη εξουσία, για αυτό και δεν υπάγονται σε έλεγχο από κρατικές Αρχές²¹⁴. Πολλές φορές οι επισκέπτες του blog μπορούν και αυτοί να συνομιλούν και να καταθέτουν τις απόψεις τους για διάφορα θέματα που τίθενται είτε από τον ιδιοκτήτη του blog, είτε και από τους ίδιους. Οι χρήστες ενός blog «νιώθουν ότι επειδή η πρόσβαση και προβολή τους από τα ΜΜΕ δεν είναι εφικτή και άρα δεν μπορούν να έχουν τη δημόσια προβολή που απολαμβάνει το αντικείμενο σχολιασμού, καταφεύγουν σε αυτό που κατά την γνώμη τους αποτελεί το τελευταίο προπύργιο της ελευθερίας της έκφρασης και είναι το Διαδίκτυο και δη τα blogs. Γράφουν στο χώρο που θεωρούν δικό τους και απευθύνονται κυρίως προς τους ομοϊδεάτες τους. Τις περισσότερες φορές η επικοινωνία και η διατύπωση απόψεων μέσω των ιστολογίων και των ιστοχώρων κοινωνικής δικτύωσης διέπεται από την χαλαρότητα της ιδιωτικής κουβεντούλας και της ανεπίσημης συζήτησης»²¹⁵.

Τα κοινωνικά δίκτυα ή ορθότερα οι υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης μπορούν σε γενικές γραμμές να οριστούν ως διαδικτυακές πλατφόρμες επικοινωνίας, οι οποίες επιτρέπουν στα άτομα να προσχωρούν σε ή να δημιουργούν δίκτυα χρηστών με παρόμοιες ιδέες. Από νομικής σκοπιάς, τα κοινωνικά δίκτυα είναι υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας, όπως ορίζονται στο άρθρο 1 παράγραφος 2 της οδηγίας 98/34/ΕΚ, όπως τροποποιήθηκε από την οδηγία 98/48/ΕΚ. Οι υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά:

- οι χρήστες καλούνται να παράσχουν προσωπικά στοιχεία, με σκοπό την δημιουργία μιας περιγραφής του εαυτού τους ή ενός «προφίλ»,
- οι υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης παρέχουν επίσης εργαλεία τα οποία επιτρέπουν στους χρήστες να δημοσιεύσουν το δικό τους υλικό (περιεχόμενα που δημιουργούν οι χρήστες, όπως μια φωτογραφία ή μια καταχώριση ημερολογίου, μουσική ή βίντεο-κλιπ ή σύνδεσμοι προς άλλους δικτυακούς τόπους),
- η «κοινωνική δικτύωση» καθίσταται δυνατή χρησιμοποιώντας εργαλεία τα οποία παρέχουν έναν κατάλογο επαφών για κάθε χρήστη και με τα οποία οι χρήστες μπορούν να έρθουν σε επαφή²¹⁶.

Τα περισσότερα ψηφιακά κοινωνικά δίκτυα απαιτούν από τον χρήστη να δημιουργήσει πέραν του «προφίλ» και ένα δίκτυο σχέσεων. Ενίοτε η δημιουργία κοινότητας, η συμμετοχή σε αυτή, η πρόσκληση ελάχιστου αριθμού φίλων, συνιστά προαπαιτούμενο για τη χρήση ορισμένων υπηρεσιών και εφαρμογών του κοινωνικού δικτύου.

Η έλευση των κοινωνικών δικτύων δε συνοδεύτηκε από την απαιτούμενη συνετή διαχείριση των προσωπικών πληροφοριών των χρηστών εκ μέρους των ιδίων. Το λεγόμενο παράδοξο της ιδιωτικότητας (privacy paradox), φαινόμενο κατά το οποίο άτομα

214

<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CE%B9%CE%BF>

²¹⁵ Σπύρος Τάσης, 'Ό,τι πεις θα χρησιμοποιηθεί εναντίον σου; Η χρήση ψηφιακών δικτύων κοινωνικής δικτύωσης και ιστολογίων', στο *Facebook, blogs και δικαιώματα* (Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2013), 94–100.

²¹⁶ ΕΣΠΔ, 'Γνώμη 5/2019 σχετικά με την αλληλεπίδραση μεταξύ της Οδηγίας για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και του ΓΚΠΔ, ιδίως όσον αφορά την αρμοδιότητα, τα καθήκοντα και τις εξουσίες των αρχών προστασίας δεδομένων', 5.

με γνώσεις επί της λειτουργίας συγκεκριμένης τεχνολογίας αδιαφορούν για την αθρόα συλλογή και επεξεργασία των προσωπικών τους δεδομένων²¹⁷, είναι πολύ μεγαλύτερης έντασης εντός των κοινωνικών δικτύων και καταδεικνύει ότι οι περισσότεροι χρήστες «δεν φαίνεται να έχουν συνείδηση της σημασίας που έχει ο διαμοιρασμός και εν τέλει η κοινοχρησία της (προσωπικής)πληροφορίας τους. Οι χρήστες λ.χ. του facebook μοιάζει να το θεωρούν περισσότερο «ιδιωτικό» παρά δημόσιο χώρο, καθώς οι περισσότεροι δε συνειδητοποιούν πως δεδομένα που έχουν αναρτηθεί, έστω και μία φορά, παραμένουν εις το διηνεκές, ακόμη και εάν έχουν διαγραφεί από την πρωτότυπη-αρχική σελίδα, καθώς ενδέχεται είτε η πληροφορία να έχει αναρτηθεί περαιτέρω σε άλλες σελίδες, είτε να έχει αποθηκευτεί σε «κρυφή» μνήμη, είτε να έχει αρχειοθετηθεί. Στο Διαδίκτυο συνεπώς δεν υπάρχει «λήθη», όπως δεν υφίσταται επίσης συχνά ακρίβεια και επαλήθευση. Συνήθως οι αναρτημένες πληροφορίες, αποδίδουν μία δεδομένη χρονική στιγμή, χωρίς να έχουν επικαιροποιηθεί και εμπλουτιστεί με νεότερα στοιχεία και χωρίς να είναι διόλου βέβαιο ότι η διαδικτυακή αναζήτηση θα αποδώσει αποτελέσματα που αποδίδουν την αλληλουχία των καταχωρίσεων ή των εξελίξεων μιας πληροφορίας. Η ανάρτηση και διάδοση μιας πληροφορίας στο Διαδίκτυο και ιδίως στους ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης επιτείνουν επίσης μία από τις βασικές επιπτώσεις της ηλεκτρονικής επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων: την αποξένωση και αυτονόμηση της πληροφορίας από τον αρχικό δημιουργό της, τον φορέα της και κυρίως το πλαίσιο, στο οποίο καταρχήν αυτή η πληροφορία παράχθηκε, κοινοποιήθηκε και εν τέλει είχε αποκτήσει την αρχική σημασιοδότηση και αξία της. Η άνευ προηγουμένου δημοσιοποίηση προσωπικών πληροφοριών των χρηστών ωθείται από την «πίεση» να συμμετέχουν στη ραγδαία αύξουσα κοινωνική δικτύωση. Οι χρήστες φαίνεται να καλούνται να επιλέξουν ανάμεσα στην ιδιωτικότητα και στην κοινότητα»²¹⁸. Το φαινόμενο αυτό έχει χαρακτηριστεί εύστοχα ως «διαδικτυακός κοινωνικός εξαναγκασμός», προσπαθώντας να αποδώσει την νέα τάση συμμετοχής σε νέες υπηρεσίες και εφαρμογές, επηρεάζοντας τον τρόπο ζωής, τις συνήθειες, τις σχέσεις μας με τους γύρω μας και γενικότερα την έκφραση των συναισθημάτων. Η δύναμη του «φαίνεσθαι» στα κοινωνικά δίκτυα (δηλαδή η ανάγκη να δείξουμε ότι έχουμε πολλούς φίλους, ότι είμαστε τέλειοι σε αυτά που κάνουμε κ.ο.κ.) αποδεικνύει πόσο πολύ τα κοινωνικά δίκτυα επηρεάζουν την προσωπικότητα μας, ως το σημείο να γίνεται λόγος για ανταγωνισμό μεταξύ των χρηστών. Πολύ σύνηθες είναι το φαινόμενο εμφανίσεως ενός χρήστη με ψευδώνυμο με τη μορφή ενός alter ego που επιλέγει και διαμορφώνει αποκλειστικά και μόνο για διαδικτυακή χρήση²¹⁹. Τούτο όμως σημαίνει ότι πολύ συχνά πληροφορίες που δημοσιεύουν οι ίδιοι οι χρήστες για τον εαυτό τους, ενδέχεται να είναι επίπλαστες ή και ψευδείς, ή να αναπαριστούν μία μόνο αποσπασματική πλευρά τους.

Το δημοφιλέστερο μακράν όλων των κοινωνικών δικτύων, είναι αδιαμφισβήτητα το Facebook, που δημιουργήθηκε το 2004 κι έκτοτε διατηρεί μόνιμα και διαχρονικά τα πρωτεία εγγεγραμμένων χρηστών. «Μέσα από τις λειτουργίες του Facebook, στις οποίες ο χρήστης συμμετέχει οικειοθελώς, μπορεί να επιτευχθεί μια πλήρης σκιαγράφηση του υποκειμένου των δεδομένων. Ένα πλήρως συμπληρωμένο προφίλ στο Facebook περιλαμβάνει περίπου σαράντα είδη πληροφοριών που καθιστούν το χρήστη πλήρως αναγνωρίσιμο, π.χ. όνομα, ημερομηνία γεννήσεως, πολιτικές και θρησκευτικές απόψεις, στοιχεία επικοινωνίας, φύλο, σεξουαλικές προτιμήσεις, προσωπική

²¹⁷ Susanne Barth κ.ά., 'Putting the privacy paradox to the test: Online privacy and security behaviors among users with technical knowledge, privacy awareness, and financial resources' *Telematics and Informatics* (2017), <https://doi.org/10.1016/j.tele.2019.03.003>.

²¹⁸ Μήτρου, 'Ιδιωτικότητα στο WEB 2.0'.

²¹⁹ Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή, 'Κοινωνικά Δίκτυα και Προσωπικότητα II' *ΔΙΜΕΕ*, τχ. 2/2012 (2012).

κατάσταση, αγαπημένα βιβλία, αγαπημένες ταινίες, ιστορικό της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής εμπειρίας και σαφώς φωτογραφία. Επίσης, το Facebook προσφέρει στους χρήστες του πολλά εργαλεία για την ανεύρεση πιθανών επαφών. Περαιτέρω εφαρμογές προσφέρουν μια σωρεία πληροφοριών για τον χρήστη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστούν οι αναρτήσεις στον τοίχο. Μέσα από μία ανάρτηση μπορούμε να λάβουμε πληροφορίες τόσο για αυτόν που έκανε την ανάρτηση όσο και για το δέκτη της, π.χ. ότι ο συγκεκριμένος χρήστης βρίσκεται σε διακοπές σε εξωτικό νησί ή ακόμα και για τους δύο, π.χ. για κάποιο κοινό τους ταξίδι. Η επισήμανση προσώπου σε φωτογραφία (tag) μπορεί να μας δώσει πολλές πληροφορίες για το πρόσωπο, τους φίλους του και το μέρος που βρίσκεται. Με άλλα λόγια, το προφίλ του χρήστη στο Facebook συνιστά ένα ψυχογράφημα του εαυτού του. Μέσω της διαμορφώσεως ενός προσωπικού προφίλ διαφοροποιείται ο τρόπος εμφανίσεως του ατόμου, αλλά και της τελικής μορφής της ταυτότητας, καθώς ο καθένας δυνητικά καθορίζεται από αυτό που επιλέγει ο ίδιος να παρουσιάσει. Εξάλλου, σε πολλές περιπτώσεις οι χρήστες αποδέχονται τις προσκλήσεις φιλίας αγνώστων χρηστών, με αποτέλεσμα να μοιράζονται με αυτούς τα προσωπικά τους δεδομένα, όπως π.χ. στοιχεία επικοινωνίας και φωτογραφίες²²⁰. Όπως τα περισσότερα κοινωνικά δίκτυα, το Facebook διαθέτει ρυθμίσεις ιδιωτικότητας (privacy settings), οι οποίες επιτρέπουν στο χρήστη να καθορίσει την εμβέλεια της δημοσιότητας που θα έχουν οι ενέργειές του εντός του δικτύου, κατά τρόπο ώστε να είναι ορατές είτε δημόσια, είτε περιορισμένα στο κοινό των διαδικτυακών του «φίλων». Οι δυνατότητες προστασίας της ιδιωτικότητας των πληροφοριών του χρήστη εξαρτάται άμεσα από τις σχεδιαστικές επιλογές και τους μηχανισμούς που η εκάστοτε υπηρεσία κοινωνικής δικτύωσης διαθέτει στα μέλη της. Εντούτοις, οι περισσότερες έρευνες καταδεικνύουν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των χρηστών (μεταξύ 80 και 99%) αφήνει ως έχουν τις προεπιλεγμένες ρυθμίσεις (default settings) που εφαρμόζει η εκάστοτε υπηρεσία στα δεδομένα των χρηστών, είτε γιατί δεν γνωρίζει τη δυνατότητα ή τον περίπλοκο τρόπο αλλαγής τους, είτε γιατί δεν συνειδητοποιεί τις συνέπειες της καθεμιάς. Αυτό όμως σημαίνει ότι το επίπεδο της προστασίας της ιδιωτικότητας των χρηστών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις επιλογές προεπιλεγμένων ρυθμίσεων του παρόχου του κοινωνικού δικτύου²²¹. Κατ' αποτέλεσμα, όσοι είναι περισσότερο εξοικειωμένοι με την τεχνολογία και γενικότερα με το διαδίκτυο θα προβούν σε αποτελεσματικότερα μέτρα προστασίας, σε αντίθεση με τους αρχάριους ή ανίδεους²²².

Όταν κάποιος γίνεται χρήστης του Facebook, «αποδέχεται την πολιτική προστασίας ιδιωτικότητας του, στην οποία αναφέρεται ότι η εταιρεία έχει δικαίωμα να δώσει τα στοιχεία που θα οδηγήσουν στην αναγνώρισή του εάν της ζητηθεί από τις αρχές. Επίσης αποκαλύπτει πληροφορίες στους «καταχωρημένους» φίλους του. Άρα αποδέχεται τον κίνδυνο αποκάλυψης των πληροφοριών του στις αρχές. Όμως, όπως υποστηρίζεται, δεν συνεπάγεται ότι ο χρήστης με την εγγραφή στο Facebook αυτόματα χάνει κάθε «προσδοκία ιδιωτικότητας»²²³. Οι όροι της πολιτικής του Facebook, όπως και κάθε κοινωνικού δικτύου, συνιστούν «ένα είδος σύμβασης προσχώρησης (take it or leave it), η οποία είναι αναγκαία για την είσοδο του χρήστη σε αυτό. Στην πράξη όμως, αφενός τέτοιοι όροι σπάνια διαβάζονται με τη δέουσα προσοχή»²²⁴, ενώ συχνά «δεν είναι καν

²²⁰ Παναγοπούλου-Κουτνατζή.

²²¹ Μαρία Καρύδα και Σπύρος Κοκολάκης, 'Ψηφιακά κοινωνικά δίκτυα: ζητήματα ιδιωτικότητας και η τεχνολογική αντιμετώπισή τους', στο *Facebook, blogs και δικαιώματα* (Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2013), 133.

²²² Παναγοπούλου-Κουτνατζή, 'Κοινωνικά Δίκτυα και Προσωπικότητα II'.

²²³ Πισκοπάνη, 'Η προστασία της ιδιωτικότητας των χρηστών του Facebook'.

²²⁴ Τάσσης, 'Ό,τι πεις θα χρησιμοποιηθεί εναντίον σου; Η χρήση ψηφιακών δικτύων κοινωνικής δικτύωσης και ιστολογίων', 106.

κατανοητοί ή είναι εξαιρετικά μακροσκελείς και περίπλοκοι και παρουσιάζουν ασυνέπεια στην ορολογία»²²⁵. Παράλληλα, ορθά επισημαίνεται²²⁶ ότι «οι όροι προστασίας της ιδιωτικότητας στο Facebook τροποποιούνται διαρκώς, χωρίς να ενημερώνεται ο χρήστης επαρκώς και χωρίς να υποχρεούται να ανανεώσει τη συγκατάθεσή του».

Οι σύγχρονοι εξαντλητικοί ρυθμοί ζωής που αποστερούν και τα τελευταία απομεινάρια ελεύθερου χρόνου για διά ζώσης κοινωνικές επαφές, σε συνδυασμό με την εξοικείωσή μας με το διαδίκτυο, οδήγησαν σε μια σταδιακή αλλαγή της συμπεριφοράς μας και σε μια τάση άκριτης δημοσιοποίησης προσωπικών πληροφοριών, διαδικτυακής διατύπωσης απόψεων και σχολίων, που έχει επεκταθεί σε τέτοιο γενικευμένο βαθμό, ώστε συχνά να αποτελεί ίσως και τη μόνη επικοινωνία και αλληλεπίδραση του σύγχρονου ανθρώπου με τους γύρω του. Οι διαδικτυακές κοινότητες και τα διαδικτυακά fora αποτελούν «δημόσιους χώρους», καθώς εκεί συναντώνται οι χρήστες και συνομιλούν για θέματα ενδεχομένως δημοσίου ενδιαφέροντος, ώστε να γεννάται το ερώτημα εάν θα πρέπει να γίνεται πλέον λόγος για μια νέα «δημόσια σφαίρα», στην οποία η πληροφόρηση και η επικοινωνία συμβαίνει κατά δημόσιο τρόπο, όπου αναπτύσσεται ένας δημόσιος διάλογος και τίθενται δημόσια ζητήματα²²⁷. Ωστόσο, αυτές οι «συνομιλίες» δεν γίνονται πάντα με συνείδηση της παρουσίας των άλλων²²⁸. Δεν είναι καθόλου σπάνιο οι χρήστες του διαδικτύου ως άλλοι ιθαγενείς να ανταλλάσσουν πολύτιμες πληροφορίες για τη ζωή και την προσωπικότητα τόσο των ιδίων όσο και των φίλων τους²²⁹.

Από νομικής απόψεως και ειδικότερα εξ απόψεως του δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων, οι δημοσιεύσεις στο διαδίκτυο προσωπικών δεδομένων συνιστούν καταρχήν αυτοματοποιημένη εν όλω ή εν μέρει επεξεργασία με την έννοια του ΓΚΠΔ. Το ΔΕΚ στην υπόθεση Bodil Lindqvist²³⁰ απάντησε τόσο στο παραπάνω ερώτημα, όσο και στο ερώτημα εάν τέτοιου είδους δημοσιεύσεις εμπίπτουν στην εξαίρεση της οικιακής -προσωπικής δραστηριότητας, που θα τις έθετε εκτός πεδίου εφαρμογής της νομοθεσίας προσωπικών δεδομένων. Επί του τελευταίου αυτού ζητήματος, το ΔΕΚ έκρινε ότι «η εξαίρεση αυτή πρέπει συνεπώς να ερμηνευθεί ως αφορώσα αποκλειστικά τις δραστηριότητες οι οποίες εντάσσονται στο πλαίσιο της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής των ιδιωτών, πράγμα το οποίο προδήλως δεν ισχύει για την περίπτωση της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων, η οποία συνίσταται στη δημοσίευση τους στο Διαδίκτυο με συνέπεια να αποκτά πρόσβαση στα δεδομένα αυτά **απροσδιόριστος αριθμός προσώπων**»²³¹. Αντίθετα, όσον αφορά ειδικότερα τα κοινωνικά δίκτυα, η ΟΕ29 είχε αποφανθεί²³² ότι οι χρήστες τους είναι υποκείμενα των δεδομένων και καταρχήν δεν θα πρέπει να θεωρούνται ως υπεύθυνοι επεξεργασίας, αλλά να γίνεται δεκτό ότι οι δραστηριότητές τους εντός των δικτύων εμπίπτουν στην εξαίρεση της προσωπικής-οικιακής δραστηριότητας. Ωστόσο, επεσήμανε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις χρηστών αυτό δε συμβαίνει, όπως «για παράδειγμα όταν η υπηρεσία κοινωνικής δικτύωσης χρησιμοποιείται ως

²²⁵ Καρύδα και Κοκολάκης, 'Ψηφιακά κοινωνικά δίκτυα: ζητήματα ιδιωτικότητας και η τεχνολογική αντιμετώπισή τους', 133.

²²⁶ Παναγοπούλου-Κουτνατζή, 'Κοινωνικά Δίκτυα και Προσωπικότητα II'.

²²⁷ Λίλιαν Μήτρου, 'Μια σύντομη εισαγωγή', στο *Facebook, blogs και δικαιώματα* (Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2013), 11.

²²⁸ Τάσσης, 'Ό,τι πεις θα χρησιμοποιηθεί εναντίον σου; Η χρήση ψηφιακών δικτύων κοινωνικής δικτύωσης και ιστολογίων', 110.

²²⁹ Τάσσης, 113.

²³⁰ Απόφαση ΔΕΚ της 6^{ης} Νοεμβρίου 2013, στην υπόθεση C-101/01

²³¹ Ορ. σχετ. και Ιωάννης Ιγγλεζάκης, 'Δημοσιοποίηση και διαβίβαση προσωπικών δεδομένων μέσω του Διαδικτύου - Οι συνέπειες από την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΚ' ΔιΜΕΕ, τχ. 4/2004 (2004): 498 επ.

²³² ΟΕ29, 'Γνώμη 5/2009 σχετικά με τις επιγραμμικές υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης' (ΟΕ29, 12 Ιουνίου 2009).

πλατφόρμα συνεργασίας για έναν οργανισμό ή μια εταιρεία. Αν ο χρήστης μιας υπηρεσίας κοινωνικής δικτύωσης ενεργεί εκ μέρους μιας εταιρείας ή ενός οργανισμού, ή χρησιμοποιεί την εν λόγω υπηρεσία κυρίως ως πλατφόρμα για την επιδίωξη διαφημιστικών, πολιτικών ή φιλανθρωπικών στόχων, η εξαίρεση δεν ισχύει. Σε αυτή την περίπτωση, ο χρήστης αναλαμβάνει όλες τις ευθύνες ενός υπεύθυνου επεξεργασίας δεδομένων, ο οποίος αποκαλύπτει προσωπικά δεδομένα σε έναν άλλο υπεύθυνο επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων (δηλ. την υπηρεσία κοινωνικής δικτύωσης) και σε τρίτους (σε άλλους χρήστες της εν λόγω υπηρεσίας ή ενδεχομένως ακόμα και σε άλλους υπεύθυνους επεξεργασίας δεδομένων με πρόσβαση στα δεδομένα). Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο χρήστης πρέπει να λάβει τη σύμφωνη γνώμη των ενδιαφερομένων προσώπων ή κάποια άλλη νομική βάση». Ομοίως η ΟΕ29 υπογράμμισε ότι σε κάποιες περιπτώσεις «οι χρήστες ενδέχεται να αποκτήσουν μεγάλο αριθμό τρίτων επαφών, πολλές από τις οποίες τους είναι άγνωστες. Ένας μεγάλος αριθμός επαφών μπορεί να σημαίνει ότι δεν ισχύει η εξαίρεση λόγω οικιακής χρήσης και επομένως ότι ο χρήστης μπορεί να θεωρείται ως υπεύθυνος της επεξεργασίας δεδομένων. Όταν η πρόσβαση στις πληροφορίες προφίλ επεκτείνεται πέραν των επαφών της επιλογής του χρήστη, π.χ. όταν παρέχεται πρόσβαση σε ένα προφίλ σε όλους τους χρήστες της υπηρεσίας κοινωνικής δικτύωσης ή όταν τα δεδομένα παρέχουν δυνατότητα καταγραφής από τις μηχανές αναζήτησης, η πρόσβαση υπερβαίνει το προσωπικό ή το οικιακό πλαίσιο. Κατά αντίστοιχο τρόπο, αν ένας χρήστης λάβει συνειδητή απόφαση να επεκτείνει την πρόσβαση στα στοιχεία του πέραν των «φίλων» της επιλογής του, τίθενται σε ισχύ υποχρεώσεις υπεύθυνου επεξεργασίας δεδομένων. Ουσιαστικά, σε αυτή την περίπτωση θα ισχύει το ίδιο νομικό καθεστώς με εκείνο που ισχύει όταν κάποιος χρησιμοποιεί άλλες τεχνολογικές πλατφόρμες για να δημοσιεύσει στο Διαδίκτυο δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα». Κατά συνέπεια από την πλευρά του χρήστη που προβαίνει σε δημοσίευση προσωπικών δεδομένων τρίτων, εφόσον αυτή είτε απευθύνεται σε μεγάλο αριθμό «φίλων», είτε έχει γίνει κατά τρόπο ώστε να είναι προσβάσιμη από κάθε χρήστη του διαδικτύου, διενεργεί μία επεξεργασία δεδομένων που εμπίπτει κανονικά στο πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ.

Ωστόσο, συχνά από τη νομολογία παρανοείται ότι το κριτήριο του εύρους του κοινού της δημοσίευσης (που είναι κρίσιμο για την κατάφαση της ιδιότητας του υπευθύνου επεξεργασίας και των συνεπαγόμενων με αυτήν υποχρεώσεων), δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί αντίστροφα για την θεμελίωση νόμιμης συλλογής εκ μέρους τρίτων, προσωπικών δεδομένων του ίδιου του χρήστη, που αυτός επιλέγει να δημοσιεύσει, τουλάχιστον εξ απόψεως δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων. Αντίθετα, όπως είδαμε στο κεφάλαιο για το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, η εν λόγω επιλογή κοινού, εξεταζόμενη από την άποψη του δικαιώματος προστασίας της ιδιωτικής ζωής, θα μπορούσε να είναι καθοριστική, καθώς βασικό χαρακτηριστικό του δικαιώματος αυτού είναι το υποκειμενικό στοιχείο της επιλογής του ατόμου των πληροφοριών του επιθυμεί να κρατήσει κρυφές και εκείνων που επιθυμεί να δημοσιοποιήσει. Στο πλαίσιο της προστασίας της ιδιωτικής ζωής, η «απαλλοτρίωση» των ιδιωτικών πληροφοριών από τον ίδιο τον φορέα τους, τις μεταφέρει από την απόρρητη ιδιωτική σφαίρα στη δημόσια, με αποτέλεσμα την αυτόματη παύση της προστασίας τους. Η ίδια πληροφορία εντούτοις, εξακολουθεί να προστατεύεται από το δίκαιο προστασίας προσωπικών δεδομένων. Τούτο σημαίνει ότι παρά τη δημοσιοποίησή της από το ίδιο το υποκείμενο, κάθε νόμιμη επεξεργασία της από τρίτους προϋποθέτει τόσο την τήρηση των γενικών αρχών επεξεργασίας, όσο και την ύπαρξη νόμιμης βάσης. Όπως είδαμε, η διαφορά αυτή είναι και μία από τις βασικότερες μεταξύ του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και του δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων. Βέβαια, η πρόδηλη δημοσιοποίηση πληροφοριών ακόμη και ειδικών κατηγοριών (ευαίσθητων) από το ίδιο το υποκείμενο,

δεν είναι χωρίς νομική σημασία, ούτε στο δίκαιο προστασίας προσωπικών δεδομένων. Ο ΓΚΠΔ στο άρθρο 9 παρ. 2 εδ. ε', περιλαμβάνει ανάλογη πρόβλεψη με αυτήν που περιείχε η καταργηθείσα Οδηγία ΕΚ 95/46 και ο Ν. 2472/97 : την πρόβλεψη ότι η πρόδηλη δημοσιοποίηση από το υποκείμενο αποτελεί μία από τις εξαιρέσεις της κατά τα άλλα απόλυτης απαγόρευσης επεξεργασίας ευαίσθητων δεδομένων. Αυτό όμως δεν σημαίνει, όπως προείπαμε, ότι δεν προϋποτίθεται σωρευτικά και η ύπαρξη μιας νόμιμης βάσης επεξεργασίας (πλέον εκ των προβλεπόμενων στο άρθρο 6 παρ. 1 ΓΚΠΔ), ούτε συνεπάγεται τη δυνατότητα νόμιμης απεμπόλησης της τήρησης των γενικών αρχών επεξεργασίας²³³²³⁴.

Στην ίδια προβληματική υποστηρίζεται ότι η νόμιμη χρήση εκ μέρους τρίτων των πληροφοριών που ένας χρήστης δημοσιοποίησε ο ίδιος σε ένα κοινωνικό δίκτυο, μπορεί να θεμελιωθεί στη συγκατάθεση που ο χρήστης παραχώρησε στον πάροχο του κοινωνικού δικτύου κατά την εγγραφή του. Η άποψη αυτή επικαλείται ότι ο χρήστης, πριν μοιραστεί προσωπικές πληροφορίες μέσω της πλατφόρμας, ενημερώνεται ότι εάν επιλέξει τη ρύθμιση της «δημόσιας» (public) κοινοποίησης, τότε κάθε τρίτος χρήστης του διαδικτύου, ακόμη και μη εγγεγραμμένος στην πλατφόρμα, θα μπορεί να έχει πρόσβαση στη δημοσίευση, λ.χ. μέσω μίας μηχανής αναζήτησης. Συνεπώς, κατά την άποψη αυτή, με τη συμπλήρωση του τετραγωνιδίου αποδοχής, ο χρήστης εκδηλώνει έτσι απερίφραστα την συγκατάθεσή του για επεξεργασία των πληροφοριών του από το Facebook, τους παρόχους πρόσθετων υπηρεσιών και τους χρήστες που εμπίπτουν στον κύκλο εμπιστοσύνης που ο ίδιος καθορίζει. Επιπλέον, όσον αφορά την πιθανότητα διαρροής των πληροφοριών εκτός του κύκλου αυτού, εφόσον το Facebook ενημερώνει αναλυτικά για τον υπαρκτό αυτό κίνδυνο και λαμβάνει, στο μέτρο του δυνατού, όλα τα απαραίτητα μέτρα για να τον περιορίσει, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η συμπλήρωση του τετραγωνιδίου, αλλά και η ανάρτηση προσωπικών πληροφοριών στο Facebook μετά την ενημέρωση αυτή, αποτελούν έμπρακτη συναίνεση του χρήστη για την επεξεργασία που μπορεί να ακολουθήσει από τρίτα πρόσωπα²³⁵. Η εσφαλμένη αυτή άποψη παρορά παντελώς τις απαιτήσεις έγκυρης συγκατάθεσης που ο ΓΚΠΔ θέτει, καθώς και τη θεμελιώδη αρχή του σκοπού²³⁶. Μια τέτοια συγκατάθεση δεν είναι «εν πλήρει

²³³ Ορ. σχετ. και την εξαιρετική απόφαση του ΣτΕ 194/2021 που άπτεται τόσο της απαιτήσης τήρησης των αρχών επεξεργασίας-πέραν της νόμιμης βάσης, όσο και της εξαίρεσης της δημοσιοποίησης εκ μέρους του υποκειμένου.

²³⁴ Ορ. σχετ. και ΟΕ29 γνώμη 6/2014 «σχετικά με την έννοια των εννόμων συμφερόντων του υπευθύνου επεξεργασίας, σύμφωνα με το άρθρο 7 της οδηγίας 95/46/ΕΚ», σελ. 19 «Θα ήταν, για παράδειγμα, άτοπο να καταλήξει κανείς στο συμπέρασμα ότι η θέσπιση της ειδικής κατηγορίας των δεδομένων τα οποία προδήλως δημοσιοποιούνται βάσει του άρθρου 8 παράγραφος 2 στοιχείο ε) αποτελεί αυτοτελώς και σε κάθε περίπτωση επαρκή προϋπόθεση για να επιτραπεί η επεξεργασία κάθε τύπου δεδομένων χωρίς τη διενέργεια στάθμισης μεταξύ των συμφερόντων και των δικαιωμάτων που διακυβεύονται, όπως απαιτείται στο άρθρο 7 στοιχείο στ'».

²³⁵ Φίλιππος-Εμμανουήλ Γεωργαλής, 'Η ιδιωτικότητα στο Facebook μετά τον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων' ΔΙΤΕ, τχ. 3/2020 (2020).

²³⁶ Δυνάμει του άρθρου 5 παράγραφος 1 στοιχείο β) του ΓΚΠΔ, για την εξασφάλιση έγκυρης συγκατάθεσης απαιτείται πάντοτε ο προσδιορισμός καθορισμένου, ρητού και νόμιμου σκοπού για την επιδιωκόμενη δραστηριότητα επεξεργασίας. Η ανάγκη για συγκεκριμένη συγκατάθεση, σε συνδυασμό με την έννοια του περιορισμού του σκοπού, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχείο β), λειτουργεί ως εγγύηση κατά της σταδιακής διεύρυνσης ή σύγχυσης των σκοπών για τους οποίους τα δεδομένα υποβάλλονται σε επεξεργασία, μετά τη συμφωνία του υποκειμένου των δεδομένων στην αρχική συλλογή των δεδομένων. Το φαινόμενο αυτό, γνωστό επίσης ως υφέρπουσα διεύρυνση λειτουργιών, συνιστά κίνδυνο για τα υποκείμενα των δεδομένων, καθώς μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη μη αναμενόμενη χρήση προσωπικών δεδομένων. ΕΣΠΔ, 'Κατευθυντήριες γραμμές 5/2020 σχετικά με τη συγκατάθεση βάσει του κανονισμού 2016/679' (ΕΣΠΔ, 4 Μάιος 2020), παρ. 56.

επιγνώσει»²³⁷ (informed), παρά την ενημέρωση εκ μέρους του Facebook, η οποία εν προκειμένω δεν είναι τίποτε παραπάνω από μία προειδοποίηση για τους κινδύνους που πρέπει να λάβει υπόψη του ο χρήστης. Αντιθέτως, η έγκυρη συγκατάθεση προϋποθέτει την ενημέρωση του υποκειμένου των δεδομένων μεταξύ άλλων για την ταυτότητα του υπευθύνου επεξεργασίας και για το σκοπό της επεξεργασίας, στοιχεία που όμως στις περιπτώσεις αυτές ελλείπουν. Όσον αφορά την ταυτότητα του υπευθύνου επεξεργασίας και το είδος των δεδομένων, το ΕΣΠΔ επισημαίνει ότι, στις περιπτώσεις στις οποίες η ζητούμενη συγκατάθεση θα χρησιμοποιηθεί από περισσότερους (από κοινού) υπευθύνους επεξεργασίας ή εάν τα δεδομένα πρόκειται να διαβιβαστούν ή να υποβληθούν σε επεξεργασία από άλλους υπευθύνους επεξεργασίας που επιθυμούν να στηριχθούν στην αρχική συγκατάθεση, όλοι αυτοί οι οργανισμοί θα πρέπει να κατονομάζονται. Εξάλλου, η συγκατάθεση πρέπει να είναι ειδική και συγκεκριμένη²³⁸, ήτοι να αφορά συγκεκριμένη επεξεργασία και όχι το ενδεχόμενο μελλοντικής συλλογής των δεδομένων από άγνωστους τρίτους²³⁹. Ουδόλως λοιπόν, μπορεί να θεωρηθεί ότι ο εκάστοτε χρήστης του Facebook που δημοσιεύει λ.χ. μια φωτογραφία του σε αυτό έχει δώσει την έγκυρη συγκατάθεση του σε απροσδιόριστο αριθμό χρηστών ώστε αυτοί να την αντιγράψουν, να την αποθηκεύσουν, να την εκτυπώσουν προκειμένου να τη δημοσιοποιήσουν παραπέρα και πολύ περισσότερο να τη χρησιμοποιήσουν ως αποδεικτικό μέσο ενώπιον δικαστηρίου. Ούτε μπορεί να θεωρηθεί ότι η αμφίβολα ελεύθερη (δεδομένης της αδυναμίας διαπραγμάτευσης των όρων) γενική και μη διακριτή²⁴⁰ (granular) συγκατάθεση που έδωσε προς τον πάροχο του κοινωνικού δικτύου και αφορούσε την εκ μέρους του επεξεργασία δεδομένων, καλύπτει οποιαδήποτε περαιτέρω επεξεργασία εκ μέρους χρηστών ή επισκεπτών για άλλους σκοπούς, για τους οποίους ο ίδιος ουδέποτε προηγουμένως ενημερώθηκε.

Κατά τούτο, η συλλογή και περαιτέρω χρήση ως αποδεικτικών μέσων εκ μέρους τρίτων (ή και δικαστικών ή διωκτικών αρχών) στοιχείων και πληροφοριών που εμπίπτουν στον ορισμό των προσωπικών δεδομένων και είναι δημοσιευμένες από το ίδιο το υποκείμενο, ανεξαρτήτως της επιλογής περιορισμένου ή μη κοινού, συνιστούν

²³⁷ «Για να παρέχεται η συγκατάθεση εν πλήρει επιγνώσει, το υποκείμενο των δεδομένων πρέπει να ενημερώνεται για ορισμένα στοιχεία τα οποία είναι καθοριστικής σημασίας για την επιλογή του. Επομένως, το ΕΣΠΔ εκτιμά ότι, για την εξασφάλιση έγκυρης συγκατάθεσης, απαιτείται η παροχή τουλάχιστον των ακόλουθων πληροφοριών ως ελάχιστων απαιτήσεων περιεχομένου για να είναι η συγκατάθεση «εν πλήρει επιγνώσει»:

- i. ταυτότητα του υπευθύνου επεξεργασίας,
- ii. σκοπός καθεμίας από τις πράξεις επεξεργασίας για τις οποίες ζητείται συγκατάθεση,
- iii. είδος των δεδομένων που θα συλλεχθούν και θα χρησιμοποιηθούν,
- iv. ύπαρξη του δικαιώματος ανάκλησης της συγκατάθεσης,
- v. πληροφορίες σχετικά με τη χρήση των δεδομένων για αυτοματοποιημένη λήψη αποφάσεων σύμφωνα με το άρθρο 22 παράγραφος 2 στοιχείο γ), αν συντρέχει τέτοια περίπτωση, και
- vi. πληροφορίες σχετικά με τους ενδεχόμενους κινδύνους των διαβιβάσεων δεδομένων λόγω της απουσίας απόφασης επάρκειας και κατάλληλων εγγυήσεων κατά το άρθρο 46.» ΕΣΠΔ, παρ. 64.

²³⁸ Στο άρθρο 6 παράγραφος 1 στοιχείο α) επιβεβαιώνεται ότι η συγκατάθεση του υποκειμένου των δεδομένων πρέπει να παρέχεται για «έναν ή περισσότερους συγκεκριμένους» σκοπούς και ότι το υποκείμενο των δεδομένων έχει επιλογή για καθέναν εξ αυτών. ΕΣΠΔ, 55.

²³⁹ Εάν ο υπεύθυνος επεξεργασίας επικαλείται το άρθρο 6 παράγραφος 1 στοιχείο α), τα υποκείμενα των δεδομένων πρέπει να παρέχουν πάντοτε συγκατάθεση για συγκεκριμένο σκοπό επεξεργασίας. ΕΣΠΔ, παρ. 57.

²⁴⁰ Μια υπηρεσία μπορεί να περιλαμβάνει πολλαπλές πράξεις επεξεργασίας για περισσότερους από έναν σκοπούς. Στις περιπτώσεις αυτές, τα υποκείμενα των δεδομένων θα πρέπει να μπορούν να επιλέγουν ελεύθερα τον σκοπό που αποδέχονται και όχι να υποχρεούνται να συγκατατεθούν σε σύνολο σκοπών επεξεργασίας. Σε δεδομένη περίπτωση, ενδέχεται να απαιτούνται περισσότερες συγκαταθέσεις για την έναρξη παροχής υπηρεσίας, δυνάμει του ΓΚΠΔ. ΕΣΠΔ, παρ. 42.

επεξεργασία προσωπικών δεδομένων εμπίπτουσα στο πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ (ή του ν. 4624/2019 όσον αφορά τις διωκτικές αρχές για σκοπούς δίωξης) και προϋποθέτουν την ύπαρξη νόμιμης βάσης επεξεργασίας και ταυτόχρονη τήρηση όλων σωρευτικά των γενικών αρχών επεξεργασίας.

Εξάλλου, όσον αφορά ειδικότερα τη συλλογή στοιχείων στο πλαίσιο αστυνομικής έρευνας²⁴¹, σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο, η αστυνομική έρευνα στα προαναφερόμενα δημόσια προσβάσιμα στοιχεία των χρηστών έχει κριθεί ότι θεωρείται διενέργεια προανακριτικής πράξης και προϋποθέτει τη διάπραξη εγκλήματος²⁴².

Αποφάσεις ελληνικών δικαστηρίων επί αποδεικτικών μέσων συλλεγμένων από κοινωνικά δίκτυα

Όπως είναι αναμενόμενο, παρατηρείται ολοένα και συχνότερα η απασχόληση των ελληνικών δικαστηρίων με αποδεικτικά μέσα που συλλέχθηκαν από δημοσιεύσεις ή εν γένει πληροφορίες δημοσιευμένες σε ιστολόγια ή κοινωνικά δίκτυα. Εντούτοις, μεταξύ τους, θα πρέπει να διακρίνουμε δύο βασικές κατηγορίες υποθέσεων: εκείνες που αφορούν υποθέσεις αξιώσεων που εγείρονται εξαιτίας των δημοσιεύσεων (πχ δημοσιεύσεις που αποτελούν συκοφαντική δυσφήμιση, εξύβριση, προσβολή της τιμής τρίτων κλπ), από εκείνες που καλούνται να κρίνουν επί οποιουδήποτε είδους διαφοράς, στο πλαίσιο της οποίας ως αποδεικτικό στοιχείο προσκομίζεται (ή συλλέγεται από το Δικαστήριο) τέτοια δημοσίευση. Την παρούσα μελέτη αφορούν κυρίως οι αποφάσεις της δεύτερης κατηγορίας, αν και ενίοτε και οι αποφάσεις της πρώτης μπορούν να χρησιμεύσουν για την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων, καθώς και σε αυτές εξ ορισμού προσκομίζονται οι επίμαχες δημοσιεύσεις ως αποδεικτικά μέσα.

Η μεταξύ τους ομαδοποίηση που ακολουθείται παρακάτω, έγινε με βάση το κριτήριο που χρησιμοποιήσαν για την εξαγωγή δικανικού συμπεράσματος και όχι με βάση αυτό καθ' εαυτό το αποτέλεσμα αυτού. Ωστόσο, υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός αποφάσεων που είναι αδύνατον να ενταχθεί στην κατηγοριοποίηση αυτή, καθώς δέχεται αποδεικτικά μέσα προερχόμενα από δημοσιεύσεις σε κοινωνικά δίκτυα και ιστολόγια, χωρίς καθόλου να ασχολείται με το ζήτημα της νομιμότητάς τους και κατ' αποτέλεσμα, χωρίς να αιτιολογεί για ποιο λόγο τα λαμβάνει υπόψη. Αντιθέτως, οι αποφάσεις που κρίνουν ως απαράδεκτα τέτοια αποδεικτικά μέσα, περιλαμβάνουν αναπόδραστα, μια έστω στοιχειώδη αιτιολογία απόρριψής τους.

1. Αποφάσεις που χρησιμοποιούν το κριτήριο των ρυθμίσεων απορρήτου

Πληθώρα αποφάσεων που έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα της προσκόμισης ως αποδεικτικών μέσων εκτυπώσεων από δημοσιεύσεις σε κοινωνικά δίκτυα, χρησιμοποιούν ως κριτήριο τη ρύθμιση που επέλεξε ο δημοσιεύσας για το κοινό της ανάρτησής του. Έτσι, αν αυτός επέλεξε το προφίλ του να είναι κλειστό ή η δημοσίευσή του να είναι ορατή μόνο στους διαδικτυακούς του «φίλους», οι αποφάσεις αυτές θεωρούν ότι πρόκειται για ιδιωτικό βίο του και ότι οι εν λόγω αναρτήσεις συνιστούν προσωπικά δεδομένα, αποκηρύσσοντάς τες συλλήβδην ως «παράνομα αποδεικτικά μέσα», άνευ άλλου τινός. Αντιστρόφως, εάν πρόκειται για ανοικτό προφίλ και δημοσίευση ορατή από όλους, φίλους και μη, (ένδειξη public), τότε καταλήγουν ότι αυτές δεν αποτελούν προσωπικά δεδομένα ή / και ότι δεν προστατεύονται από την σχετική νομοθεσία, αποδεχόμενες

²⁴¹ Η παραδοχή αυτή αποκτά μεγαλύτερη σημασία, με το δεδομένο ότι η έρευνα των διωκτικών αρχών τα τελευταία χρόνια στηρίζεται ολοένα και περισσότερο σε τεχνολογίες OSINT (Open Source Intelligence), διά των οποίων αξιοποιούνται δημόσια προσβάσιμες πηγές για την κατάρτιση προφίλ των υπόπτων ήδη προ της έναρξης της όποιας αστυνομικής επιχειρησιακής ενέργειας.

²⁴² Υπ' αριθ. 54/2005 Αναφορά Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Λάρισας ΠοινΧρ 2006 τ.ΝΣΤ', 276 επ.

ταυτόχρονα τη χρήση τους ως νόμιμων αποδεικτικών μέσων. Εύστοχα έχει παρατηρηθεί²⁴³ ότι υπάρχουν δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα που αναδεικνύουν το αδιέξοδο αν ακολουθήσουμε αυτό το σκεπτικό: Πρώτον, ο δημιουργός της ανάρτησης θα μπορεί να αποφασίζει και να ορίζει αν θα εφαρμόζεται ή όχι η νομοθεσία περί προσωπικών δεδομένων, ανάλογα με τον χαρακτηρισμό. Δεύτερον, η ίδια ανάρτηση σε ορισμένα κοινωνικά δίκτυα (π.χ. Facebook) που επιτρέπουν τον διαχωρισμό θα προστατεύεται, ενώ σε άλλα (π.χ. LinkedIn) θα λογίζεται ως «δημόσια». Στην περίπτωση δε των δημοσιεύσεων σε ομάδες κοινωνικών δικτύων, η επιλογή θα εναπόκειται στο διαχειριστή της ομάδας. Επίσης, ενόψει της δυνατότητας ο δημιουργός της ανάρτησης να μεταβάλλει το κοινό της δημοσίευσής του οποτεδήποτε και μετά από την αρχική της δημοσίευση, θα έχει ες αεί τη δυνατότητα να μεταβάλλει και το καθεστώς που τη διέπει, συμπαρασύροντας, εν αγνοία τους, τρίτους χρήστες που σχολίασαν ή αντέδρασαν σ' αυτή.

Την αρχή της νομολογιακής αυτής ατυχούς τάσης εγκαινίασε η ΤρΕφΑθ 275/2014, η οποία κρίνοντας επί ποινικής υπόθεσης παραβίασης προσωπικών δεδομένων, διατύπωσε την ερμηνεία ότι ο τότε ισχύων ν. 2472/97 «τιμωρεί ουσιαστικά την κατάργηση του απορρήτου και της μυστικότητας της ιδιωτικής ζωής και την αποκάλυψη των στοιχείων της, η οποία ακολουθεί την κατάργηση του απορρήτου. Ο Ν. 2472/1997 τιμωρεί μόνο, έστω και αν δεν εκφράζεται με σαφήνεια, την παραβίαση του απορρήτου της ιδιωτικής ζωής, δηλαδή μόνο τις επεμβάσεις σε αρχεία που είναι κρυφά και δεν έχουν δημοσιοποιηθεί και την επεξεργασία, μετάδοση, ανακοίνωση, γνωστοποίηση σε τρίτους κλπ δεδομένων που είναι κρυφά και δεν έχουν δημοσιοποιηθεί. Η ύπαρξη αρχείου και μάλιστα κρυφού και η ύπαρξη κρυφών (μη δημοσιοποιημένων) προσωπικών δεδομένων είναι οι βασικές προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 22 παρ. 4 του Ν 2472/1997, οι οποίες διαγράφουν και τα όρια του ρυθμιστικού πλαισίου, της περιοχής ισχύος, του πεδίου εφαρμογής του νόμου. Ο νόμος θεωρεί ότι άξια ποινικού κολασμού είναι η επεξεργασία των κρυφών προσωπικών δεδομένων που ακολουθεί την επέμβαση σε κρυφό αρχείο. Όσο η ιδιωτική ζωή είναι απόρρητη είναι άξια προστασίας. Αντίθετα, όταν πλέον έχει ευρέως δημοσιοποιηθεί στον κοινωνικό περίγυρο, η προσβολή της είναι ήδη ολοκληρωμένη) και παύει να είναι άξια προστασίας κατά του Ν 2472/1997». Για να καταλήξει δε στην ανωτέρω ερμηνεία, αντλεί επιχείρημα από τις διατάξεις του Ποινικού Κώδικα που αφορούν άλλες προσβολές της ιδιωτικής σφαιράς (άρθρα 370, 370 Α, 371), όπου παρατηρεί ότι πάντα τιμωρείται η παραβίαση κάποιου απορρήτου (των επιστολών, των τηλεφωνημάτων και της προφορικής συνομιλίας και της επαγγελματικής εχεμύθειας). Πλην όμως, οι παραπάνω σκέψεις είναι ολωσδιόλου εσφαλμένες. Ούτε ο Ν. 2472/97, ούτε και οποιοδήποτε άλλο νομοθέτημα προστασίας προσωπικών δεδομένων θέτουν ως προϋπόθεση της εφαρμογής τους και της προστασίας τους το «απόρρητο» των δεδομένων. Ο ορισμός της έννοιας των προσωπικών δεδομένων ουδόλως περιλαμβάνει τέτοιο στοιχείο. Το περιεχόμενο της έννοιας των προσωπικών δεδομένων περιλαμβάνει κάθε είδος πληροφορίας που αφορά σε ταυτοποιημένο ή ταυτοποιήσιμο φυσικό πρόσωπο και δεν περιορίζεται σε πληροφορίες που περιλαμβάνονται στη στενή ερμηνεία της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής²⁴⁴. Το ΔΕΕ έχει καθορίσει ότι η έννοια της

²⁴³ Γιαννόπουλος, 'ΤρΕφΘεσ 2116/2020 (Τμ. Γ') [Προσβολή προσωπικότητας σε ιστολόγιο. Ευθύνη των διαχειριστών κλειστής «ομάδας»] (παρατ. Γ. Γιαννόπουλος)'. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο σημείο αυτό του σχολίου του ο Γ. Γιαννόπουλος μετέφερε σχεδόν αυτούσια τα εύστοχα σχόλια του Δ. Βέρρα, σε διαδικτυακές «συζητήσεις» νομικών, μεταξύ των οποίων και η γράφουσα.

²⁴⁴ Ορ. σχετ. ΟΕ29, Γνώμη 4/2007 για την έννοια του όρου «προσωπικά δεδομένα», κατά στην οποία επισημαίνεται ότι: «Αφενός, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η έννοια της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής είναι ευρεία, όπως έχει καταστήσει σαφές το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (υπόθεση Amann κατά Ελβετίας της 16.2.2000, σκέψη 65). Αφετέρου, **οι κανόνες για την**

ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής πρέπει να ερμηνεύεται ευρέως. Από την άλλη πλευρά, οι κανόνες για τα προσωπικά δεδομένα εκτείνονται πέραν των πληροφοριών για την ιδιωτική ζωή ενός ατόμου και περιλαμβάνουν πληροφορίες που αφορούν οποιαδήποτε δραστηριότητα αυτό διεξάγει. Αυτή η δραστηριότητα μπορεί να σχετίζεται με δραστηριότητες της επαγγελματικής ή δημόσιας σφαίρας, εξίσου με την ιδιωτική ζωή του ατόμου. Για παράδειγμα τα στοιχεία επικοινωνίας στην εργασία του είναι προσωπικά δεδομένα, κατά τον ίδιο τρόπο με την διεύθυνση του σπιτιού τους ή ο προσωπικός τους αριθμός τηλεφώνου²⁴⁵. Όπως αναλύσαμε στο κεφάλαιο της σχέσης μεταξύ του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, μια από τις βασικότερες διαφορές μεταξύ τους συνίσταται ακριβώς στο στοιχείο αυτό. Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή προστατεύει αυτό που ο φορέας του επιθυμεί να κρατήσει ιδιωτικό και κρυφό. Αντίθετα, για το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων δεν ενδιαφέρει εάν η πληροφορία που αφορά το ταυτοποιημένο ή ταυτοποιήσιμο φυσικό πρόσωπο είναι δημοσιευμένη και ευρέως γνωστή ή κρυφή και απόρρητη. Έτσι, ως προσωπικό δεδομένο χαρακτηρίζεται ακόμη και ο δημοσιευμένος σε κατάλογο τηλεφωνικός αριθμός φυσικού προσώπου, ή η δημοσιευμένη σε ιστοσελίδα του διαδικτύου διεύθυνση ηλεκτρονικού του ταχυδρομείου, για να μην αναφερθούμε στο ίδιο το όνομα²⁴⁶, που είναι το πρώτο στοιχείο που γνωστοποιούμε όταν συστηνόμαστε. Προκειμένου να νομιμοποιείται κανείς να επεξεργαστεί καθ' οιονδήποτε τρόπο το ονοματεπώνυμό μας, πχ αποθηκευόντάς το σε μια βάση δεδομένων, αναζητώντας το αργότερα μέσα σε αυτή, χρησιμοποιώντας το για να μας αποστείλει αλληλογραφία, διαβιβάζοντάς το περαιτέρω σε τρίτους κ.ο.κ., οφείλει να τηρεί τις απαιτήσεις του ΓΚΠΔ ή γενικότερα του εκάστοτε ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου.

Μελετώντας τις αποφάσεις αυτής της κατηγορίας, διαπιστώνουμε μια πλήρη σύγχυση και ένα συνονθύλευμα ερμηνειών, που αναμειγνύουν ετερόκλητα κριτήρια εκ του απορρήτου των επικοινωνιών, του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και του δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων, χωρίς να γίνεται καμία διάκριση μεταξύ τους. Το συνηθέστερο σφάλμα είναι αυτό που αποτυπώνεται στην ακόλουθη φράση της ΕιρΘεσ. 6981/2017, η οποία αποτέλεσε τη δεύτερη σημαντικότερη στιγμή αυτής της -πλέον παγωμένης- εκτροπής της νομολογίας: «Πληροφορίες, όμως, οι οποίες αναρτώνται από το υποκείμενο των δεδομένων σε δημόσια πρόσβαση στο διαδίκτυο δεν συνιστούν προσωπικό δεδομένο και δεν εμπίπτουν στις προστατευτικές διατάξεις του Ν. 2472/1997», με αναφορά στην ΤρΕφΑθ 175/2014 και στο Βούλευμα ΠλημμΑθ 1281/2014. Η απόφαση αυτή, και η πληθώρα όσων την ακολούθησαν στη συνέχεια,

προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εκτείνονται πέραν της προστασίας της ευρείας έννοιας του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναγνωρίζει την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο άρθρο 8 ως αυτόνομο δικαίωμα, ανεξάρτητο και διαφορετικό από το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή που αναφέρεται στο άρθρο 7 του Χάρτη και το ίδιο ισχύει και σε εθνικό επίπεδο σε ορισμένα κράτη μέλη. **Τούτο συμβαδίζει το άρθρο 1 παράγραφος 1, που στοχεύει στην προστασία "των θεμελιωδών ελευθεριών και δικαιωμάτων των φυσικών προσώπων, και ιδίως [αλλά όχι αποκλειστικά] της ιδιωτικής ζωής".** Κατά συνέπεια, η οδηγία κάνει ιδιαίτερη αναφορά στην επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε τομείς εκτός οικίας και οικογένειας, όπως π.χ. στον τομέα του εργατικού δικαίου (άρθρο 8 παράγραφος 2 στοιχείο β)), για ποινικές καταδίκες, διοικητικές κυρώσεις ή δικαστικές αποφάσεις επί αστικών υποθέσεων (άρθρο 8 παράγραφος 5) ή δραστηριότητες άμεσης εμπορικής προώθησης (άρθρο 14 στοιχείο β)). Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει επικυρώσει αυτή την ευρεία προσέγγιση (στην υπόθεση Bodil Lindqvist)». ΟΕ29, Γνώμη 4/2007 σχετικά με την έννοια του όρου "προσωπικά δεδομένα", 20 Ιούνιος 2007, 8.

²⁴⁵ Ustaran, *European Data Protection Law and Practice*, 69.

²⁴⁶ Ορ. σχετ. ΟΕ 29, Γνώμη 4/2007 σχετικά με την έννοια του όρου «προσωπικά δεδομένα», σελ. 15 και ΔΕΚ υπόθεση Bodil Lindqvist σκ. 24.

έκαναν ένα (άτοπο) βήμα παραπάνω από την προηγούμενη και έφτασαν έως του σημείου να θεωρήσουν ότι με τη δημοσιοποίησή τους τα προσωπικά δεδομένα «αποχαρακτηρίζονται» από τέτοια και πλέον δεν υπάγονται καν στο πεδίο εφαρμογής του ν. 2472/97. Κάτι τέτοιο όμως ουδέποτε προβλεπόταν ούτε από το Ν. 2472/97, ούτε όμως και από οποιοδήποτε άλλο νομοθέτημα του δικαίου προσωπικών δεδομένων, με συνέπεια να μπορούμε να κάνουμε λόγο για ξεκάθαρη περίπτωση εσφαλμένης ερμηνείας και εφαρμογής του νόμου.

Δυστυχώς, το σκεπτικό των δύο παραπάνω αποφάσεων, απαντάται σε σωρεία άλλων, μεταξύ των οποίων, συγκαταλέγονται οι εξής: 1) ΜΠρΘεσ 16791/2009 Ασφ. (διατροφή). 2) ΜΠρΑθ 11183/2012 Ασφ. (προσωρινή επιμέλεια τέκνου, ΝΟΜΟΣ). 3) ΜΠρΘεσ 4623/2014 Ασφ. (προσωρινή ρύθμιση επικοινωνίας, ΤΝΠ ΔΣΑ Ισοκράτης). 4) ΜΠρΘεσ 5604/2015 (επιμέλεια τέκνου, ΤΝΠ ΔΣΑ Ισοκράτης). 5) ΕιρΚαλυμν 55/2015 Ασφ (μισθωτική, ΝΟΜΟΣ). 6) ΕφΠειρ. 214/2016 (διατροφή, ΤΝΠ Qualex). 7) ΕιρΔύμης 32/2016 (ρύθμιση οφειλής, ΝΟΜΟΣ). 9) ΕιρΠατρ 1594/2018 (ΝΟΜΟΣ) και 10) ΕιρΑθ 5551/2019 (υπερχρεωμένα, ΤΝΠ Qualex). 11) ΕιρΠατρ 1211/2019 (υπερχρεωμένα, ΝΟΜΟΣ). 12) ΕφΛαρ 201/2019 (διατροφή, επιμέλεια τέκνου, ΤΝΠ ΔΣΑ Ισοκράτης). 13) ΠΠρΠατρ 62/2019 (προσβολή προσωπικότητας, «δημόσια σφαίρα» ΤΝΠ ΔΣΑ Ισοκράτης) 14) ΕιρΧαν 799/2019 (υπερχρεωμένα, ΝΟΜΟΣ). 15) ΕιρΠειρ 13/2019 (υπερχρεωμένα, ΤΝΠ ΔΣΑ Ισοκράτης). 16) ΜΕφΠειρ 130/2020 (διατροφή, ΤΝΠ ΔΣΑ Ισοκράτης) και πολύ πρόσφατα 17) ΕιρΣαλαμίνας 13/2021 (ΤΝΠ Qualex) που επαναλαμβάνει το σκεπτικό της υπό (10) ΕιρΑθ 5551/2019²⁴⁷, 18) ΜΕφΘεσ 1065/2020 (διατροφή, ΕφΑΔΔ 12/2020).

Άλλες δε αποφάσεις που άγονται στο ίδιο αποτέλεσμα, χρησιμοποιούν ως επιχείρημα ότι ο χρήστης έδωσε τη συγκατάθεσή του στους όρους της πολιτικής απορρήτου του μέσου κοινωνικής δικτύωσης (facebook ή οποιοδήποτε άλλο), γεγονός που κατά την άποψή τους «συνεπάγεται ότι η οικειοθελής ανάρτηση προσωπικών πληροφοριών σε ένα δημοσίως προσβάσιμο μέσο, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, είναι τεκμήριο υπέρ της επιθυμίας του χρήστη αυτών των υπηρεσιών για δημοσιοποίηση και όχι για περιφρούρηση και προστασία των δεδομένων του. Συνεπώς, στις ανωτέρω περιπτώσεις δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί αξίωση των υποκειμένων για τήρηση της εμπιστευτικότητας και προστασία των προσωπικών τους δεδομένων, αφού προφανώς τα ίδια τα υποκείμενα των δεδομένων έχουν απεκδυθεί αυτού του δικαιώματός τους. Άλλωστε, μέσω ειδικών εφαρμογών των υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης, παρέχεται λειτουργικά η δυνατότητα ρυθμίσεων ιδιωτικότητας, προκειμένου να τίθενται περιορισμοί στην πρόσβαση σε ορισμένα πρόσωπα ή ομάδες προσώπων και να επιτρέπεται αντιστοίχως η πρόσβαση σε άλλα, στο πλαίσιο της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης των χρηστών μέσω κοινωνικής δικτύωσης. Υπό τις ανωτέρω παραδοχές, στην περίπτωση της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων που έχουν ήδη δημοσιοποιηθεί, δεν υφίσταται ουσιαστικά προσβολή έννομου αγαθού, συνεπώς δεν δύναται να ενεργοποιηθούν οι προστατευτικές διατάξεις του Κανονισμού» (ΜΟΔ Ηρακλείου 8/2019, ΝΟΜΟΣ). Πλην όμως, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, τέτοια συγκατάθεση δεν είναι δυνατόν να νοηθεί ως έγκυρη, καθώς δεν πληρούται κανένα από τα στοιχεία που ο ΓΚΠΔ απαιτεί γι' αυτό.

²⁴⁷ Δημήτριος Βέρρας, 'Αναρτήσεις σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως αποδεικτικά μέσα σε πολιτικά δικαστήρια - Επικαιροποιημένη συλλογή ελληνικής νομολογίας Δυνατότητα αξιοποίησης αναρτήσεων σε Facebook και Instagram ως αποδεικτικών μέσων στο πλαίσιο δικών ενώπιον πολιτικών δικαστηρίων', *Lawspot* (blog), 16 Αύγουστος 2021, https://www.lawspot.gr/nomika-nea/anartiseis-se-mesa-koinonikis-diktyosis-os-apodeiktika-mesa-se-politika-dikastiria?fbclid=IwAR3-X7DHzf5CmWJT7m44hf-XEKEy4f-TObnGlvKZy_ejAKsPUAoFJj60S0; Γιαννόπουλος, 'ΤρεφΘεσ 2116/2020 (Τμ. Γ') [Προσβολή προσωπικότητας σε ιστολόγιο. Ευθύνη των διαχειριστών κλειστής «ομάδας»] (παρ. Γ. Γιαννόπουλος)'.

Όμως, εξίσου εσφαλμένες είναι και οι αποφάσεις που με βάση το ίδιο κριτήριο (ανοικτό ή κλειστό προφίλ-δημόσιες αναρτήσεις ή αναρτήσεις ορατές σε φίλους), έκριναν ως απαράδεκτα αποδεικτικά μέσα τις εκτυπώσεις αναρτήσεων από «κλειστά προφίλ» ή όσων ήταν ορατές μόνο στους διαδικτυακούς «φίλους» του κατόχου του προφίλ. Σε αυτές συγκαταλέγονται οι ακόλουθες: 1) ΕφΛαρ346/2015 (διατροφή / χρήση στέγης σε Δικογραφία, ΔΣ Λάρισας, 2015/782, με αναφορά σε δεδομένα διαθέσιμα «μόνο σε φίλους» και σε προσωπικά δεδομένα, παραπέμπει σε Ν2472/97 και 3471/06). 2) ΜΠρΘεσ 13748/2017 Ασφ. (διατροφή / παραχώρηση στέγης, ΝΟΜΟΣ, με αιτιολογία ότι οι αναρτήσεις ήταν ορατές «μόνο σε φίλους»).3)ΕφΛαρ 188/2019 (διατροφή, ΤΝΠ Ισοκράτης, επαναλαμβάνει την ΕφΛαρ 346/2015 με αναφορά σε περιορισμένη πρόσβαση κατόπιν επιλογής του κατόχου-διαχειριστή).4)ΜΕφΘεσ 1302/2020(διατροφή, ΝΟΜΟΣ, με αναφορά στην ΕφΛαρ 346/2015 και τις προϋποθέσεις επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων του ΓΚΠΔ και του Ν 4624/2019)²⁴⁸. Η πρώτη εκ των ανωτέρω αποφάσεων (που προφανώς αποτέλεσε οδηγό για τις επόμενες), αν και εξέθεσε ορθά ότι «ανεβάζοντας» οποιαδήποτε πληροφορία που μας αφορά σε μια υπηρεσία κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook, ουσιαστικά δημοσιεύουμε προσωπικά μας δεδομένα στο Διαδίκτυο...», που είναι διαθέσιμα ανάλογα με τις ρυθμίσεις μας σε φίλους, ή σε φίλους φίλων ή και δημόσια, δέχθηκε ότι ήταν απαράδεκτες ως αποδεικτικά μέσα οι προσκομισθείσες αποτυπώσεις αναρτήσεων της ενάγουσας, επειδή δεν υπάρχει συναίνεση της για την επεξεργασία τους. Το εντυπωσιακότερο είναι ότι μολονότι αμέσως πριν από την παραδοχή αυτή, το δικαστήριο έχει δεχθεί ότι ναι μεν η συγκατάθεση του υποκειμένου είναι ο κανόνας, αλλά «υπάρχουν βέβαια και εξαιρέσεις (π.χ. η επεξεργασία των δεδομένων μας κάποιες φορές επιβάλλεται από νόμο ή αποτελεί έννομο συμφέρον του υπεύθυνου επεξεργασίας, οπότε και επιτρέπεται να γίνεται χωρίς τη συγκατάθεση μας)», εντέλει δεν εξέτασε καθόλου το ενδεχόμενο να συντρέχει κάποια από αυτές τις «εξαιρέσεις» και απέρριψε ως απαράδεκτα τα αποδεικτικά μέσα, απαιτώντας την ύπαρξη συγκατάθεσης της αντιδίκου του διαδικυίου που τα προσκόμισε²⁴⁹. Παρόμοιο σκεπτικό ακολουθούν όλες οι αποφάσεις αυτής της κατηγορίας, παρορώντας ότι το έννομο συμφέρον της απόδειξης πραγματικών ισχυρισμών κρίσιμων για την έκβαση μιας δίκης ενδέχεται να συνιστά νόμιμη βάση επεξεργασίας δεδομένων, στο βαθμό που το αποδεικτικό μέσο είναι αναγκαίο και πρόσφορο και δεν υπερτερούν τα δικαιώματα του υποκειμένου των δεδομένων. Προβαίνουν δε σε κήρυξη των αποδεικτικών μέσων ως απαράδεκτων, επιβάλλοντας πιθανότατα εσφαλμένα τη δικονομική κύρωση του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ., θεωρώντας σιωπηρά την κτήση τους μη σύννομη. Πλην όμως, ανεξαρτήτως του είδους του προφίλ ή της δημοσίευσης, κάθε περίπτωση θα πρέπει να κρίνεται ad hoc²⁵⁰ με βάση τα πραγματικά περιστατικά που τη συνοδεύουν, τα οποία ενδέχεται να θεμελιώνουν τη νομιμότητα της επεξεργασίας, με τη συνδρομή των προϋποθέσεων εφαρμογής της νόμιμης βάσης του εννόμου συμφέροντος.

²⁴⁸ Γιαννόπουλος, 'ΤρΕφΘεσ 2116/2020 (Τμ. Γ') [Προσβολή προσωπικότητας σε ιστολόγιο. Ευθύνη των διαχειριστών κλειστής «ομάδας»] (παρ. Γ. Γιαννόπουλος)'; Βέρρας, 'Αναρτήσεις σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως αποδεικτικά μέσα σε πολιτικά δικαστήρια - Επικαιροποιημένη συλλογή ελληνικής νομολογίας Δυνατότητα αξιοποίησης αναρτήσεων σε Facebook και Instagram ως αποδεικτικών μέσων στο πλαίσιο δικών ενώπιον πολιτικών δικαστηρίων'.

²⁴⁹ Αποσπάσματα του ανωτέρω σκεπτικού της ΜΟΔ Ηρακλείου 8/2019 απαντώνται αυτούσια και στην ΕφΛαρ 188/2019, η οποία κατέληξε στο αυτό αποτέλεσμα, απαιτώντας την ύπαρξη συγκατάθεσης.

²⁵⁰ Έτσι και Νίκη Γεωργιάδου, 'Το facebook ως μέσο απόδειξης στην πολιτική δίκη και οι προβληματισμοί που απορρέουν από τα δικαιώματα ιδιωτικής ζωής και προστασίας προσωπικών δεδομένων' ΔΕΝ 75/2019, τχ. 1748 (2019): 304 επ.

2. Η ΤρΕφΘεσ 2116/2020

Η απόφαση αυτή έτυχε εξαιρετικά επιτυχούς σχολιασμού από τον Γ. Γιαννόπουλο²⁵¹. Την εξετάζουμε ξεχωριστά, διότι είναι η μοναδική που είχε την ευκαιρία να ασχοληθεί με αναρτήσεις από ομάδα μέσου κοινωνικής δικτύωσης και δη κλειστή. Οι κλειστές ομάδες των κοινωνικών δικτύων έχουν το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό ότι αποτελούν κοινότητες χρηστών που ενδιαφέρονται για μια συγκεκριμένη θεματική, που αποτελεί το αντικείμενο της ομάδας και εγγράφονται σε αυτήν μόνο κατόπιν αιτήματος και έγκρισής του από το διαχειριστή της ομάδας. Οι δε δημοσιεύσεις και οι σχολιασμοί εντός αυτής είναι ορατοί μόνο από τα μέλη της. Εντούτοις, είναι πάντοτε πιθανόν με τη χρήση του screenshot που διαθέτουν όλα τα σύγχρονα κινητά τηλέφωνα, αλλά και οι υπολογιστές, μέλη της ομάδας να «διαρρεύσουν» σε τρίτους μη μέλη, απεικονίσεις αναρτήσεων και σχολίων. Το ενδιαφέρον ερώτημα που ανακύπτει και απασχόλησε και τη σχολιαζόμενη απόφαση- είναι μήπως οι αναρτήσεις στις κλειστές αυτές ομάδες εντάσσονται στην έννοια της επικοινωνίας σε οικειότητα, με συνεπακόλουθο να καλύπτονται από το απόρρητο των επικοινωνιών. Όπως είδαμε στο οικείο κεφάλαιο, οι προϋποθέσεις για να δεχθούμε ότι υπάρχει επικοινωνία σε οικειότητα είναι : α) όλοι οι συμμετέχοντες να επιθυμούν η επικοινωνία τους να παραμείνει εμπιστευτική και β) ο αριθμός των συμμετεχόντων να μην είναι απροσδιόριστος, ούτε ιδιαίτερα μεγάλος και πάντως πεπερασμένος. Το Δικαστήριο εξέτασε πράγματι τα παραπάνω κριτήρια, ως όφειλε, αν και αυτό σχολιάστηκε επικριτικά, ίσως διότι δεν αιτιολόγησε την ανάγκη να το πράξει. Εντούτοις, έκρινε ορθά ότι ναι μεν η ομάδα ήταν κλειστή και είχε συγκεκριμένο μελών τη στιγμή που έγιναν οι επίμαχες δημοσιεύσεις, πλην όμως ο αριθμός των μελών δεν ήταν εξ αρχής προσδιορισμένος, αντιθέτως δε, γινόταν αμέσως δεκτός κάθε χρήστης που υπέβαλε αίτημα ένταξής του σε αυτήν, με αποτέλεσμα εντέλει το κοινό των επίμαχων δημοσιεύσεων να είναι απροσδιόριστο. Επίσης, έλαβε υπόψη του το ενδεχόμενο οι επικοινωνίες να «διέρρεαν» με τη μέθοδο που προαναφέρθηκε, χωρίς ωστόσο κατά τη γνώμη μας, αυτό να αποτελεί αυτονόητο ορθό κριτήριο για το ζήτημα που εξετάζε. Αφού κατέληξε στην κρίση ότι επρόκειτο για επικοινωνία σε δημοσιότητα (ορθώς κατά τη γνώμη της γράφουσας), στη συνέχεια ακολούθησε μία συλλογιστική που ανέτρεψε την έως εκείνο το σημείο ορθή του κρίση: θεώρησε ότι αφού δεν συντρέχει περίπτωση εφαρμογής της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών, μια και δεν επρόκειτο για επικοινωνία σε οικειότητα, αυτομάτως δεν ετύγχανε εφαρμογής και το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή: *«Διότι, αφ' ής στιγμής ο τελευταίος καθιστούσε πτυχές της ιδιωτικής του ζωής δημοσίως γνωστές, τόσο σε ένα ευρύτατο αριθμό «φίλων» όσο και σε έναν απροσδιόριστο αλλά και μη πεπερασμένο αριθμό δυνάμενων να επισκεφθούν, τη σελίδα, επισκεπτών, τότε ο ίδιος ο χρήστης αποδέχθηκε και την ένταξη στοιχείων της ιδιωτικής του ζωής στο δημόσιο βίο και στη δημόσια επικοινωνία»*. Στο σημείο αυτό το δικαστήριο ανέμειξε τις προϋποθέσεις της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών με εκείνες του ιδιωτικού βίου, αν και -όπως είδαμε, ενώ η παραβίαση του απορρήτου των επικοινωνιών συνιστά καταρχήν παραβίαση και του ιδιωτικού βίου, δε συμβαίνει απαραίτητα και το αντίστροφο. Εντέλει, το δικαστήριο κατέληξε να αποδεχτεί τα προσκομιζόμενα αποδεικτικά μέσα, κρίνοντας και επί τη βάση της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, ότι με βάση «το άρθρο 5 παρ 2 σε συνδυασμό με το άρθρο 7 παρ. 2γ' του Ν2472/1997, η επεξεργασία των αναρτήσεων από τον ενάγοντα, συνιστάμενης τούτης στη δημοσιοποίησή και προσκόμισή τους ενώπιον του παρόντος Δικαστηρίου, είναι απόλυτως αναγκαία για την ικανοποίηση του έννομου συμφέροντος του προς παροχή

²⁵¹ Γιαννόπουλος, 'ΤρΕφΘεσ 2116/2020 (Τμ. Γ') [Προσβολή προσωπικότητας σε ιστολόγιο. Ευθύνη των διαχειριστών κλειστής «ομάδας»] (παρ. Γ. Γιαννόπουλος)'.

δικαστικής προστασίας από την προσβολή που υπέστη, ικανοποίηση που επιδιώκει με την παρούσα δίκη και το οποίο υπερέρχει προφανώς των δικαιωμάτων και συμφερόντων του τρίτου εναγομένου στον οποίο αναφέρονται τα δεδομένα, ενόψει του ότι τα ως άνω στοιχεία είναι τα μοναδικά άμεσα αποδεικτικά μέσα που αποδεικνύουν την προσβολή σ' όλη την έκτασή της, υφίσταται δε αδυναμία απόδειξης, λόγω της μοναδικότητας, με άλλα ηπιότερα μέσα». Η κρίση αυτή εξέτασε ορθά τα κριτήρια εφαρμογής της νόμιμης βάσης του εννόμου συμφέροντος, παραθέτοντας συνοπτικά τις προϋποθέσεις συνδρομής του.

3. ΕφΔωδ 224/2020

Η απόφαση αυτή είναι μοναδική ανάμεσα στις δημοσιευμένες, για τον εξής λόγο: το δικαστήριο κλήθηκε να κρίνει επί δημοσιευμάτων στο προφίλ του εναγομένου στο Facebook, που συνιστούσαν συκοφαντική δυσφήμιση του ενάγοντα. Παρά το γεγονός ότι στη μείζονα σκέψη, το δικαστήριο επικαλέστηκε και ανέλυσε την υπόθεση Lindqvist του ΔΕΚ, στη συνέχεια, ορμώμενο από μια παρερμηνεία ενός παραδείγματος της γνώμης 5/2009 της ΟΕ29, κατέληξε να αποφανθεί ότι «η αγωγή είναι μη νόμιμη ως προς την βάση της που στηρίζεται στις διατάξεις του Ν. 2472/1997, καθότι από τα πραγματικά περιστατικά που αναφέρονται στην αγωγή δεν προκύπτει δραστηριότητα του πρώτου εναγομένου, η οποία να επεκτείνεται πέραν της προσωπικής και οικιακής χρήσης ενώ είναι νόμιμη ως προς την βάση της προσβολής της προσωπικότητας, στηριζόμενη στις διατάξεις των άρθρων 57, 346 ΑΚ, 361, 362, 363 ΠΚ και 176, 946 ΚΠολΔ». Το Δικαστήριο έκρινε ότι «οι διατάξεις του Ν. 2472/1997 δεν εφαρμόζονται στην επεξεργασία δεδομένων, η οποία πραγματοποιείται, μεταξύ άλλων, από φυσικό πρόσωπο για την άσκηση δραστηριοτήτων αποκλειστικά προσωπικών ή οικιακών, εκτός αν συντρέχει κάποια περίπτωση εξαίρεσης του φυσικού προσώπου από την προστασία λόγω οικιακής χρήσης, όπως λ.χ. στην περίπτωση που τούτος ενεργεί εκ μέρους μιας εταιρίας ή ενός οργανισμού ή χρησιμοποιεί την εν λόγω υπηρεσία κυρίως ως πλατφόρμα για την επιδίωξη διαφημιστικών, πολιτικών ή φιλανθρωπικών στόχων» (παραδείγμα από τη γνώμη 5/09). Με την κρίση του αυτή το δικαστήριο αντέστρεψε την εξαίρεση της προσωπικής/οικιακής δραστηριότητας, μετατρέποντάς την σε κανόνα και ερμηνεύοντας μόνο μερικές από τις αναφερόμενες από την ΟΕ29 περιπτώσεις, ως μοναδικές της εξαίρεσης. Και ναι μεν είναι αληθές ότι ο ΓΚΠΔ με την αιτιολογική σκέψη 18 ρητά ανέφερε ότι «οι προσωπικές ή οικιακές δραστηριότητες θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν την αλληλογραφία και την τήρηση αρχείου διευθύνσεων ή την κοινωνική δικτύωση και την επιγραμμική δραστηριότητα που ασκείται στο πλαίσιο τέτοιων δραστηριοτήτων», ωστόσο το δικαστήριο δεν εξέτασε καθόλου τα κριτήρια που η γνώμη της ΟΕ29 (την οποία επικαλείται) έθεσε, ιδίως ως προς τον αριθμό των φίλων του χρήστη-εναγομένου, το κοινό της δημοσίευσης κλπ²⁵².

²⁵² Σχετικά έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι «διαφοροποιεί τα δεδομένα η αιτιολογική σκέψη (18) του νέου ΓΚΠΔ, όπου σημειώνεται ότι η προσωπική ή οικιακή χρήση αντιδιαστέλλεται προς την επαγγελματική ή εμπορική δραστηριότητα. Μεταξύ των παραδειγμάτων προσωπικής ή οικιακής χρήσης, τα οποία παρατίθενται στην ίδια σημείωση, συγκαταλέγεται ρητώς και «η κοινωνική δικτύωση». Η διάτυπωση αυτή, καίτοι δεν τέμνει οριστικά το ζήτημα, ίσως αντικατοπτρίζει μία διευρυμένη αντίληψη της προσωπικής ή οικιακής χρήσης, που κλίνει προς την άποψη, σύμφωνα με την οποία η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων από τον χρήστη δεν εμπίπτει στον Κανονισμό, διότι κατά κανόνα εντάσσεται σε προσωπική ή οικιακή δραστηριότητα. Θα μπορούσε να παρατηρηθεί εδώ ότι αυτή η ερμηνεία της διάταξης εναρμονίζεται με την εξαγγελία του άρθρου 1 παρ. 3 ΓΚΠΔ, με την οποία ανάγεται σε βασική στόχευση του νέου Κανονισμού η ανεμπόδιση κυκλοφορία των δεδομένων». Γεωργαλής, 'Η

4. Αποφάσεις με συλλογή δεδομένων από το δικαστή

Μεταξύ των αποφάσεων που λαμβάνουν υπόψη τους αναρτήσεις διαδικών σε κοινωνικά δίκτυα, συγκαταλέγονται και ορισμένες που παρουσιάζουν ένα διαφορετικό ενδιαφέρον: πρόκειται για τρεις (δημοσιευμένες) αποφάσεις²⁵³ υποθέσεων ρύθμισης οφειλών υπερχρεωμένων φυσικών προσώπων, στις οποίες ο δικαστής, ακολουθώντας το ανακριτικό σύστημα της εφαρμοζόμενης στις υποθέσεις αυτές, εκουσίας δικαιοδοσίας, προέβη ο ίδιος σε έλεγχο του προφίλ των διαδικών σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης, προκειμένου να διαπιστώσει την ειλικρίνεια των ισχυρισμών τους. Η συλλογιστική αυτή αναλύεται ως εξής: «Όπως προκύπτει από τις διατάξεις των άρθρ. 744, 745, 751 ΚΠολΔ, ο ιδιόρρυθμος χαρακτήρας της εκουσίας δικαιοδοσίας ως μέσο προστασίας κυρίως δημόσιας εμβέλειας συμφερόντων, παρέχει στο Δικαστήριο ελευθερία αυτεπάγγελτης ενέργειας και πρωτοβουλίας συλλογής του αποδεικτικού υλικού και εξακρίβωσης των πραγματικών γεγονότων που ασκούν επιρροή στην έκβαση της δίκης, επιβάλλει την ενεργό συμμετοχή του δικαστή στη συλλογή, διερεύνηση και αξιολόγηση των αποδείξεων (759 παρ. 3 ΚΠολΔ). Η ως άνω ειδική, για τις υποθέσεις της εκουσίας δικαιοδοσίας, ρύθμιση δεν καταλαμβάνει μόνο τις γνήσιες υποθέσεις εκουσίας δικαιοδοσίας, αλλά εκτείνεται και στις μη γνήσιες, δηλαδή και σε εκείνες τις ιδιωτικές διαφορές που ο νόμος παραπέμπει προς εκδίκαση κατά την ειδική αυτή διαδικασία, λόγω της απλότητας και συντομίας από την οποία κυριαρχείται. Ως πρόσφορα μέτρα για την διακρίβωση πραγματικών γεγονότων νοούνται οποιεσδήποτε δικαστικές ενέργειες, που αποβλέπουν στην εξακρίβωση της αλήθειας πραγματικών γεγονότων, και αν ακόμη δεν προβλέπονται από το νόμο. Η εξουσία του Δικαστηρίου για τη λήψη κάθε πρόσφορου μέτρου, που απ' αυτό κρίνεται κατάλληλο, για την ανεύρεση της αλήθειας ως προς την πραγματική κατάσταση δεν οριοθετείται από το νόμο και συνεπώς είναι απεριόριστη, αφού **μπορεί να λάβει υπόψη ακόμη και άκυρα ή ανυπόστατα αποδεικτικά μέσα (όχι, όμως, και ανεπίτρεπτα), καθώς και αποδεικτικά μέσα που δεν πληρούν τους όρους του νόμου ή αποδεικτικά μέσα εκτός του καταλόγου του άρθρου 339 ΚΠολΔ, αποδεσμευόμενο από τους αποδεικτικούς τύπους της αυστηρής απόδειξης (ΑΠ 769/2015, ΑΠ 236/2015).** Έτσι, περιλαμβάνει την εξουσία να διαταχθεί η προσκόμιση εγγράφου, οποιουδήποτε εγγράφου, επικοινωνίας με δημόσιες αρχές για την συλλογή πληροφοριών, προσαγωγής προς εξέταση μαρτύρων που δεν έχουν προταθεί από διαδίκους, αυτοψίας κ.α. Η εξουσία του Δικαστηρίου δεν περιορίζεται μόνο στην ανεύρεση της αλήθειας των πραγματικών γεγονότων που επικαλέστηκαν οι διάδικοι, αλλά και σε άλλα που δεν έχει γίνει επίκληση απ' αυτούς τα οποία ασκούν ουσιώδη επίδραση στην έκβαση της δίκης και ιδιαίτερα γεγονότων που συντελούν στην προστασία των ενδιαφερομένων ή της έννομης σχέσης ή του γενικότερου κοινωνικού συμφέροντος (ΑΠ 636/2017 Α' Δημοσίευση ΝΟΜΟΣ, ΕφΑθ 10564/1988 ΑρχΝ 42 σελ. 547, Β. Βαθρακοκοίλη, ΚΠολΔ, Ερμηνευτική - νομολογιακή ανάλυση, 1996 τόμος Δ', σελ. 414)»(ΕιρΠατρ 1594/18). Το παραπάνω σκεπτικό, σε συνδυασμό με την παραδοχή που είδαμε και παραπάνω ότι «Πληροφορίες, όμως, οι οποίες αναρτώνται από το υποκείμενο των δεδομένων σε δημόσια πρόσβαση στο διαδίκτυο δεν συνιστούν προσωπικό δεδομένο και δεν εμπίπτουν στις προστατευτικές

ιδιωτικότητα στο Facebook μετά τον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων'. Ωστόσο, δεν θεωρούμε ότι η άποψη αυτή είναι ορθή, διότι οι απόψεις και τα κριτήρια που έθεσαν τόσο το ΔΕΚ στην Bodil Lindqvist, όσο και η ΟΕ29 στην γνώμη 5/2009 εξακολουθούν να αντικατοπτρίζουν το πνεύμα και του ΓΚΠΔ, ενώ οι μη δεσμευτικές αιτιολογικές του σκέψεις, που δεν απεικονίζονται στο κείμενο των άρθρων του, δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν αποκομμένες από το πνεύμα του για να στηριχθούν τέτοιες ερμηνείες. Ορ. σχετικά με την ερμηνεία και τη δεσμευτικότητα των αιτιολογικών σκέψεων του ΓΚΠΔ, τις όλως πρόσφατες προτάσεις του Γ.Εισαγγελέα του ΔΕΕ Μ. ΒΟΒΕΚ της 2ας Σεπτεμβρίου 2021 στην Υπόθεση C-175/20 SIA «SS» κατά Valsts ierēnumu dienests, σκ. 73.

²⁵³ Πρόκειται για τις ΕιρΔύμης 32/16, ΕιρΠατρ 1594/2018 και η ΕιρΠειρ 13/2019

διατάξεις του Ν. 2472/1997», οδηγεί τις αποφάσεις αυτές στην κατάληξη να δέχονται ότι ο δικαστής νομιμοποιείται να προβεί σε αυτεπάγγελτο έλεγχο του προφίλ του διαδικού- χρήστη του μέσου κοινωνικής δικτύωσης και να εξάγει εξ αυτού πληροφορίες σχετικές με την βασιμότητα των ισχυρισμών του²⁵⁴.

Το ερώτημα που γεννάται εν προκειμένω είναι κατά πόσον είναι σύννομη και με ποια νόμιμη βάση επεξεργασίας μπορεί να θεωρηθεί ανεκτή μια τέτοια διαδικτυακή «αυτοψία».

Ο ΓΚΠΔ, παρά τη σύγχυση που επικρατούσε αρχικά όταν τέθηκε σε εφαρμογή, εφαρμόζεται πλήρως και στις επεξεργασίες προσωπικών δεδομένων από τα δικαστήρια που διεξάγονται στο πλαίσιο των δικαιοδοτικών τους αρμοδιοτήτων²⁵⁵. Τούτο συνάγεται ευθέως από τη διάταξη του άρθρου 9 παρ. 2 εδ. στ' , αλλά και εξ αντιδιαστολής από τη διάταξη του άρθρου 37 παρ. 1 εδ. α' και 55 παρ. 3 του ΓΚΠΔ²⁵⁶. Είναι σαφές, ότι τα δικαστήρια εξαιρούνται μόνον της υποχρέωσης διορισμού Υπευθύνου Προστασίας Δεδομένων και των ελεγκτικών αρμοδιοτήτων των εθνικών εποπτικών αρχών²⁵⁷. Κατά τα λοιπά, ο ΓΚΠΔ ισχύει εν τω συνόλω του και σε αυτά²⁵⁸. Ιδίως για τις επεξεργασίες που διενεργούνται στο πλαίσιο του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας ΕΕ 2016/680, εφαρμογή έχουν οι διατάξεις του ν. 4624/2019.

Τα παραπάνω συνεπάγονται ότι και ο Ειρηνοδίκης που δικάζει κατά την εκουσία δικαιοδοσία, οφείλει να τηρεί τις εκ του ΓΚΠΔ υποχρεώσεις, ιδίως όσον αφορά την τήρηση των αρχών επεξεργασίας και την ύπαρξη νόμιμης βάσης επεξεργασίας.

Στην προκείμενη περίπτωση, ενόψει της απαγόρευσης του άρθρου 6 παρ. 1 εδ. τελευταίο, που δεν επιτρέπει τη χρήση της νόμιμης βάσης του εννόμου συμφέροντος από τις δημόσιες αρχές, αυτή δεν μπορεί να εφαρμοστεί. Η μόνη άλλη βάση που απομένει είναι αυτή του άρθρου 6 παρ. 1 ε' που προβλέπει την περίπτωση η επεξεργασία να είναι απαραίτητη για την εκπλήρωση καθήκοντος που εκτελείται προς το δημόσιο συμφέρον ή κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας που έχει ανατεθεί στον υπεύθυνο επεξεργασίας.

Ακόμη και αν δεχτούμε αβασάνιστα ότι συντρέχει εν προκειμένω περίπτωση εφαρμογής αυτής της διάταξης, γεννώνται νέοι προβληματισμοί ως προς την τήρηση των αρχών του άρθρου 5 ΓΚΠΔ και ιδίως της αρχής της διαφανούς και θεμιτής επεξεργασίας. Η παράκαμψη της προηγούμενης ενημέρωσης του υποκειμένου, απαιτεί να εξεύρουμε

²⁵⁴ Είναι χαρακτηριστική η παραδοχή της ΕιρΠατρ 1594/18 : «Κατ' εφαρμογή του ανακριτικού συστήματος (βλ. μείζονες σκέψεις II και III) τόσο από τον δημόσιο λογαριασμό - προφίλ στην ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης "facebook", με το όνομα ".....", ο οποίος μπορεί να εντοπιστεί από μηχανές αναζήτησης του διαδικτύου (Google), να προσπελαστεί αδιακρίτως από όλους τους χρήστες του διαδικτύου, δεδομένου ότι δεν είναι κλειδωμένος και συνεπώς είναι προσβάσιμος σε οποιοδήποτε χρήστη του προαναφερόμενου ιστότοπου κοινωνικής δικτύωσης όσο και από την καταχώριση στην ιστοσελίδα www.....gr προκύπτει ότι η επιχείρηση μεταλλικών κατασκευών του πατέρα του λειτουργεί στο όνομα της δεύτερης συζύγου του τελευταίου, με την ίδια έδρα στην οδό και με το ίδιο τηλέφωνο (βλ. καταχώριση στην προαναφερόμενη ιστοσελίδα και το υπ' αριθμ. / πιστοποιητικό οικογενειακής κατάστασης του Δήμου), στην οποία ο αιτών εργάζεται κανονικά (βλ. τις από 8-3-2018 και 15-3-2018 αναρτήσεις φωτογραφιών)»

²⁵⁵ Ορ. σχετ. Αντώνιος Αλάπαντας, 'Δικαστικά αρχεία και προσωπικά δεδομένα κατά τον Κανονισμό ΕΕ 679/2016' ΔιΜΕΕ, τχ. 2/2018 (2018).

²⁵⁶ Ορ. και αρθ. 10 παρ. 5 ν. 4624/2019

²⁵⁷ Ορ. σχετ. και Λεωνίδας Κανέλλος, *The GDPR Handbook* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2020), 322.

²⁵⁸ Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν θα ασχοληθούμε με το αμφιλεγόμενο ζήτημα του μη χαρακτηρισμού της δικογραφίας ως αρχείου που ταλάνισε επί χρόνια τη νομολογία, καθώς θεωρούμε ότι είναι εσφαλμένη και η όποια επιχειρηματολόγηση περί τούτου θα παρέκλινε της θεματικής μας.

εξαιρέση εκ των προβλεπόμενων στο άρθρο 14 παρ. 5 ΓΚΠΔ²⁵⁹, που όμως δεν φαίνεται να είναι καθόλου αυτονόητη. Τούτο διότι στο βαθμό που μια τέτοια «αυτοψία» συνιστά αναμφίβολα επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, ήτοι παρέμβαση σε ατομικό συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα, κάθε παρέμβαση σε αυτό και δη κατ' εξαίρεση των νομίμων προϋποθέσεων, θα προϋπέθετε σχετική πρόβλεψη στο νόμο, με ταυτόχρονη εισαγωγή εγγυήσεων προστασίας. Τέτοια ρύθμιση επιτρέπει να θεσπιστεί το άρθρο 14 παρ. 5γ' του ΓΚΠΔ, διά ρητής πρόβλεψης στο εθνικό δίκαιο, με τη συνοδεία κατάλληλων μέτρων προστασίας του υποκειμένου. Πλην όμως, επί του παρόντος, το ελληνικό δίκαιο στερείται τέτοιας πρόβλεψης.

Η ΟΕ29 στη γνώμη 6/2014, είχε διαπιστώσει ότι όλες οι νόμιμες βάσεις πλην της συγκατάθεσης προϋποθέτουν την ύπαρξη του στοιχείου της αναγκαιότητας της επεξεργασίας, καθώς και την ταυτόχρονη ύπαρξη εγγυήσεων προστασίας²⁶⁰. Το στοιχείο της αναγκαιότητας της «αυτοψίας» είναι που στις περιπτώσεις αυτές θα πρέπει να ερευνηθεί. Η έρευνα αυτή προϋποθέτει ότι ο δικαστής, πριν προβεί (κατά την εύστοχη έκφραση του Γ.Γιαννόπουλου) «δίκην ανακριτή»²⁶¹ σε τέτοιο έλεγχο διαδικτυακών προφίλ διαδίκων, θα πρέπει να εξετάσει κατά πόσο η ενέργεια αυτή είναι απολύτως απαραίτητη για την άσκηση του δημόσιου καθήκοντος που του έχει ανατεθεί. Για την κατάφαση της αναγκαιότητας, θα πρέπει τα λοιπά αποδεικτικά μέσα να μην επαρκούν για το σχηματισμό της δικανικής του πεποίθησης. Επίσης, θα πρέπει η ενέργειά του να είναι πρόσφορη για την επίτευξη του στόχου του. Επομένως, θα πρέπει να λάβει υπόψη του όσα προαναφέραμε σχετικά με την επίπλαστη και ωραιοποιημένη (έως παντελώς ψευδή) εικόνα που προβάλλουν οι περισσότεροι χρήστες των κοινωνικών δικτύων σχετικά με τον εαυτό τους και τη ζωή τους, καθώς και το (σοβαρό) ενδεχόμενο, οι πληροφορίες που μπορεί να συλλέξει να μην είναι επικαιροποιημένες και άρα κατάλληλες για το σκοπό που επιδιώκει. Δεν είναι καθόλου σπάνιο το φαινόμενο άνθρωποι που βρίσκονται σε ένδεια βασικών αγαθών, να παρουσιάζουν τον διαδικτυακό εαυτό τους κατά τέτοιο τρόπο ώστε κανείς να πιστεύει ότι πρόκειται για προνομιούχους. Το στοιχείο αυτό, ιδίως σε δίκες με αντικείμενο τη ρύθμιση οφειλών υπερχρεωμένων φυσικών προσώπων, θα πρέπει να λαμβάνεται δεόντως υπόψη.

Ωστόσο, ακόμη και με τήρηση όλων των ανωτέρω προϋποθέσεων, ακόμη και με την εξεύρεση εξαιρέσεων από την υποχρέωση διαφάνειας κι ενημέρωσης, παραμένει εξαιρετικά αμφίβολο το κατά πόσο η επεξεργασία αυτή θα περάσει το τεστ της αρχής της αντικειμενικότητας, καθώς είναι βέβαιο ότι κανένα υποκείμενο δεν την αναμένει, αντιθέτως δε, υφίσταται πιθανότατα σοκ όταν την πληροφορείται εκ του κειμένου της αποφάσεως. Τούτο δε ακριβώς το στοιχείο της δυσάρεστης έκπληξης, αποτελεί τη χαρακτηριστικότερη ένδειξη της μη θεμιτής και μη αντικειμενικής επεξεργασίας²⁶².

²⁵⁹ Οι εξαιρέσεις των άρθρων 31 και 32 του Ν. 4624/2019 είναι αμφιβόλου συμβατότητας με το άρθρο 23 του ΓΚΠΔ και ως εκ τούτου συνειδητά δεν αναφέρονται στο παρόν σημείο.

²⁶⁰ Σύμφωνα με την ΟΕ 29 η συγκατάθεση επικεντρώνεται στην οικεία απόφαση του προσώπου στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα ως λόγου νομιμότητας. Όλοι οι άλλοι λόγοι νόμιμης επεξεργασίας, αντιθέτως, επιτρέπουν την επεξεργασία —υπό την επιφύλαξη της θέσπισης εγγυήσεων και της λήψης πρόσφορων μέτρων— σε καταστάσεις στις οποίες, ανεξαρτήτως της συγκατάθεσης, είναι σκόπιμη και αναγκαία η επεξεργασία των δεδομένων σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο προς εκπλήρωση ενός ειδικού έννομου συμφέροντος.

²⁶¹ Γιαννόπουλος, 'Τρέφθεσ 2116/2020 (Τμ. Γ') [Προσβολή προσωπικότητας σε ιστολόγιο. Ευθύνη των διαχειριστών κλειστής «ομάδας»] (παρ. Γ. Γιαννόπουλος)'.

²⁶² Ορ. και παραπάνω Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων*, 151.

IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ/ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εάν υπάρχει ένα συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε από την παρούσα μελέτη είναι το γεγονός ότι το παλιό ζήτημα των παράνομων αποδεικτικών μέσων τα τελευταία χρόνια τίθεται σε νέα βάση. Προβληματισμοί και θεωρητικές κατασκευές που διατυπώθηκαν πολλές δεκαετίες πριν, επανέρχονται στο προσκήνιο, στρατευόμενες για να αντιμετωπίσουν τη νέα κατάσταση που διαμόρφωσε η συνταγματική δικονομική απαγόρευση του άρθρου 19 παρ. 3 Συντ. και συνάμα να εξετάσουν, υπό το πρίσμα της, καινοφανή αποδεικτικά μέσα που προέρχονται από το αρρυθμιστο -και εν πολλοίς άγνωστο- πεδίο του Διαδικτύου. Ο δικαστής καλείται να γνωρίζει -εκτός από το νόμοτον (τεχνικό και όχι μόνο) τρόπο με τον οποίο λειτουργεί το διαδίκτυο, τα ιστολόγια, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι εφαρμογές ανταλλαγής άμεσων μηνυμάτων, ή το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, προκειμένου να επιτύχει να υπαγάγει τα αποδεικτικά μέσα που εξάγονται εξ αυτών στον ορθό νομικό χαρακτηρισμό. Είναι λοιπόν, γεγονός ότι οι νέες αυτές τεχνολογίες αναμφίβολα αποτέλεσαν, ιδίως τα πρώτα χρόνια της εμφάνισής τους, τεράστια πρόκληση για τα δικαστήριά μας. Οι προκλήσεις αυτές δεν αντιμετωπίστηκαν με τη δέουσα επιτυχία από την πλειονότητα της νομολογίας. Τα κριτήρια παλιότερων συνταγματικών δικαιωμάτων, όπως αυτό του απαραβίαστου της ιδιωτικής ζωής και του απορρήτου των επικοινωνιών, αναμείχθηκαν άτακτα με εκείνα του νέου δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων, σε ένα ερμηνευτικό συνονθύλευμα. Μεταξύ των σημείων της σύγχυσης συγκαταλέγεται και το ζήτημα της δικονομικής κύρωσης του απαραδέκτου: η άμεσου εφαρμογής δικονομική απαγόρευση που εισάγει το άρθρο 19 παρ. 3 Συντ. αφορά αποκλειστικά εκείνα τα αποδεικτικά μέσα που αποκτήθηκαν κατά παράβαση των τριών δικαιωμάτων της ιδιωτικής σφαίρας, ήτοι των άρθρων 9, 9^Α και 19 παρ. 1 Συντ. Αποδεικτικά μέσα που αποκτήθηκαν χωρίς παράβαση αυτών των διατάξεων, δεν μπορούν να κηρυχθούν απαράδεκτα, ακόμη και αν η ίδια η χρήση τους ενώπιον Δικαστηρίου συνιστά ενδεχομένως αυτοτελώς παραβίαση των οικείων συνταγματικών δικαιωμάτων, που όμως θα συνεπάγεται μόνο τη γένεση αστικών αξιώσεων ή -ενδεχομένως- και ποινικής ευθύνης. Ο δικαστής κατά την εξέταση του παρανόμου ή μη της κτήσης των αποδεικτικών μέσων οφείλει να εξετάζει διακριτά τις προϋποθέσεις και τα κριτήρια προστασίας ενός εκάστου εκ των τριών δικαιωμάτων, σεβόμενος τις ιδιαιτερότητές τους. Η παρούσα μελέτη επιχείρησε να προβεί σε μια κατηγοριοποίηση των ειδών των αποδεικτικών αυτών μέσων, ώστε να καταστεί ευχερέστερη η υπαγωγή τους στα 3 δικαιώματα και να προτείνει μία μεθοδολογία για αυτήν τη διεργασία, ενώ παράλληλα αποπειράθηκε να «φωτίσει» τις συνηθέστερες παρανοήσεις και παρερμηνείες στις οποίες υπέπεσαν ορισμένες χαρακτηριστικές ελληνικές αποφάσεις των τελευταίων ετών. Πολλά από τα ζητήματα που θίξαμε παραμένουν ανοικτά για περαιτέρω επιστημονικό διάλογο και αναμένεται με ενδιαφέρον η εξέλιξή τους, ιδίως με την ολοένα αυξανόμενη εφαρμογή του ΓΚΠΔ από τα Δικαστήρια τα επόμενα χρόνια. Είναι ίσως η καταλληλότερη στιγμή η ακαδημαϊκή συζήτηση για την απαιτούμενη σύγκλιση των νομοθετικών πλαισίων των δικαιωμάτων της ιδιωτικής σφαίρας²⁶³, να αποκτήσει περισσότερη πρακτική απήχηση.

²⁶³ Στην οποία κάνει αναφορά και ο Γ. Γιαννόπουλος: Γιαννόπουλος, 'ΤρΕφΘεσ 2116/2020 (Τμ. Γ') [Προσβολή προσωπικότητας σε ιστολόγιο. Ευθύνη των διαχειριστών κλειστής «ομάδας»] (παρ. Γ. Γιαννόπουλος)'.

V. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ακριβοπούλου, Χριστίνα. *Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή*. Εκδόσεις Σάκκουλα, 2012.
- Αλάπαντας, Αντώνιος. 'Δικαστικά αρχεία και προσωπικά δεδομένα κατά τον Κανονισμό ΕΕ 679/2016' ΔιΜΕΕ, τχ. 2/2018 (2018).
- Αλεξανδροπούλου -Αιγυπτιάδου, Ευγενία. 'Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων 2016/679 - Προκλήσεις εφαρμογής'. Στο *Δίκαιο και ψηφιακό περιβάλλον*, 17επ. Κομοτηνή: Νομική Βιβλιοθήκη, 2018.
https://www.uom.gr/assets/site/public/nodes/9072/8482-Praktika_2018.pdf.
- . 'Νομική διασφάλιση του απορρήτου των κινητών επικοινωνιών (Η ελληνική νομική ρύθμιση ενόψει και του πρόσφατου Ν 3674/2008)' ΔιΜΕΕ, τχ. 4/2008 (2008): 446επ.
- Αλιβιζάτος, Νίκος. 'Είναι νόμιμη η χρήση ενώπιον δικαστηρίου προσωπικών δεδομένων πρώην στελέχους επιχείρησης αν αυτά προέρχονται από αθέμιτη επεξεργασία εταιρικών στοιχείων σε εταιρικό υπολογιστή; (γνωμ.)' ΔιΜΕΕ, τχ. 1/2017 (2017).
<http://www.nbonline.gr/journals/8/volumes/762/issues/1500/lemmas/4898486>.
- Βενιζέλος, Ευάγγελος. *Το αναθεωρητικό κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001*. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002.
- Βέρρας, Δημήτριος. 'Αναρτήσεις σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως αποδεικτικά μέσα σε πολιτικά δικαστήρια - Επικαιροποιημένη συλλογή ελληνικής νομολογίας Δυνατότητα αξιοποίησης αναρτήσεων σε Facebook και Instagram ως αποδεικτικών μέσων στο πλαίσιο δικών ενώπιον πολιτικών δικαστηρίων'. *Lawspot* (blog), 16 Αύγουστος 2021. https://www.lawspot.gr/nomika-nea/anartiseis-se-mesa-koinonikis-diktyosis-os-arodeiktika-mesa-se-politika-dikastiria?fbclid=IwAR3-X7DHlfz5CmWJT7m44hf-XEKEy4f-TObnGlnKZy_ejAKsPUAoFJj60S0.
- Βλαχόπουλος, Σπύρος. *Θεμελιώδη δικαιώματα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2017.
- Βρεττού, Χριστίνα. 'Ελευθερία της έκφρασης και δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα' ΔΙΤΕ, τχ. 1/2020 (2020).
- Γανιάρης, Νικόλαος. 'Ν. 4624/2019 Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα'. Στο *Ειδικό Ποινικό Νόμοι*, 6ο έκδ. τ. 1. Αθήνα: Π.Ν.Σάκκουλας ΑΕΕΕ, 2020.
- Γεωργαλής, Φίλιππος-Εμμανουήλ. 'Η ιδιωτικότητα στο Facebook μετά τον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων' ΔΙΤΕ, τχ. 3/2020 (2020).
- Γεωργιάδου, Νίκη. 'Το facebook ως μέσο απόδειξης στην πολιτική δίκη και οι προβληματισμοί που απορρέουν από τα δικαιώματα ιδιωτικής ζωής και προστασίας προσωπικών δεδομένων' ΔΕΝ 75/2019, τχ. 1748 (2019): 304 επ.
- Γιαννόπουλος, Γιώργος. 'Τρέφθεσ 2116/2020 (Τμ. Γ') [Προσβολή προσωπικότητας σε ιστολόγιο. Ευθύνη των διαχειριστών κλειστής «ομάδας»] (παρατ. Γ. Γιαννόπουλος)', τχ. ΔΙΤΕ 1/2021 (2021).
- Δαγτόγλου, Πρόδρομος. *Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα. Δ'*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2012.
- Δαλακούρας, Θεοχάρης. 'Ουσιαστικές και δικονομικές διατάξεις της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο (Ν. 4411/2016)'. Στο *Δίκαιο και ψηφιακό περιβάλλον*, 31 επ. Κομοτηνή: Νομική Βιβλιοθήκη, 2018.
- ΕΣΠΑ. 'Γνώμη 5/2019 σχετικά με την αλληλεπίδραση μεταξύ της Οδηγίας για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και του ΓΚΠΔ, ιδίως όσον αφορά την αρμοδιότητα, τα καθήκοντα και τις εξουσίες των αρχών προστασίας δεδομένων'. EDPB, 2019. https://edpb.europa.eu/sites/default/files/files/file1/201905_edpb_opinion_eprivacydir_gdpr_interplay_en_el.pdf.
- . 'Κατευθυντήριες γραμμές 5/2020 σχετικά με τη συγκατάθεση βάσει του κανονισμού 2016/679'. ΕΣΠΑ, 4 Μάιος 2020.

- ‘Ηλεκτρονικό Ταχυδρομείο’. Στο *Wikipedia*, χ.χ.
https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%97%CE%BB%CE%B5%CE%BA%CF%84%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CF%84%CE%B1%CF%87%CF%85%CE%B4%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CE%BF.
- Ηλιοπούλου-Στράγγα, Τζούλια. *Χρήση παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων και δικαίωμα υπεράσπισης του κατηγορουμένου. Η αποδεικτική απαγόρευση του άρθρου 19 παρ. 3 του αναθεωρηθέντος Συντάγματος*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2003.
- Ιγγλεζάκης, Ιωάννης. ‘Δημοσιοποίηση και διαβίβαση προσωπικών δεδομένων μέσω του Διαδικτύου - Οι συνέπειες από την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΚ’ ΔιΜΕΕ, τχ. 4/2004 (2004): 498 επ.
- . *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων (Κανονισμός 2016/679). Εισαγωγή στο νέο νομικό πλαίσιο προστασίας προσωπικών δεδομένων*. 2ο έκδ. Θεσσαλονίκη: Interactive Books, 2018.
- . ‘ΠΠρΘεσ 15298/2010 [Παράνομα αποδεικτικά μέσα. Επιστολές μέσω διαδικτύου](σημ. Ι. Ιγγλεζάκης)’ ΔιΜΕΕ, τχ. 3/2010 (2010).
- Καΐσης, Αθανάσιος. ‘Το παραδεκτό της χρήσεως παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων στην πολιτική δίκη’ ΕπιστΕπετΑρμ, τχ. 7(1986) (1986).
- Καλαβρός, Κωνσταντίνος. *Η μαγνητοταινία στην πολιτική δίκη*. Β. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, χ.χ.
- Καμίνης, Γιώργος. *Παράνομα αποδεικτικά μέσα και συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική και την πολιτική δίκη*. ΑΘΗΝΑ: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998.
- . ‘Το πρόβλημα των παράνομων αποδεικτικών μέσων στην ποινική διαδικασία μετά την αναθεώρηση του άρθρου 19 του Συντάγματος’. Στο *Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, 1:337–63, 2005.
- Κανέλλος, Λεωνίδας. *The GDPR Handbook*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2020.
- Καράκωστας, Ιωάννης. ‘Προστασία της ιδιωτικότητας στην Κοινωνία της Πληροφορίας’ ΔιΜΕΕ, τχ. 1/2004 (2004).
- Καρύδα, Μαρία, και Σπύρος Κοκολάκης. ‘Ψηφιακά κοινωνικά δίκτυα: ζητήματα ιδιωτικότητας και η τεχνολογική αντιμετώπισή τους’. Στο *Facebook, blogs και δικαιώματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2013.
- Κόλλιας, Βασίλειος-Αλέξανδρος. ‘Προβληματικές διατάξεις του ελληνικού νόμου για τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα. Ο Ν. 4624/2019 και η σχέση του με τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα’ Αρμενόπουλος, τχ. 3/2019 (2019).
- Κόμνιος, Κομνηνός. *Γενικός κανονισμός για την προστασία δεδομένων. Προσφυγές - Ευθύνη - Κυρώσεις*. 1η έκδ. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2020.
- Κουσουνή, Αφροδίτη. ‘ΤρΕφΘεσ 164/2020 (Α’ Τμ.) [Εξύβριση, απλή και συκοφανική δυσφήμιση - Γραπτά μηνύματα ως αποδεικτικά μέσα] (παρατ. Α.Κουσουνή)’ ΔΙΤΕ, τχ. 4/2020 (2020).
- Μανωλεδάκης, Ιωάννης. ‘Το απόρρητο του ιδιωτικού βίου και η έλλογη ποινική προστασία του’ ΠοινΔικ, τχ. 6/2005 (2005): 723–32.
- Μαργαρίτης, Ευάγγελος. ‘GDPR και προώθηση προϊόντων μέσω Viber - Σκέψεις με αφορμή την απόφαση 66/2018 της ΑΠΔΠΧ’ 2/2019, τχ. ΔΙΤΕ (2019).
<http://www.nbonline.gr/journals/8/volumes/1106/issues/1688/lemmas/4912823>.
- Μήτρου, Λίλιαν. ‘Ιδιωτικότητα στο WEB 2.0’ ΔιΜΕΕ, τχ. 3/2010 (2010).
<https://www.nbonline.gr/journals/8/volumes/192/issues/902/lemmas/4707655>.
- . ‘Μια σύντομη εισαγωγή’. Στο *Facebook, blogs και δικαιώματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2013.
- . *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017.

- . ‘Προσωπικά δεδομένα, Ιδιωτικότητα και Απόρρητο’, τχ. Ιατρικό απόρρητο (2006): 20–41.
- Μήτρου, Λίλιαν, Κ. Λαμπρινουδάκης, Σ. Γκρίτζαλης, και Κάτσικας. ‘Η προστασία της Ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και στις Επικοινωνίες. Η νομική διάστασή’. Στο *Προστασία της Ιδιωτικότητας και Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών. Τεχνικά και Νομικά Θέματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπασωτηρίου, 2010.
- Νίκας, Νικόλαος, και Γεώργιος Διαμαντόπουλος. ‘Η δυνατότητα χρήσεως στην πολιτική δίκη αποδεικτικών μέσων που αποκτήθηκαν παράνομα’ *ΕλλΔνη*, τχ. 3/2004 (2004): 694–701.
- Νούσκαλης, Γεώργιος. ‘Η ποινική προστασία προσωπικών δεδομένων μετά τον Κανονισμό 679/2016 και το σχετικό ελληνικό νομοσχέδιο. Ορισμένες πρώτες σκέψεις και επισημάνσεις’ 3/2018, τχ. Ποινική Δικαιοσύνη (2018).
<http://www.nbonline.gr/journals/6/volumes/915/issues/1578/lemmas/4905073>.
- . *Η ποινική προστασία των προσωπικών δεδομένων*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2007.
- ΟΕ29. ‘Γνώμη 4/2007 σχετικά με την έννοια του όρου ‘δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα’’, 20 Ιούνιος 2007.
- . ‘Γνώμη 5/2009 σχετικά με τις επιγραμμικές υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης’. ΟΕ29, 12 Ιούνιος 2009.
- Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης. *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων*. Λουξεμβούργο, 2019.
- Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Φερενίκη. ‘Η αρχή της διαφάνειας κατά την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα’. Στο *Ο Γενικός Κανονισμός για την Προστασία των προσωπικών δεδομένων (GDPR)*, επιμέλεια Λεωνίδα Κοτσαλής και Κωνσταντίνος Μενουδάκος, 233 επ. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2018.
- . ‘Κοινωνικά Δίκτυα και Προσωπικότητα II’ *ΔιΜΕΕ*, τχ. 2/2012 (2012).
- . ‘Συνταγματική θεώρηση του νόμου περί προστασίας δεδομένων (Ν 4624/2019)’ *ΔιΜΕΕ*, τχ. 3/2019 (2019): 328.
- Παπαδόπουλος, Νικόλαος. *Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας. Ερμηνευτική Προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2008.
- Παπακωνσταντίνου, Ευάγγελος. *Δίκαιο Πληροφορικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2010.
- Παπανικολάου, Δημήτριος. *Η αξιοποίηση παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων και αποδείξεων στην πολιτική δίκη*. Νομική Βιβλιοθήκη, 2020.
- Πισκοπάνη, Άννα-Μαρία. ‘Η προστασία της ιδιωτικότητας των χρηστών του Facebook’ *ΔιΜΕΕ*, 3/2009 (2009).
- Σατλάνης, Χρήστος. *Η μαγνητοταινία ως αποδεικτικό μέσο στην ποινική δίκη*. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1996.
- Σκόνδρα, Μαγδαληνή. ‘Η αποστολή ανεπιθύμητης αλληλογραφίας (spamming)’. *Homo digitalis* (blog), 1 Ιούνιος 2020. https://www.homodigitalis.gr/posts/6810#_ftn30.
- . ‘Συστήματα βιντεοεπιτήρησης αναγνώριση προσώπου και προστασία προσωπικών δεδομένων’ *ΔΙΤΕ*, τχ. 1/2020 (2020): 45 επ.
- . ‘Το δικαίωμα στην προστασία προσωπικών δεδομένων σε σύγκρουση με το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης και της πληροφόρησης και το νέο άρθρο 28 του Ν 4624/2019’ *ΔΙΤΕ*, τχ. 4/2020 (2020): 581.
- Τάσσης, Σπύρος. ‘Ό,τι πεις θα χρησιμοποιηθεί εναντίον σου; Η χρήση ψηφιακών δικτύων κοινωνικής δικτύωσης και ιστολογίων’. Στο *Facebook, blogs και δικαιώματα*, 71–116. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2013.
- ‘Τεχνολογία άμεσων μηνυμάτων’. Στο *Wikipedia*, χ.χ.
https://en.wikipedia.org/wiki/Instant_messaging.

- Τομαράς, Κωνσταντίνος. 'Είναι πράγματι παράνομα αποδεικτικά μέσα τα μηνύματα κινητού τηλεφώνου (SMS)' ΕφαΔΠολΔ, τχ. 7/2018 (2018): 738 επ.
- Τσακυράκης, Σταύρος. 'Το απόρρητο της επικοινωνίας: απόλυτα απαραβίαστο ή ευχή της έννομης τάξης'; ΝοΒ, τχ. 41 (1993): 995–1008.
- Τσόλιας, Γρηγόρης. 'Εξελίξεις στον τομέα της επιτήρησης των ηλεκτρονικών επικοινωνιών: από την Ασφάλεια στην Ελευθερία και τη διεύρυνση της προστατευόμενης επικοινωνίας' ΠοινΔικ, τχ. 8-9/2017 (2017).
- . 'Η διεύρυνση της προστατευόμενης από το απόρρητο έννοιας της ηλεκτρονικής επικοινωνίας στο πλαίσιο παροχής διαθεσίμων υπηρεσιών στο κοινό μέσω δημοσίου δικτύου Με αφορμή την ΑΠ ΟΛ. 1/2017 και το σχέδιο Κανονισμού e-Privacy για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες' ΕφημΔΔ, τχ. 5/2017 (2017): 614–23.
- . 'Συνταγματικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών'. Στο *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι*, τ. 1. Π.Ν.Σάκκουλας ΑΕΕΕ, 2013.
- Χρυσόγονος, Κώστας, και Σπύρος Βλαχόπουλος. *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*. 4ο έκδ. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2017.
- Barth, Susanne, Janina Roppelt, Menno De Jong, Marianne Junger, και Pieter Hartel. 'Putting the privacy paradox to the test: Online privacy and security behaviors among users with technical knowledge, privacy awareness, and financial resources' *Telematics and Informatics* (2017). <https://doi.org/10.1016/j.tele.2019.03.003>.
- 'Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights Right to Respect for Private and Family Life, Home and Correspondence'. European Court of Human Rights, 31 Δεκέμβριος 2020. https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf.
- Kokott, Juliane, και Christoph Sobotta. 'The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR' *International Data Privacy Law*, Vol. 3, τχ. 4 (2013): 222–28.
- Piskopani, A.M., και L. Mitrou. 'Facebook: Reconstructing Communication and deconstructing privacy law?' Στο *4th Mediterranean Conference on Information Systems*, Poly-menakou/Pouloudi/Pramatari (. Athens, 2009.
- 'Short Message Service'. Στο *Wikipedia*, χ.χ. https://el.wikipedia.org/wiki/Short_Message_Service.
- Ustaran, Eduardo. *European Data Protection Law and Practice*. IAPP, 2018.